

bronzes decoratius".⁸ Cal destacar la llinda del carrer Major núm. 19, on hi són gravats un martell i un escaire, eines de picapedrer.

En canvi, les llindes de les finestres no soLEN ser decorades, tret de comptades excepcions com són els nombres 2, 4 i 5 del carrer de Sant Jordi i el núm. 32 de la Ricardera, que ho són amb inscripcions o motius cristians; contràriament, la Rectoria, el núm. 7 de la plaça Verdaguer i el núm. 4 del carrer Major estan decorats en baix relleu, tot formant un inici d'arc que voldria ésser "gotitzant"; la finestra del segon pis el mateix núm. 4 del carrer Major té una tendència més "gotitzant" que les anteriorment mencionades, encara que la llinda per la seva part més baixa continua essent pràcticament recta; amb punt "gotitzant", però molt més modestes, són les dels nombres 1, 15, 19, 22 i 38 del carrer Major i el núm. 2 del carrer de Sant Jordi; finalment, una altra finestra que sobresurt és la del núm. 23 del carrer Major, decorada amb una sanefa que recorre els dos muntants o brancals i la llinda.

Els esgrafiats

Entre les façanes, que han estat posteriorment arrebossades, es poden observar dos esgrafiats. Un al núm. 23 del carrer Major que data de 1798 i en el que hi són representats tots els elements imprescindibles per a l'ofici de ferrer; res d'estrany, ja que aquesta casa és coneguda com a "cal Ferrer". L'altre esgrafiat és al núm. 3 del carrer Major, en aquest, més ben conservat, s'hi pot identificar una data (1851), un nom (Magí Riera) i un símbol (una creu). A part d'aquestes dues façanes, que tenen els esgrafiats més antics, cal mencionar-ne una altra, tota ella decorada, a partir del primer pis, per esgraifiats de 1912. Està situada al carrer Major (a la placeta de cal Rei).

Magí P. Sandiumenge, citat per Joaquim de Camps i Arboix, destaca l'esgrafiat del núm. 23 del carrer Major: "Hi ha un art de façana basat en l'ús de l'esgrafiat que es manifesta especialment en construccions dels segles XVII i XVIII inspirades en la gràcia del barroc. Hi ha esgraifiats, els menys, que són d'origen popular com un de Besalú i un altre de Folgueroles i en aquest darrer exemplar, hi figuren les eines de ferrer i menescal amb l'ostentació d'un escut heràldic. La majoria, però, són d'inspiració artística professional en cases de tipus senyorial. Els motius més sovint emprats són al·legories de les estacions, trofeus d'eines agrícoles i altres enflocats del roccò".⁹

⁸ VIOLANT i SIMORRA, Ramon, 1979, Obra oberta, vol. I, Barcelona: Alta Fulla, p. 42.

⁹ CAMPS i ARBOIX, Joaquim de, 1969, La masia catalana, Barcelona: Aedos, p. 114.

d) El portal forà

Els portals, igual que les finestres, estan limitats pels muntants, sobre els que s'aguanta la llinda. "El muntant és totes les pedres que van de dalt a baix d'una finestra o d'un portal" (PE-18, p. 2063). Tot el que és al costat de la finestra o de l'obertura rep el nom de muntant. Cada una de les peces de la part interior del muntant s'anomena duella i reben el nom de parament les peces de la part exterior del muntant. "Dels portals (i finestres) les cares que nosaltres veiem són parament i lo que dona dintre al portal allò és duella" (PE-18, 2063). Les pedres que formen el parament també reben el nom de cama-curt i cama-llarg, segons que la seva mida sigui més curta o més llarga. Aquest mateix sistema s'utilitza per a fer els cantons de les cases; quan és camà-curt d'una banda, és camà-llarg de l'altra.

La llinda, que clou la part superior del portal o finestra, pot ser d'una sola peça o formada per dovelles, en un conjunt de tres o més peces en nombre ímpar, tot formant un arc pla.

La pedra que uneix un portal i una finestra és coneguda a Folgueroles per pedra aislada.

"Aislada, perquè es veu lo menys per tres cares (una cara fa de duella del portal, l'altra de duella de la finestra i la més ampla de parament d'ambdos).

"I, es clar, con que era gruixuda, doncs... Perquè a.hi 'via pedra que en aquestes et podia fer un pam o trenta centímetres fonda de duella per xixanta, setanta, cincuenta d'amplada; i l'altura també, mira, la que sigui, també trenta o coranta" (PE-18, p. 2063).

En segons quines circumstàncies no era possible posar una llinda d'una sola peça i s'havia de dividir en diferents parts, "llavons és una llinda amb peces" (PE-18, p. 2064).

"De vegades... de vegades, no ho sé, perquè les peces no arribaven bé. Per què de vegades també és que tajar una peça llarga... Con ésa tajada, no costa res, però tajar-la costa una mica. De vegades hi ha puestos que és dificultosa. Totes les coses tenen els seus pros i enquantres, (...), no tot és pla. De vegades podies tajar una pedra, que encara que hagudes set de quatre metres, però un altre dia... un altre dia llavones no... costava més, no es trobava. I llavones la llargada, l'amplada i el gruix. És que llavones s'ha de menester una mica tot. Bueno, i segons les pedreres també. (...).

"(El mínim són tres peces). Io també n'he petades de cinc i més, o menys; n'he picades de cinc. En Barrina hi té una llinda que fa sis o set metres i voràs que totes aquelles peces no n'hi ha cap de recta, totes són en falç escaire, però al fit i al cap (la llinda) ve tota recta. En Torra¹⁰ del (carrer) Bru de Sala també (i té)

Quan la llinda està formada per diverses peces, aquestes reben diferents noms, segons el lloc que ocupen: salmer¹¹, dovella¹² i clau¹³.

¹⁰ Tant la casa d'en Barrina com la d'en Torra són de nova construcció.

¹¹ "Pedra picada amb el sobrellit horitzontal i un costat tallat en pla inclinat o en regràs, col·locada a la part superior d'un pilar, d'un matxó o d'un mur, per a rebre la primera dovella d'un arc o d'una llinda" (FULLANA, Miquel, 1988, Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció, Mallorca: Noll, p. 324).

¹² "Cada una de les peces de pedra picades o tallades en regràs -més estretes d'un cap que de l'altre-, amb les quals es construeixen les llindes, els arcs i les voltes" (FULLANA, Miquel, 1988, Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció, Mallorca: Noll, p. 138).

"Les peces que fan vanc són dovelles. Aquest és salmer, l'arrancada, perquè una banda és escaire, sembla rodona, però no ho és. I llavoness aquestes altres (les dovelles) han d'acabar... (al mig) i aquí (al mig) és clau. I aquestes (les entre mig de clau i salmer) són dovelles. Ha de ser sempre un portal, que faci arcada, amb més punt o menys. Si te'n vas aquí a la Codina n'hi ha un de collonodissim. (...). I aquestes peces havien d'anar amb tres, amb cinc, amb set, amb nou, amb onze o... tretze o sisx, amb senassacs. Perquè l'última, la del mig, havia de cloure" (PE-18, p. 2063).

El portal farà queda tancat per una gran porta de dues fulles tota de fusta. Algunes tenen làmines de llautó o de ferro a la seva part baixa per a protegir-les de la pluja i de l'intempèrie. El llindar també protegeix tant la porta com la pròpia casa, sobretot de l'entrada de l'aigua quan plou. Al voltant del pany de la porta hi sol haver una planxeta metàlica, generalment llisa, anomenada escut de pany o escudet, per a protegir la fusta. Tampoc no hi falta l'anella a la porta contrària al pany per a poder fer força endavant i facilitat l'acte de tancar. Aquesta porta sempre és tancada amb clau, balda i barra travessera. És freqüent trobar, encara que no en totes les cases, un picaporta, representat generalment per una mà de ferro amb el puny clos.

"La porta de fora (era tancada) amb clau, una clau d'aquestes grosses. La balda, per la part de dintre, era de ferro. No, vui dir que allò era més segur, que no podien pas entrar-te, no, per la porta. Llavors hi posaves la balda i l'enganxaves amb el baldó" (PE-10, p. 496).

Moltes cases, a la porta de davant, hi tenien l'anomenada gatonera, que consistia en un forat rodó al capdavall de la porta, per on podien entrar i sortir els gats. Un cop tancada la porta per dins, es deixava la clau prop d'aquest forat, per tal que els individus de la família, que eren fora, poguessin entrar només introduint la mà per la gatonera.

"Hi ficàvem la mà. Aquí, en aquest clau (clavat a la porta, per dintre, prop de la gatonera) hi penjaven la clau de la porta. Con marxàvem, tancàvem per fora i llavors (hi) ficàvem la mà i penjaven la clau a radera (la porta)" (PE-41, p. 1615).

"Veies si tancaven bé, que a casa hi havia un forat que... Con n'hi havia algun que era fora, li deixaven la clau per dintre, allà a la vora, i amb la mà buescava pel forat fins que trobava la clau. Veies si tancaven bé! Hi passava tota la nit, veies si el forat era petit" (PE-07, p. 105).

Les portes forana i de darrera, principalment les més antigues, tenen frontisses de galfó amb sortida o de mampara, en canvi les més modernes ja disposen de frontisses de llevadís.

De dia, quan les portes principals eren obertes de bat a bat, al portal s'hi posava una cleda, "perquè la canaia no sortissin" (PE-17, p. 1368).

En alguns portals hi ha guarda-rodes de pedra, "perquè, con entressin amb el carro, les rodes no toquessin mai aquí (els muntants), ja no podien fer malbé la paret". (PE-07, p.

¹⁸ "Dovella o peça central que clou un arc o una volta" (FULLANA, Miquel, 1988, Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció, Mallorca: Moll, p. 104).

1294).

e) Les finestres

En construir una finestra o un portal, com que la paret és molt gruixuda, en la part interior s'hi fa l'esqueixada, que consisteix en un eixamplament a biaix dels brancals i la llinda, per tal d'augmentar l'entrada de llum solar, per obtenir una millor visibilitat de l'exterior des de dintre la casa i també per tal que les portes o vidrieres es puguin obrir més fàcilment. A les finestres hi soLEN haver els típics festejadors. "Eren per seure i agoitar a fora" (PE-07, p. 433). Actualment en queden molt pocs, degut a les modificacions que han sofert les cases antigues.

"(Actualment ja no hi són). Es clar, fan nosa, de fet. Si no és una finestra bastant grossa... (fan nosa), però aquí casa és estreta. Dos, seure, no hi cabies, eh. Si, però et tocaves molt el jonois. Era estretó allà a una finestra. Veus? Allà, a la Sala, que hi ha aquella finestressa, si que hi seu bé. Encara hi són. Si, allà si que hi poden seure dos, perquè queda espai al mig; però aquí casa no, era petit. (En tot cas), un d'assegut i l'atre ajoncat al cim (de l'altre festejador) i bader (riu)" (PE-09, p. 433).

L'esqueixada de la part superior és tapada amb una biga o dues de roure, segons l'amplada.

L'amplada del davantal és de 15 a 17 cms., més o menys, com la de la llinda i els brancals, que soLEN ser de 15 cms. La de l'ampit, d'uns 25 a 30 cms., segons la volada.

A al part de fora de la finestra i paral·leles a l'ampit hi ha les carteles o torratxes, lloses rectangulars de 10 a 15 cms. de gruix, de pedra picada, que volen un xic més que aquell. "A.m puestos más picat (la pedra más picada), d'atres menos" (PE-07, p. 432). Són tipiques a Folgueroles i, com indica el seu nom, s'utilitzen per a posar-hi les torratxes. Les cases d'un sol traç, com que només una finestra dóna a la façana, hi ha dues carteles per finestra, a banda i banda; però en els edificis de dos traços, en estar les dues finestres superiors molt properes, només hi ha una cartela per obertura, al cantó més extrem.

Les finestres sovint són tancades per portes de dues fulles. Les més antigues ho podien ésser per portes d'una sola fulla de fusta i fermades amb un baldó. Quan les fulles de les finestres són totes de fusta, en una d'elles o en totes dues hi ha un finestró, a vegades amb vidre.

"La finestra era de fusta, però la principalera era de fusta, fusta, i un porticonet a dalt. Ara, ja del meu record, sempre és la que hi ha (ara, amb vidres); però la que, diem, devien fer (el principi), era fusta, tota fusta i aquell porticonet a dalt. I a dalt més alt també era així" (PE-09, p. 431).

"Ell (el seu pare) feia una finestra, entera, de fusta, i llavonava un finestronet. Ai, Senyor! Un finestronet llargarut i estret -i ni vidre ni re- allà, al capdamunt, a.m un costat; perquè tota l'amplada de la finestra, no. I, pots contar, ni claror no feien ni re" (PE-01, p. 2120).

La immensa majoria han estat reformades, tot substituint la fusta per vidre i així donar més claror a l'estança. Les dues fulles de la finestra, igual que els porticons, són subjectades l'una a l'altra per un falleba: "Verga de ferro

o de llautó amb un ganxo a cada extrem i una maneta per fer-la girar dins unes armelles fixades a una porta o finestra, i que serveix per subjectar-les a una altra fulla, o bé al marc o bastiment, i tancar en fort".¹⁴

Més recentment s'adoptà l'ús de persianes enrotllables, la principal funció de les quals és protegir del sol les finestres i l'interior de la casa, puix que quan arriba la tardor es treuen i no es tornen a posar fins a principis d'estiu.

Les cases d'un sol traç sempre tenen "dalt més alt" o golfes; en canvi, les de dos traços algunes en tenen i d'altres no.

"(Les cases de dos traços -de vuit metres de façana- que tenen dalt més alt) és perquè les 'vien apujades. Ara, les que en feien quatre (metres de façana), que eren només d'un traç, aquelles ja hi 'via: a baix, a dalt i a dalt més alt, perquè 'vien de menester puesto, per 'ver-hi els quartos a dalt" (PE-07, p. 1289).

f) Distribució de la planta baixa

La planta baixa està dividida en quatre compartiments: l'entrada, la botiga, la cuina i les corts. L'entrada i la botiga sempre són a la part de davant de la casa, i la cuina i les corts al darrere (vegeu fig. 9).

L'entrada

En traspassar el portal forà, entrem directament a l'entrada, la qual, encara que en un principi podria semblar poc acollidora, ja que dóna al carrer, és un dels llocs més concorreguts pels membres de la família, sobretot les dones. És aquí on elles soLEN, o solien, asseure's per a cosir o per a fer petar la xerrada. Aquesta actitud és comprensible, si tenim present que les obertures de les finestres no seran mai gaire espaioses, raó per la qual aquest departament és el més lluminós i amb més claror de la casa.

"A l'estiu, a baix a l'entrada, ho tenies més obert, estaves més bé. A baix a l'entrada tenies claror" (PE-10, p. 502).

És a l'entrada també on hi poden haver els conills, en cortiols de fusta o, més recentment, de ferro.

"Quedava l'entrada neta i llavors l'escola per pujar cap a dalt. Queda la sica del racó, així que baixaves de l'escola i allà a sota de l'escola hi tenies també una conilla o el conill mascle, a.m un cortiol.

"A sota l'escola, que quedava el racó. Com ara aquí nosaltres hi tenim el rebost. A sota l'escola hi tenim el rebost. Però només t'agafava... (...), que puja i llavors fa el replà i puja cap a dalt. Doncs, allò quedava en el frente del replà, així cap a sota. No quedava molt gros, un petit tres. Allà en el replà (a sota) ho tancaves i quedava una sica de cort" (PE-10, p. 493).

"A sota l'escola -ara està tapat- a.hi 'via com dos graners, i aquí hi 'via una farina i aquí una altra pel bestiar" (PE-01, p. 1157).

¹⁴ FULLANA, Miquel, 1988, Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció, MaTorca: Mallorca, pp. 178-179.

"(A l'entrada hi havia) els sacs del menjar, (...) el menjar de les besties, cistells d'anar a collir herba, 'xadells, les dàies... Normalment hi 'via això pe' les entrades. Hi solia haver, de vegades, una mica de terrabastall, penjat, i les escales, la fanga... de vegades hi 'via el carretó... Mira, totes les eines d'anar a l'hort o al camp o allà on fos.

"De mobles no hi 'via res. Hi podia haver una cadira, per si estaves cansat, con 'ribaves de collir herba o això, per seure. Però normalment se seia o en el portal o en el graó primer de l'escola (riu), casibé sempre.

"(L'herba) l'esteniem allà a l'entrada, que s'axugués, per donar a n'ale contills, i au. Cois, si havies d'anar a buscar cois a l'hort o l'herba o el que fos, ho posaven allà terra estès perquè s'axugués. I normalment era enllosat a terra, amb lloses de pedra. Allà casa una salta i bota hi 'via. Si no vigilaves, (hi) picaves el peu i ja anaves a parar allà, no sed pas a on, perquè ja es "vien fet malbé" (PE-09, pp. 424-425).

La cuina

En les cases de dos traços, que no tenen golfes, l'estança principal de la planta baixa és la cuina, en la que la família hi fa vida. En ella s'hi cuinen els aliments, es menja i es passen les llargues vetllades d'hivern. És la única habitació caldejada de la casa. Abans ho solia ser per una llar de foc, sobre la que sempre hi havia una olla plena d'aigua, penjada d'uns calamàstecs, que anava bullint; amb un escon d'alt respatller, per a protegir les esquenes del fred, col·locat davant per davant del seccial de foc.

"Tot era a la paret mitgera: el seccial de foc, els fogons i l'aiguera. A davant del seccial de foc a hi 'via de posar-hi l'escon i allà en el cantó una mica de banc de fusta, per seure, per estar-te a la vora del foc. I a radera de l'escon hi 'via la taula" (PE-10, p. 494).

"La taula llarga (era) davant del foc, amb l'escon (...). Estava a davant del foc aquell escon, ben bé a davant d'allà on t hi 'via el seccial; i a radera (de l'escon), la taula. "A l'estiu, llavores l'arraconarem a la paret, perquè no fos nosa. I la taula també. Ja hi pogies seure també, perquè llavores passava més aire. Obrirem la porta del porxo, que deixem, i (...) passava més l'aire" (PE-09, p. 428).

La xemeneia facilita l'evacuació dels fums de la combustió de la llenya. En el cas de la llar de foc també són evacuats els bafos, altrament aquests són espargits per tota l'habitació i emergeixen a l'exterior per la finestra o per la porta.

"El seccial (de foc) era de pedra, gros, i llavores a cada cantó hi 'via una pedra grossa. Amb un fum, que et cuidaves morir (riu) i anar marxant!" (PE-09, p. 427).

Els fogons solien ser prop de la llar de foc, "i a baix, a sota dels fogons, hi 'via la cendrera. Allà hi tiraves la cendra. Es posava el carbó a dalt, a dalt al cim (del fogó).

"(Hi havia) els forats (a sota). No n'hi teniem, em sembla, allà casa (de portalleta). N'hi 'vien que sí, que hi 'via portalleta, però d'altres que no. Nosaltres allà no n'hi 'via pas vista de portalleta. I (els forats eren) allà, perquè tingüeu respiradero, perquè bé hi 'via d'entrar l'aire, per encendre el carbó. El forat era a sota. És com l'estufa, que ha de tenir tiratge. Con encenies el carbó, amb una mica de paper, si no tenia prou tiratge, el manxaves amb el manxai.

"La cendra l'havies de treure dels forats i llavores la tiraves (a la cendrera). Hi 'via un pamet o dos obra, que el 'vies fet a la mida dels fogons i allà hi quedava el forat.

Un forat llarguet per tirar-hi la cendra, la del foc (a terra) i la dels fogons. Ho tiraves allà dintre, con ho 'vies de netejar-ho. I con la cendrera era plena o et semblava, la buidaves: "Hem de buidar la cendrera". La treies i la tiraves a fora. La (cendra) la llançaves, l'anaves a tirar de vegades al camp; de vegades, si més no, per aquestes vores de torrents" (PE-10, p. 494).

"I allà hi 'via només l'escorriplata. L'aiguera i l'escorriplata a damunt i els fogons per cuinar i res més. Tot lo atre era descobert, no hi 'vién assari ni res. (...). Al cim de la cendrera hi 'via un assari i a baix (a sota), la cendrera, (...), es petit, petit, que (...) hi cabia el setrill de l'oli i l'ampolla (de l'oli), hi solia posar la sal, el viñagre... en fin, lo que has de menester pe' la cuina i prou. D'assari, no n'hi 'via cap; d'assari, assari.

"(Tots els utensilis de cuina) no hi cabien, no. Poca cosa, quatre gota, quate tasses i prou. I les cassoles, doncs, mira, per l'allà terra, allà sota els fogons, ja et dic, descobert, no hi 'via cap... (armari). La garrafa del vi, el cistell de les patates, allà sota (l'aiguera), però sense tapar i prou" (PE-08, p. 428).

A la cuina hi havia també el banc dels càntirs, "d'anar a buscar aiga, perquè havies d'anar a buscar l'aiga. Al menos (hi havia) tres càntirs i la galleda. Lo què hi cabia, mira, segons el banc, que era de pedra; perquè, si hagués sigut de fusta, moll, es 'guera anat podrint. Una pedra llarga i un pilar a cada cap (...) amb rocs i una mica de ciment. I posar aquella pedra allà al cim, que ni enganxada no era casibé" (PE-10, pp. 494-495).

"Així que entraves a la cuina, a la banda de la botiga, hi 'via la pastera. La pastera io la l'hi 'via vista, la ho creci, però ja, con vàrem marxar, fa feia temps que l'havíem tret, perquè com que l'lates fa no es pastava. Io encara, con era molt canesa, ja havia vist a la padrina que pastava encara, se'n recorda. Pastaven i agafaven el pa i el portaven al pastisser a coure.

"(Hi havia un armari petit), així, empotrat a la parete. Petit! No et pensis, com una finestra petita. Era a la banda de les corts, al cim del pedrís dels càntirs. No hi cabia gaire res. Hi 'via una mica de prestatget a dat i a baix, i prou. Diriem, en el cos de la parete, lo que era la parete; com que eren tan gruixudes" (PE-10, p. 495).

La finestra de la cuina solia tenir vidres per tal que entrés la claror del dia. "A la finestra de la cuina no hi havia pas porta, només hi 'via el d'allò del vidre i prou. Diriem, era el vidre amb el bastiment i l'lates s'enganxava amb unes agafes, vaia, amb uns baldons. No hi havia pas porticó, perquè com que donava allà la femer mateix" (PE-10, p. 496).

A l'hivern, al vespre, quan ja era fosc, la gent s'estava a dins la cuina. Allà hi havia l'únic foc de la casa i "allà hi tenies llum de carburo i llum d'oli. Tot lo atre estava fosc" (PE-10, p. 502).

De dies a la cuina "no t'hi puedes pas estar, havies de marxar a treballar, només (s'hi estava) la (dona que s'occupava) de la teca. La mare era la que sempre hi era, a la cuina. La pobra!, haver de cuinar per tants!" (PE-10, p. 503).

A mesura que hom va anar "progressant" econòmicament, d'un temps cap aquí, el que primer es modificà fou la cuina. Algunes cases varen treuen la llar de foc i hi posaren una estufa de llenya o una cuina econòmica, que al mateix temps que servien per a cuinar també escalfaven l'entorn; a més a

més, l'última subministrava aigua calenta. També hi solia haver un braser, que sovint era ocupat pels membres de més edat de la família. D'altres modificaren la cuina però no suprimiren la llar de foc. Actualment es dóna la paradoxa, que la llar de foc és símbol de benestar, i moltes famílies en volen tornar a tenir i en fan construir fins en les cases de nova construcció.

Amb la millora del nivell de vida les famílies, que són propietàries de les cases on viuen alteren la distribució primitiva, a causa de les modificacions més recents. Redistribueixen els dalts, on hi inclouen la cuina i n'aprofiten millor l'espai, en incorporar-hi també la cambra de bany, que -com veurem en descriure el pati- anteriorment era una simple "comuna", enclavada prop del fener. Ara la planta baixa està destinada al bestiar i/o fa la funció de garaig o magatzem.

La botiga

A les cases antigues només hi havia dues o tres corts. Al costat de l'entrada hi havia la "botiga".

"En deien la botiga, però molts allà hi tenien o l'euga o... El qui tenia euga, la tenia allà. El qui tenia una vaca o dugues, també les tenia allà. Al rere de tots un parell de corts de porcs" (PE-07, p. 97).

La "botiga" en els darrers temps fa de "cambra dels mals endreços", hi ha una mica de tot. També pot tenir la funció de rebst. En algunes cases encara s'hi conserva l'antic estable.

"Tens de contar que ni io de canaia no havia vist mai que tinguessin ni un burro ni... ni rò. (...). Doncs, si encara hi ha aquest estable, (vol dir) que és vel" (PE-07, p. 1296).

"Això (la botiga) es veu que abans hi 'vien tingut un cavall o no sé que i per xò tenien aquest estable. Casibé totes les cases n'hi 'vien d'estables. I es veu que tenien animals o no sé què. Vata, io no ho 'via pa' vist mai" (PE-25, p. 1317).

La botiga també podia allotjar els conills i tota classe d'aviram. Amb l'arribada de l'aigua corrent, moltes cases hi varen posar el dipòsit.

"Io sempre en 'via sentit a dir "la botiga". Ahi teníem conills. Navien fet gàbies (...) i allà també hi teníem uns quants conills. I allà també (era) per posar-hi patates f, mira, per tenir-hi una mica de desembarratç. (...). (També) ahi 'vien fet amb un reixat com un tancat i allà hi teníem els conills de creuia. Allà també ahi 'via el dipòsit de l'aigua, con varem posar l'aigua" (PE-10, p. 491).

"Allà a la botiga hi posavem l'herba dels conills¹⁵. I allà també hi 'vien les patates i lo què hi cabia" (PE-10, p. 493).

Les corts

L'altre departament de la planta baixa, que falta comentar, és el destinat a les corts. Gairebé totes les famílies, fins fa uns decennis, criaven alguna classe de

¹⁵ Hi havia cases que la posaven a l'entrada.

bestiar, raó per la qual aquestes corts eren molt útils per al seu allotjament. Tant hi podien albergar una vaca com alguns porcs com una colla de gallines.

"A la banda de l'entrada, així que entraves, que encara quedava a dintre de la casa, a. hi 'via també una altra cort. Llavors també la feien servir per una cort. Diríem, que a l'una banda hi 'via la cuina i a l'altra banda quedava una cort, que quedava dintre de la casa" (PE-10, p. 492).

En les cases d'un sol traç, en mancar la botiga, l'única estança dins la casa que podia fer de cort era la que hi havia després de l'entrada.

"(Hi podia haver) porcs o... una casa, que tinguessin un carro, doncs, una bèstia de tiro; o una euga o una mula o una burra, segons la possibilitat d'aquella gent. Això, segons com estava la casa, eh.

"(...) si hi 'via una bèstia d'aquestes (euga o mula o burra), hi 'via un estable per menjar. Els porcs és l'obi i aquestes bèsties, que mengen sec, l'estable, per penja's-hi el menjar; vaques, eugues i aquest bestiar així que mengen a l'estable. Menjaven! Ara ja no tant; però, sí, encara els hi fan una mica de restallera, perquè mengin, però fet d'una altra manera. Llavors, normalment, era de fusta, posat a la paret amb les barres aquelles i posaven el menjar allà dins i ells (els animals) el tiven. I llavors una mica més avall hi 'via l'estable, que feia com un obi dels porcs, i allà els hi posaven -si els daven farina- el gavadal, que deien. El gavadal era un d'allò (recipient) de fusta, normalment era quadrat o una mica allargat. Allà els hi feien la farina, si els en daven. Això era postís diguem. (Els podia treure i posar).

"Però llavors hi 'via com un obi més amunt. Així com el dels porcs és normalment a terra, aquest era un tres amunt, a mig puesto, i allà també els hi posaven això, aquest gavadal, que et dic, ple de farina. I si no els hi posaven això, a vegades els hi posaven els naps, a vegades els hi posaven el falso, si no hi 'via restallera, que deien, de l'estable. Això, segons; segons les cases. Aquí casa de restallera no n'hi 'via, hi 'via només l'estable sola. Allà hi posavem el falso, la paia; li dàvem naps a la burra, li tiràvem allà" (PE-09, p. 425).

Les portes

Les portes, que comuniquen els compartiments abans esmentats, per bé que totes de fusta, són diferents les unes de les altres.

"(Les portes) eren de no gaire motllura, res, tre' u quatre fustes plantades amb una quants llistons i su. (Tancades) de vegades amb un baldó d'aquests de fusta" (PE-10, p. 496).

La que comunica l'entrada i la botiga sol ser tota de fusta, moltes vegades en no molt bon estat, fermada sense massa pretensió, un clau i un cordill poden ésser suficients.

"(A la porta de la botiga) de vegades hi teníem un piano (un cordill). De clau, no se pas que n'hi hagués vista. Amb una mica de forat (a la porta) el feies sortir (el piano) i l'enganxaves allà a.m una mica de clau plantat a la paret" (PE-10, p. 496).

"Hi varem posar aquest pedís (a la porta de la botiga, perquè s'havia fet malbé) i era la fusta d'anar a rentar. Amb això, ja veus com anàvem. Miseries!" (PE-25, p. 1317).

La porta que dóna accés a la cuina té un tracte preferent, sol ser la més ben acondicionada; es procura que tanqui el màxim d'ajustat possible per tal de salvaguardar l'escalfor a l'hivern; antigament seria tota de fusta, però fou la primera en rebre modificacions, per acabar, a gairebé totes les cases, amb la part superior de vidriera, per a deixar passar la claror; d'aquesta manera, a més de guardar del fred, donava més lluminositat a l'estança; és tancada

per una maneta de pany. Malgrat tot, es podien donar casos en què no n'hi hagues, de porta a la cuina: "A la cuina no n'hi 'via pas. No, no, no hi 'via pa re" (PE-09, p. 431).

La porta que mena de l'entrada a les corts normalment és tota de fusta i sovint tancada per un forrellat. Les de les corts, com ja el nom ho indica, són típiques de corts: de fusta, petites i baixes. La porta de darrera s'obra a la part posterior de la casa, oposada a la façana principal; generalment és tota de fusta macissa i forta i sol ésser tancada per un forrellat gros, acompanyat d'una barra travessera, els extrems de la qual estan inserits en dos forats fets a l'esqueixada dels brancals del portal de darrera.

g) Distribució de la primera planta

Una escala de dos trams a escaire conduceix de la planta baixa al primer pis. Girarà a dreta o a esquerra segons l'emplaçament dels compartiments (vegeu fig. 10). Els esglaons sempre són de pedra (fig. 4). A l'escala hi acostuma a haver una barana de fusta.

"L'escala (...) llavors només hi tenien brana, des del replà fins a dalt. El pilar, que aguantava el sostre, i llavors de l'atre pilar hi havien tres llistons, amples podé de quatre dits, encara podé no, una mica rodona, mig recata una mica, i era la brana, eh!, que pujava cap a dalt". Els esglaons eren tots de pedra "i el replà també de pedra" (PE-10, p. 497).

"(L'escala) era de graons de pedra, macissos, eh!, aixíx alta, gruixuts, gruixuts! Vies de fer una camada per pujar-hi, que (riu) no podies pas anar (amb vestit) estret, perquè no podies pujar. Encara hi són: de baix fins a primer pis. (...). N'hi ha que són més baixets. Oh, aquells eren grossos, grossos!

"Feia dos graons, llavors el replà i girava cap amunt. Venint del carrer, feies un parell d'esgraons, hi 'via el replà de pedra i llavors sis o set esgraons cap amunt" (PE-09, p. 427).

La primera planta està dividida en quatre parts: la sala, el dormitori de davant i els dos dormitoris de darrera.

La sala

En les cases de dos traços ens trobem directament a la sala, la funció de la qual no està massa ben definida. Hi acostuma a haver una taula amb cadires al voltant; algun armari on s'hi guarda la terrissa (plats, tasses, etc.), el vidre (copes, gots, etc.), també roba i altres objectes; una o dues màquines de cosir; una caixa anomenada *mundo* on es guarden queviures; un penjador, un mirall, un parell de quadres, un balancí i una làmpara. La sala estava reservada "per a un dia", en què hi podien haver convidats en quantitat: un bateig, una comunió, un casament, la festa major, etc., i era en aquesta estança on es feia l'àpat.

En cases de colla i poc espai, es podia donar el cas d'utilitzar part de la sala com a dormitori:

"I aquella sala, com que érem prou colla, llavors hi varem fer-hi un raconet, que només hi cabia un llit; un catre, que deiem llavors. Hi havia un llit amb quatre pilans, que no n'hi 'via ni capçalera ni res, només quatre pilans i quatre fustes, i su, per dormir. (Hi varem fer) un enva i una mica de porta. I llavors quedava una mica de corredor allà a.n

a l'escala. Però no en quedava de sala, quedava un corredor. La finestra de la sala no hi quedava en el quartet, quedava a fora, en el corredor. (El quartet no tenia finestra). La claror només entrava pe' la porta. Bueno, pe' la porta, i a la banda del corredor, de la sala, a dalt (a l'enva) hi varen deixar-hi una mica de finestreta, però sense vidre ni sense re, només perquè ni entrés una mica de claror" (PE-10, p. 498).

Els dormitoris

"(Al dormitori de davant) hi tenien una capelleta, un forat fet a la paret, que feia una volta i hi podies ficar un sant, a.n a la paret. (...). Un Sant Crist em sembla que hi 'via. Era un Sant Crist que era vet!, un Sant Crist molt vet!" (PE-09, p. 480).

El dormitori de davant normalment és pel matrimoni jove. El mobiliari està en funció dels recursos econòmics de cada família. Un llit de matrimoni, una calaixera, una caixa i alguna cadira, serà el mobiliari més habitual; posteriorment, per exemple, a la dècada dels cinquanta, a més del llit i les cadires, hi podem trobar: un parell de tauletes de nit, un armari i un tocador.

"(El dormitori de davant) allà casa la funció que feia era només per dormir i anar-hi a pandre el sol, ara a l'hivern. Com que era molt gran hi dormien tots tres allà (ells i els seus pares)" (PE-09, p. 429).

A la cambra del darrera hi dormen els avis, que han deixat el dormitori davanter en casar-se l'hereu o pubilla. En cas de faltar algun dels avis, el que quedava dormia amb el nét o néta més gran, segons el sexe, però aquest costum es va perdent. Si manquen els avis, aquesta habitació estarà totalment destinada als fills.

L'altra cambra que queda i que també dóna al darrera, si no és necessària com a dormitori, es destinà a guardar utensilis ja vells, que no es fan servir, però que sap greu llanger-los.

En cases de molta colla no hi havia regles a seguir, s'acomodaven com millor podien.

"A l'un quart de radera hi 'via el pare i la mare. A l'atre de radera hi 'vien els unclos. L'unclo Q. va tigar a casar-se, però com ia se'n va anar (...), treballava a Barcelona. Bueno, con venia sí (que hi dormia). I l'unclo L., però llavors l'unclo L. va marxar. També hi 'via un que li díem l'unclo J., que també es va morir allà en aquell quart de radera.

"(Al quart de davant) hi dormia la padrina, io i la meva germana. I la canaia, com que n'hi 'vien tants de petita (es refereix als seus germanos), de vegades també... Agoita, dormien tres en el llit amb la padrina i un llit petit allà al costat, encara sembla que li veig, d'un altre; (...).

"La tia M. dormia al requartet (de la sala).

"(El seu germà gran dormia) amb els unclos, al quart de radera. Com que els unclos sempre plegats no hi eren" (PE-10, p. 499).

"(Al quart de davant) a.hi 'via hores que (...) hasta hi coisen, al dematí, abans de marxar a treballar. (...). Hi tenien un braser. Allà ens tocava el sol i estaves calent. Ara, a l'hivern, com que només hi 'via foc a baix a la cuina, per coir, fosca i de tot, doncs, allà (al quart de davant) ho tenies més bé" (PE-10, p. 502).

Les portes i finestres

La primera planta disposa de quatre finestres, una per a cada habitació, totes generalment en bones condicions, com les descrites anteriorment. Si alguna d'elles no està en tan bon estat, serà la de la cambra dels més endreços, en cas que sigui aquesta la seva funció i no la de dormitori.

Les portes que comuniquen la sala amb les altres cambres són tres. Les que la comuniquen amb els dormitoris, el de davant i el de darrera, estan en bones condicions i tanquen amb maneta de pany o "amb una clau. Hi havia el pany i la clau, i per radera a. hi 'via una mica de baldó. Però casibé mai es tancaven" (PE-10, p. 499).

La porta que dóna accés a l'altra cambra, en cas que aquesta fassi de desembaràs, possiblement estigui ben atrotonada.

"Les portes del quart de davant (...) també les 'vien emblanquinades. Si eren gaire vetes també ho feien, que les emblanquinaven. Però la del quart de radera no ho era pas" (PE-10, pp. 498-499).

h) Les golfes

En totes les cases de dos traços, que tenen golfes, la cuina és al primer pis. En les que no en tenen, la trobem a la planta baixa, com ja s'ha dit. Això és degut a què en les primeres, encara que a la planta del mig només els quedin dos dormitoris -a més de sala i la cuina-, tenen les golfes que, generalment, són destinades a dormitoris per als fills. En canvi, en les cases que no tenen golfes, en no disposar de més espai, dues habitacions són poc, i per això la cuina és a la planta baixa.

L'inconvenient de les habitacions a les golfes, és que, prop de les façanes, no hi ha gaire distància entre el sostre i el terra.

"A les golfes també hi solia haver un terrabastall. "A. hi posava menjar del bestiar: capses de blat de moro o feixos de fais o coses així. Servia per 'xò" (PE-17, p. 1846).

"A dalt més alt feia de graner. Tot! pujava cap a dalt més alt. I abans io a. hi 'via vist graners. Però, con nosaltres hi varem anar, ja els varen treure. Eren repartions per anar carregant els sostres" (PE-07, p. 1292).

i) Cases d'un sol traç

En les cases d'un sol traç a baix només hi trobem l'entrada i les corts. Vénen a ésser la meitat de les altres cases, per tant la cuina sempre la trobem al primer pis junt amb una habitació, que sempre dóna a davant. En aquesta planta hi manca la sala, així com la botiga a l'inferior.

"A casa era així: a baix hi 'via l'entrada. Entraves i hi 'via una entrada i cap a radera hi 'vien un parell de corts de porcs o del que volguessin. Nosaltres a la primera cort hi teníem una burra i a l'altra cort hi teníem porcs. I a radera hi 'via el pati, el femer. Primer hi 'via el femer i després hi 'via el pati.

"Llavors hi 'via l'escala per 'nar dalt. A partir de l'entrada hi 'via l'escala, que te'n 'nava a dalt. Con arribaves a dalt, arribaves a la cuina. Això era a radera, i a davant hi 'via l'habitació; gran, això sí, molt gran. I llavors més enradera hi 'via el porxo i la comuna. I ix estava.

"I a dalt de tot hi 'vien... també igual, a radera una habitació i a davant una altra. Lo que era a sota t(m)ulada, i era tan baix, que a la finestra et 'vies d'ajupir per sortir; venia arran de terra; hi 'via només el pedris i ia veies a baix; i tocaves de cap al sostre; per sortir a la finestra, et 'vies d'ajoniar" (PE-09, p. 424).

A continuació de la cuina hi sol haver un petit porxo descobert, on hi ha la comuna, ja que sota d'ell s'hi troba

el femer.

"Després de la casa hi solia haver el femer. Perquè (en) aquest porxo que hi 'via a dalt, hi 'via la comuna. Com que hi 'via la comuna, doncs, quets a baix al femer, perquè no era les comunes d'ara. Aqueil forat, que veies a baix, i ja estava. Encara més tard feia allò, com un sifon, que dàiem. A dalt era tapat, feia rodona un tres avall, que deixava el canó (feia com un embut). Que ho feien de porcelana, deien llavors, en aquell temps. Aquestes cases més riques hi posaven allò i s'acabava amb aqueil embut i anava a parar igualment al femer, en, però feia més net. Però aquí casa no, era d'aquells que només hi 'via el forat i la tapa. N'hi 'vien dos de forats, perquè era bastant gran, un de petit i un de gros: un per la canaia i un pels grans (riu)" (PE-09, p. 426).

"Era un porxo que... A-hi 'vien porxos que ja hi 'via brana, aquí casa era paret, la brana era paret, paret desoberta, eh! Bueno, al costre hi 'via teulada, estava cobert amb teulada i veies aquí fora, eh... I a.m un racó, a.m un cap, hi 'via la comuna.

"I aquesta brana era paret de la paret de baix, que pujava de baix, en penso. No sé com era, però hi 'via una paret ampla!, que t'hi cabia una torratxa ben grossa. Que normalment hi 'vien branies, (a) molts puestos! hi 'via vist branies de fusta, per fer la tanca. En canvi, allà casa, dóns, no; hi 'via una paret, que ja et dic, aixís grossa (d'un parell de paus o més d'amplada), no sé perquè. Ara tampoc no et puc dir si arribava fins a baix aquesta paret o si només era un tres.

"(Al porxo hi guardaven) trastos. Alguma flor, però no masses. Alguma assaucena, alguna... Flors així, que no... (donessent gaire feina). No gaire re llavors. I allà hi 'via només que... a vegades sacs, a vegades cistells... punyetes així. Cores que no feien ni això ni allò ni et treien de cap apuró. Segons l'època, com ho 'vies de monestir, ho tenies a dintre i com no ho 'vies de monestir, llavors ho posaves allà fora; perquè com que no sabies pas on ficar-ho, no hi 'via pas res més. Ho 'vies de deixar-ho, ja et dic, o a baix a l'entrada o allà al porxo, si ho ho volies tenir-ho fora" (PE-09, p. 428).

La cuina sempre és a la part posterior per raó dels desaigües, que van directament al femer.

Dalt més alt està distribuït en dues cambres, que poden tenir la funció de dormitoris.

"(A dalt més alt a davant) només hi 'vien trastos. Allà davant hi 'via una taula veta, hi 'vien les herbes de medicina i a vegades era ple de fais (...). Feia de desembarrats només, re no hi posavem.

"A radera (a dalt més alt), com que con hi varen venir la mare, hi 'via la fai, una faia, li varen arreglar el quartó d'aquí al radera. Hi 'via un llit parat (...). I a aquell quartó també hi 'via rajols (...). Que també era de fusta, però es veu que (...) ho varen arreglar per ella, perquè era cega i estigués més calenta. Li varen posar rajols. Encara hi són" (PE-09, p. 431).

L'escala que surt de l'entrada conduceix directament a la cuina, des d'on surt també la que porta a les cambres de dalt més alt; aquesta darrera és paral·lela a la que mena al primer pis des de l'entrada. El segon tram d'escala, primitivament, solia ésser de fusta; al contrari del primer, que sempre era de pedra.¹⁶

"L'escala per anar a dalt més alt era de fusta, de gats, que dàiem abans. De fusta, que era (amb) els graons fordats. Hi 'via el graó, sate? Hi 'vien dues barres així (que anaven de dalt a baix) i hi 'via una fusta ampla, clavada de banda a banda, però pel davant et podies empassar el peu. No era tapat com són ara les escales que fa pia i fa esquena. Era destapat, només hi 'via la tripla fusta, com aquestes escales de peu, que tenim ara, una cosa així" (PE-09, pp. 412-413).

j) Els terres

El revestiment del terra a la planta baixa és de pedra o de terra, segons les característiques del solar on fou

¹⁶ Els pagesos solien utilitzar les gofres com a graner.

construïda la casa.

"La pots contar! Un roc pujava per 'qui, l'atre baixava per 'llà. Un desastre! Re s'aguantava bé" (PE-01, p. 1157).

"A l'entrada hi 'vien lloses de pedra grosses. L'entrada estava bastant enllosada.

"A la cuina, després hi varen posar-hi pedra, però abans hi 'via terra. Com que 'xafada i de tot, ja era forta. Vi, en 'gueres trobades moltes de cases (que tenien el sol de la cuina de terra).

"(Primer es posaven lloses a l'entrada que a la cuina, perquè) l'entrada era més vista i més de tot, i s'hi passava més per anar a radera al pati. Con feies el paier, a hi 'vies de passar-hi amb la paia, amb les forques de paia. (I també quan es treien els fums).

"I cap a radera, fins al portal del corral, també a hi 'vien posat lloses. En el corredor, sí, perquè com que quedava fora, con pluvia, era un fangutlleig. Això, el tres que donava a fora, però el tres que donava a dintre de la cort de la casa, aquell encara no ho era pas; una o dues lloses posades al mig del d'allò, però ben enllosat no ho era pas.

"La botiga tampoc no estava enllosada, també era terra" (PE-10, p. 497).

Amb les últimes modificacions, gairebé totes les cuines han estat pavimentades, enrajolades o emmosaiades. Els sòls de les altres estances, si eren de pedra o llosa, s'han deixat en el seu primitiu estat, però, si eren de terra, s'han modificat, principalment l'entrada.

"Varem fer només el paviment de la cuina (...) i d'allà a l'entrada. (...). (Abans de les reformes) tot (era) ple de sots (...) i con pluvia, tot ple d'aigües! Recony! Les vegades que a hi 'via caigut en aquella cuina! Con (com) que era com terra gil·la (el terra) i relliscava i apa!" (PE-25, p. 1817).

"Encara con ens varem casar (...), la cuina, ho varem aplanar amb rajoles" (PE-01, p. 1157).

A la planta primera i a dalt més alt els sòls eren, alguns encara ho continuen essent, d'empostissat ordinari. Les posts estan col·locades una al costat de l'altra, amb un cert ordre, sobre l'embigat. Molt sovint es pot contemplar la part baixa des de dalt a través de les escletxes, que s'han produït en deteriorar-se la fusta, la qual sol ser de roure.

Es troben també sòls enrajolats a junt seguit o de caixò, però aquests no eren tan freqüents antigament.

"(A la primera planta els terres eren) tot fusta, passat els quartos de radera (...), aquells eren enrajolats; però el de davant (...) i la sala, tot era fusta, empostissata" (PE-10, p. 498).

Es procurava enrajolar el dormitori, situat sobre la cuina, i aquesta, quan estava emplaçada a la primera planta, per tal de prevenir algun accident a causa del foc.

"El terra (de la cuina, situada a la primera planta), a casa era de rajols. A les altres cases, no ho sé. Però normalment les cuines eren de rajols, pel foc. Com que hi 'via setial de foc, doncs, una mica de foc a terra, de seguida es 'gués calat foc. Podé, con la varen fer, hi varen posar fusta, això no ho sé, però io del meu record allà hi 'via rajol sempre" (PE-09, p. 427).

k) Els sostres

Tots els sostres són embigats de fusta; els de la planta baixa, plans i entre biga i biga es poden veure les posts o els rajols que formen el sol de la planta superior. Els

sostres d'aquesta, en cas de no haver-hi golfes, són desnivellats, és a dir, segueixen el desnivell que forma la coberta: prop del carener serà més alt que no pas prop de les façanes, anterior i posterior; altírem, el sostre desnivellat serà el de dalt més alt. Es veuen les bigues de fusta i entre elles, generalment, les rajoles pròpies d'un enteulat a la catalana.

1) Els colors de les parets

Antigament, les parets interiors eren de pedra, igual que les exteriors.

"Aquí dalt, el mateix quartó que dormo ara, estava (...) no sé com dir-t'ho, paret, - ara aquí no en tenim- allò paret seca, que diuen, eh? I sense ni 'rebossar ni res. Ia pots contar! Io sé que netejava, (...), amb l'escombra volies netejar tot allò, rati!, rati!, i a dintre els forats ple de pols, ple de... Res, un desastrel! No sé io abans què pensaven!" (PE-01, p. 1158).

Més cap aquí, algunes parets foren arrebossades; però, tot i això, es pintaven molt de tant en tant. Els colors solien ser de tons clars.

"(La cuina) ja te la pintava el fum! Un sostre negre!, talment una xemeneia. I les parets també. "Agotita, -dien- ara enblanquinarem la cuina". I l'enblanquinaves. Però, vata, això d'enblanquinar no... (es feia gaire). (...). Era més negra que no pas blanca (riu). El sostre, ben negre" (PE-10, p. 498).

La cuina, un cop modificada, solia ésser esmaltada. L'entrada podia tenia un color blanquinós.

"(Hi havia una banda de l'entrada) que no ho era pas aquella de rebatuda, es veia la pedra, però també l'havien enblanquinada. Enblanquinar-ho, con s'enblanquinava, s'enblanquinava tot. I lo altre (les altres parets de l'entrada), si, era una mica 'rebossat, però no et pensis que gaire, eh. I al sostre les bigues es veien de fusta, que no es 'vien pintat mai" (PE-10, p. 498).

Els dormitoris i la sala gaudien també de colors clars: "(Els dormitoris) també els enblanquinàvem i els pintàvem. Vaja, pintat, no. De vegades amb l'enblanquinar s'hi feia una mica de cenefa a mig puesto, això segons. A les parets" (PE-10, p. 498). Malgrat tot, a dalt, no sempre totes les parets eren rebatudes.

Alguns compartiments no eren pintats o feia molt de temps que ho havien estat com, per exemple, la cambra dels mals endreços, la botiga i, com és de suposar, les corts.

"Aqueilles (les parets de la botiga) encara mancaven, perquè com que era una cort. Podé si havien sigut mai enblanquinades, i encara. Les de les corts no s'havien pintat mai, "només era la paret" (PE-10, p. 497).

"Les parets... io ia no me'n recordo gaire, però les parets eren com de tàpia, que castibé es veien els rocs, hi 'vien puestos. A dalt a l'habitació podé no tant, allà era més com rebatut... no ho sé com... una mica enblanquinat i ja estava. (...).

"Dels rocs de baix a l'entrada, si, que me'n recordo més, que a la paret (...) sortien els rocs, es veien, nets, no era rebatut.

"Ara, a dalt no, a dalt no ho tinc present; em sembla que podé ho devia ser una mica de rebatut amb això... amb terra. La tàpia és terra. Doncs, em sembla que allà era així una mica enblanquinat i ja ho tenim arribat" (PE-09, p. 430).

La part exterior de la casa, com ja s'ha dit anteriorment, no era pintada. És pedra vista.

m) La il.luminació

Antigament la il.luminació de la casa es feia amb llums d'oli i de carburo. Més endavant, en arribar l'energia elèctrica, cada departament de la casa va tenir el seu llum corresponent, de més o menys wats, segons l'ús que se'n feia.

Les habitacions eren freqüentment poc il.luminades, és a dir, no hi havia claror suficient per a llegir o per a cosir. L'habitació que tenia una il.luminació més adequada era la cuina, on la família hi feia la vida, tot podent tenir fins i tot un florescent, ja en època més recent.

El temps d'utilització estava en funció de les hores de llum solar. El llum que es feia servir més era el de la cuina. Els de les altres habitacions només s'encenien el temps just que durava l'estada en elles per anar a dormir.

Els llums només s'utilitzaven quan el sol era ben post i pràcticament no es veia res.

"Fins que varem posar l'electricitat, que ja no sé els trebals que varem tenir per pagar-ho. Que l'electricitat, es clar, fa valia centimots, però no era com ara, oï? I ho varem arribar a pagar. Un llum a la cuina, en sembla, hi varem posar, i un llum aquí dalt, a la sala, i prou. De moment, oï? No teníem pas calors" (PE-01, p. 2120).

n) El subministrament d'aigua

L'aigua no ha sigut mai gaire problema en un poble que era -i és- reconegut per les seves fonts i la qualitat de les seves aigües. Com que les primeres emergeixen en gran quantitat arreu, el desplaçament per a aconseguir aquest líquit ha estat sempre relativament curt.

El poble està assentat prop del torrent, raó per la qual les cases que hi siguin més pròximes també tindrán la font més a la vora. No hi ha una font central, al mig de la plaça principal, sinó que les fonts són als límits (de migdia i ponent) del poble.

Una de les fonts més reconeguda per la qualitat de l'aigua i per la seva abundor és l'anomenada font de la Ricardera, que subministrava l'aigua a tota la barriada que porta aquest nom. Expliquen els avis que hi hagué un any d'eixut tant intens, que s'assecaren totes les fonts, excepte aquesta.

Un'altra font també molt valorada per l'abundor de les seves aigües és la font del Rector. Donava un raig constant de vuit a deu centímetres de diàmetre, però a causa de l'urbanització d'aquest sector, la deu s'ha desviat i ha minvat molt.

Una altra font molt apreciada és la del Molí, que "ja era coneguda en l'Edat Mitjana i que la gent del poble considerava que sempre havia existit".

rava favorable per a les malalties de les vies digestives".¹⁷

Prop de la font de la Ricardera hi ha l'únic safareig públic, que queda al poble. Sempre amb aigua corrent. A més de rentar-hi la roba, l'aigua d'aquest safareig s'utilitzava per a abeurar el bestiar -traslladada a les respectives corts o estables- i per a regar els horts.

En instal·lar l'aigua corrent a les cases, el dipòsit se solia col·locar a la "botiga".

"Així, a mig puesto (de la paret) hi havia el dipòsit de l'aigua. Un bugader era. Un bugader, que era d'aquell temps!, que feien la bugada, que no sé pas contra litres a. hi cavien d'aigua. Era molt gros! En contes de dipòsit varem posar-hi aquell bugader. A baix, en el cul, a. hi varem fer-hi un d'això (una capa a dintre) de ciment, zata?, una sica de cement de portland, perquè el zinc a copies de tempe es guera fordat aviat. Hi varen empaltar-hi el canó i llavors també una aixeta, per tancar-la. Igual com un dipòsit" (PE-10, p. 491).

En un principi només hi havia una sola aixeta, que podia ser a l'entrada. Posteriorment, l'aigua (només freda) es féu arribar a la cuina. I ja més endavant es va començar a pensar en la possibilitat de tenir una cambra de bany.

Ja feia uns anys que la majoria de cases del poble disposaven d'aigua corrent, quan les instal·lacions varen esdevenir defectuoses i insuficients, i es varen haver de modificar. Durant aquest període de reparacions, en què es subministrava poca aigua als domicilis, es va tornar a utilitzar el safareig, de la mateixa manera que s'utilitza ara, quan es passen temporades d'excessiva sequedad.

L'aigua per a beure les persones i per a cuinar era recollida de les fonts públiques.

La canalització de l'aigua a Folgueroles fou construïda l'any 1927, amb una capacitat de 96.000 lites diaris.¹⁸

o) Les matèries combustibles

Fins a finals dels anys seixanta la llenya i el carbó eren les principals matèries combustibles, utilitzades a Folgueroles com a fonts de calor.

Posteriorment, s'introduí el gas butà, el qual arribà de la mà de les anomenades "cuines i fogons de butano". Al principi aquests es complementaven amb l'estufa o la cuina econòmica per a cuinar, però poc a poc aquestes han estat desplaçades per aquelles.

Més tard -a partir de les noves construccions i de la remodelació dels antics edificis i amb l'instal·lació de calefaccions- es generalitzà el consum de gas-oil.

¹⁷ REPARAZ, Gonçal de, 1928, La Plana de Vich, Barcelona: Barcino, p. 250.

¹⁸ REPARAZ, Gonçal de, 1928, La Plana de Vich, Barcelona: Barcino, p. 148.

3.2.2 EL PATI

El pati és un espai descobert i normalment voltat de paret baixa o bé fil-ferro, situat sempre a la part posterior de l'habitatge. En ell s'hi troba la comuna, prop del femer; sol estar adossada a la paret de la casa.

"Al sortir a la porta (de darrera) a.hi 'via el femer, amb una mica de teulada a l'una banda, però també hi havia un tres descobert, que corresponia a la bassa del femer" (PE-10, p. 492).

"Molta cosa (deixalles) ia ho tiraves al femer, que es podria, i llavors, con treies et fess (per a dur-les al camp), ia... (seguit tot)" (PE-10, p. 494).

"(La comuna la tenien) aixíis que sorties a la porta (de darrera) de la casa, de les corts; allà, al femer; enganxada a la casa, però a fora.

"(Hi havia) només una paret aixíis al costat i una altra a radera i una mica de teuladeta. I a davant per pujar-hi, per entrar-hi, hi tenien una cortina de casa, perquè, con anessis allà, no et veguessin; però no a.hi 'via pas porta no, una cortina de casa. Era una comuna d'aquelles de fusta. Hi 'via un forat i la queia la morda i el pixat, tot al femer. Hi 'vien vegades que, si per cas pujava gaire en amunt, et 'vies de ficar per la part del femer i amb la forca fer-la marxar, perquè no et toqués a dalt" (PE-10, p. 503).

Anecs, oques, gallines, gall i polls corren lliurement pel pati. Uns són criats pels ous i els altres per la carn, malgrat que de tant en tant es deixa pujar alguna polla per tal de renovar la població de ponedores.

"Anecs, oques... també segons la casa. Tenien obis per 'llà fora -encara hi es un de llarg-, per beure. I llavors el menjar; si els daven blat de moro... com que, normalment, se'ls dava blat de moro, ordi, xeixa... allà terra se'ls posava. (Fa veure que crida les gallines): "Tites! tites!", au! (riu). Aquestes cases que en tenien tants (ho feien això). Aquí casa no, perquè no en tenien gaires, però aquestes cases sí. O una dona amb la falda (del davant) anava allà al sac, omplia la falda i au!: "Tites! tites!" (riu) i, au, fa veies les gallines allà (al voltant de la dona). I l'obi era per beure, per posar'ls a l'aigua. I hi 'via gent, segons qui, doncs, que no, que els hi posava una cassola o menjadora per 'llà, per menjar" (PE-09, p. 426).

En algun indret del pati sempre hi sol haver una petita cort o un tres cobert, on les gallines hi van a pondre i en alguns casos també hi dormiran; però és més freqüent que a la nit romanguin en alguna de les corts de la planta baixa, ja esmentades en descriure la casa. També es pot donar el cas que hi hagin una o dues corts per als porcs.

"A la banda dreta hi 'via el femer i llavors a l'altra banda a.hi tenien corts, un parei de corts". Hi tenien "porcs, alguna truja o dugues. Les feies godatet i... Tres divisions hi havien. (...). Enganxades amb una mica de teulada i d'allò. No et pensis gaire grans, no. I anaves al corredor (entre les corts i el femer) i llavors sorties cap al corral, cap al pati, i cap a l'hort. (...). (Aquestes corts) només (eren) per porcs, amb les piques a terra per la part de fora. Els donaves menjar per la part de fora" (PE-10, p. 492).

Qualsevol racó del pati serveix per a guardar la llenya destinada a caldejar la cuina durant l'hivern, tant si és en forma de feixos com si són tibossos.

"Una estiva de feixos, una estiva de boscats i au! Els homes ho serraven i ho tajaven a cops de destrials i llavors ho pujaven petit cap a dalt; o les dones, això segons. Normalment, els homes ho tajaven i ho arreglaven; però la dona, con ho 'vies de menester, dòs, mira, te'n 'naves a baix a buscar un braçat de llenya i el pujaven cap a dalt, perquè la cuina era a dalt, a casa. Segons quines cases és a baix" (PE-09, p. 426).

El paier també es feia a dintre el pati. Les gallines "esgarrapaven la paia, però (...) només a la de terra, i com

que fa la collies casibé cada dia per fer jaç a n els porcs (no tenia temps de fer-se malbé)" (PE-10, p. 503).

El pati pot ser distribuït de diferent forma segons l'ús que la família en faci, però el femer i la comuna no hi manquen en cap, encara que pugui ser alterat el seu emplaçament. A les cases en pitjors condicions podriem trobar a faltar la comuna, però aquests ja són casos extrems.

Cal tenir present que així era fins a finals dels anys seixanta i començaments dels setanta. Actualment gairebé totes les cases han modificat la seva estructura i una de les coses que primer s'ha construït ha estat la cambra de bany.

Les aigües brutes, fins que no es va introduir l'aigua corrent, solien desembocar en una espècie de bassa-femer, que limitava amb la cuina.

"Con rentaves els plats, vetes per una mica de finestra, que hi havia, (com l'aigua anava a parar) en el femer mateix" (PE-10, p. 494).

La bassa-femer recollia l'aigua de la pluja i en temps especialment plujós engollia la que s'escolava de l'hort i del pati, si aquests estaven a un nivell superior; i també el suc que sobreixia del femer gros, quan aquest era molt ple.

Aquesta aigua residual es feia servir per a regar l'hort. Posteriorment, amb la construcció de la clavaguera interior, aquestes aigües s'evacuen al clavegueram general.

3.2.3 L'HORT

L'hort generalment està situat a continuació del pati, però es donen alguns casos excepcionals, com els d'algunes cases del carrer de Dalt de la Ricardera, que els tenen -o els tenien- davant la façana principal, però amb el carrer al mig, és a dir, que per anar a l'hort han d'atravessar la via pública.

Durant els últims decennis l'atenció que es dispensava als horts ha disminuït considerablement.

Els horts produeixen: pastanagues, escaroles, ensiams, patates, mongetes -tendres i seques-, alls, cebes, tomàquets, pebrots, etc.

"Hi collien patates, hi feien enciam, escarola, arা, a l'hivern, arraconat aquí (a la banda de migdia, protegit per una pareta) amb una mica de barraca. (...). Tenien verdures tot l'hivern. Tenien algun arbre de fruita, tenien un llorer, un parell de figueres, un parell de raïmeres i canyes. Normalment, hi feien patates" (PE-09, p. 426).

Per a combatre l'eixut del mig de l'estiu, es rega l'hort. L'aigua, en un principi, es duia a pes de braços des de la font o safareig públic més pròxim. Un cop l'aigua corrent fou instal·lada a les cases particulars, ja es podia agafar des de cada llar i la distància s'escurçava. Amb el temps va arribar la innovació de la "goma", de llargues dimensions, que era connectada a una aixeta i conduïa l'aigua a l'hort i fins al rest que interessava en aquell moment,

sense cap esforç per part dels productors.

L'hort també és un lloc indicat per a estendre-hi la roba en uns estenedors de fil-ferro gruixut, situats a tot el llarg del camí que el divideix.

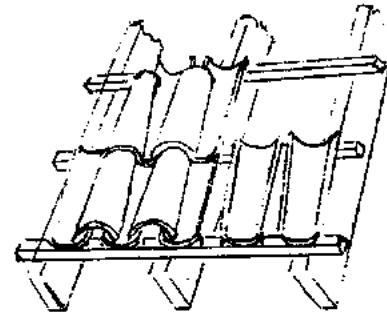
3.2.4 EL CARRER

El carrer és un lloc de reunió. La gent s'hi troba, s'atura i xerra durant l'estona que calgui. Possiblement això no succeeixi tant ara com abans, puix que actualment sembla que es va més de pressa i no es té tant de temps.

Durant el dia, les dones, que no eren a la fàbrica, passaven hores a l'entrada, tot cosint o feinejant, sobretot a les estacions més càlides, quan no feia massa fred. Aprofitaven la claror diurna amb les portes foranes obertes de bat a bat. Era gairebé com si estiguessin al carrer. Els veïns i coneguts passaven, saludaven i s'entretenien més o menys a "fer petar la xerrada", segons el grau de coneixença i amistat.

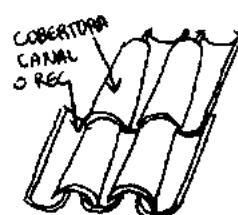
En arribar l'estiu i amb les calorès més fortes, se sortia a prendre la fresca cap al tard, quan el sol ja era post i començava a refrescar. Hi havia qui treia la cadira al carrer i qui s'asseia al llindar del portal. Qui davant de casa seva hi tenia lloses les aprofitava per a estendre-hi un sac i allí reposava de la dura jornada laboral. Qualsevol paret o petit desnivell del terreny era aprofitat com a seient.

El costum de sortir a prendre la fesca es va començar a perdre amb l'arribada de la televisió. Actualment és molt poca la gent que surt al carrer i, en cas de fer-ho, és a tall individual, poques vegades es reuneix un grup de veïns.

ENTAULAT sobre un enllatat a salt de garsa.

(Fig. 1)

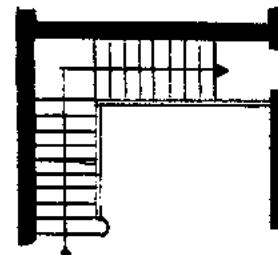
TEULA ÀRAB

TEULA CARENERA

(Fig. 2)

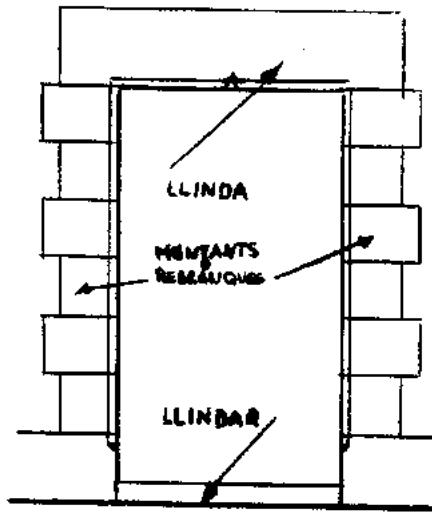
(Fig. 3)

ESCALA DE DOS TRAPS A ESCAIRE

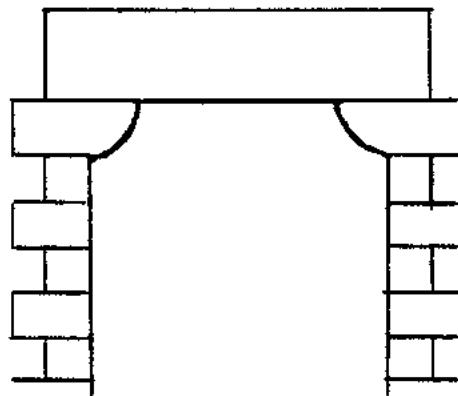
(Fig. 4)

FONT: FULLANA, Miquel, 1988, Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció, Mallorca: Moll.

LLINDA, LLINDAR i REBRANQUES

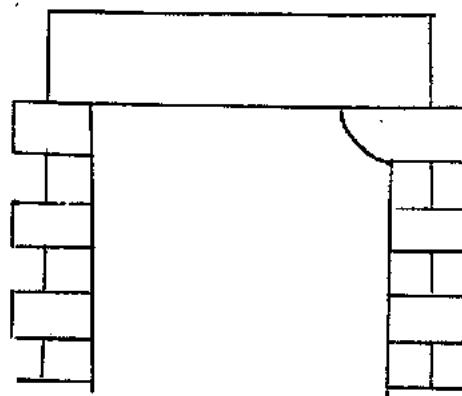
(Fig. 5)

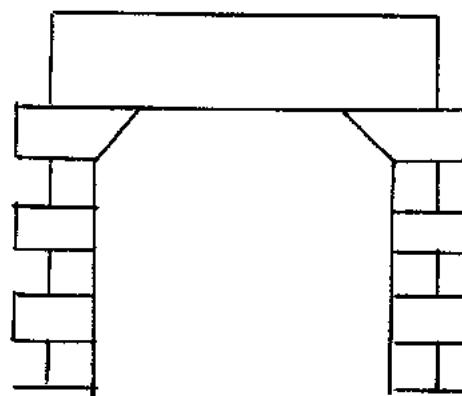
ARC DEPRIMIT CONVEX

(Fig. 6)

FONT: FULLANA, Miquel, 1988, Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció, Mallorca: Moll.

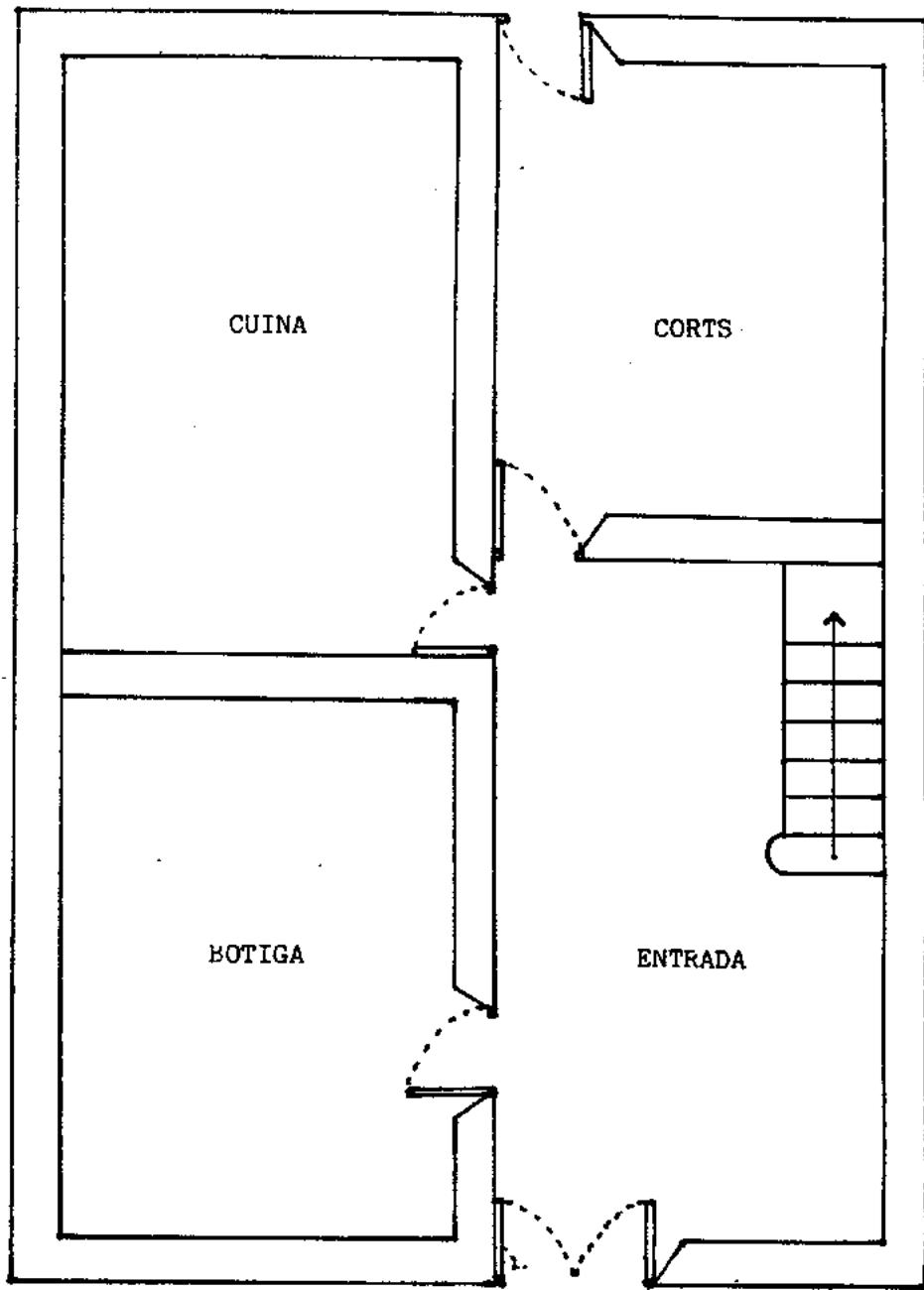

(Fig. 7)

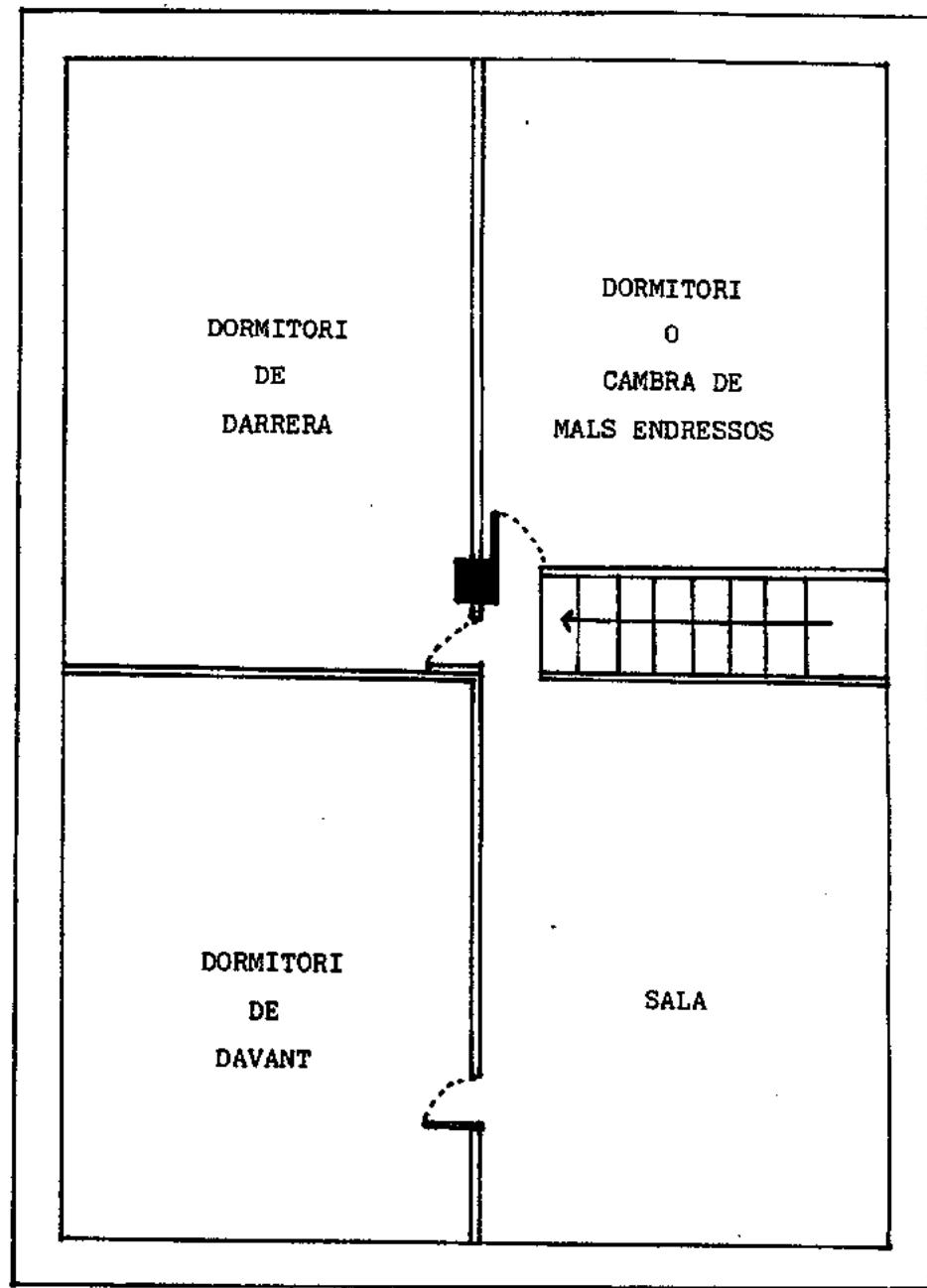
(Fig. 8)

FONT: FULLANA, Miquel, 1988, Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció, Mallorca: Moll.

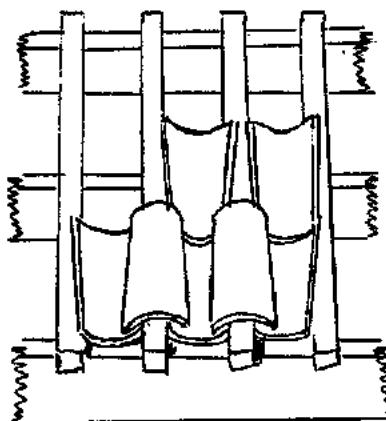
DISTRIBUCIÓ DE LA PLANTA BAIXA

(Fig. 9)

DISTRIBUCIO DE LA PRIMERA PLANTA

(Fig. 10)

ENTRELLAT sobre un enllatat a llata per canal
(Fig. 11)

FONT: FULLANA, Miquel, 1988, Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció, Mallorca: Moll.

3.3 EL NOU CEMENTIRI

Antigament el cementiri es trobava al voltant de l'església parroquial, però a finals del segle XIX fou traslladat a les afores del poble, per raons d'higiene pública.

3.3.1 LA CONSTRUCCIO

La construcció del cementiri actual està minuciosament descrita en el *Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884*, que es conserva a l'Arxiu Parroquial de Folgueroles. Diu així:

"Relacion historica del nuevo Cementerio de la Iglesia parroquial de Santa María de Folgarolas siendo parroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer Pbro.

"El R(everendisi)mo e Il(ustrisi)mo S(en)yor D(oct)or D. José Morgades i Gili Obispo de Vich en acto de S(an)ta Visita pastoral en esta Iglesia de S(an)ta María de Folgarolas a los treinta dias del mes de Junio del año mil ochocientos ochenta y tres, visto el abandono e indesencia del Cementerio de la misma y reconocida por todos la necesidad de ser radicalmente modificado, mandó se procediese a una reparación el mismo o bien a una traslacion a otro punto con mandamiento al Cura párroco de que dentro de un mes le diera conocimiento de lo que hubiese practicado como es de ver en el Auto de la consevida Visita.

"A fin de dar cumplimiento a la disposicion del Prelado este párroco ofició al S(en)yor Alcalde del pueblo con los términos siguientes = A fin de que pueda deliberarse lo que convenga relativamente al Cementerio de este pueblo trasladado a la Corporacion Municipal que V. preside la disposicion del Il(ustrissi)mo Prelado de la Diocesis, el S(en)yor D. José Morgades y Gili en acto de S(an)ta Visita pastoral del dia treinta del pasado Junio. Dice así = Haber encontrado todas las cosas sujetas a la S(an)ta Visita en el mayor orden a acepcion del Cementerio que absolutamente no puede seguir tal como está abierto por todas partes y por tanto expuesto a ser profanado a cada paso. Por tanto reconocida la necesidad de ser trasladado en otro punto, o de ser radicalmente modificado en los términos convenidos a presencia del S(en)yor Párroco y Ayuntamientos que han sido los primeros en hacernos ver la necesidad de aquella medida encargamos al primero que si dentro de un mes no se han orillado todas las dificultades que pudieran oponerse a la modificacion convenida, para la cual cooperamos de muy buena gana, nos dé parte de ello afín de que podamos tomar las medidas oportunas = Por lo tanto el infrascrito Curapárroco espera de esta Corporación municipal que iniciará lo que sea conveniente para dar cumplimiento a la disposición del Prelado ofreciendo al propio tiempo mi concurso personal y pecuniario en cuanto me sea dable para honra de esta pueblo y de la

Iglesia = Dios guarde a V. m(ucho)s añ(o)s. Folgarolas 15 de Julio de 1883 = José M. Berenguer Párroco.

"El S(eñ)or Alcalde, José Molist, reunió la Corporación Municipal y acordaron convocar los propietarios y pueblo resultando no ser despreciadas las antecedentes indicaciones por parte de los muy pocos individuos asistentes en la reunión, a pesar de la gran minoría acordaron trasladar el Cementerio a otro punto en despoblado y crear una comisióm para entender en todo lo que fuera conveniente para su construcción. Esta Comisión o Junta, de la cual no quiero accordarme, a mediados de Agosto en la tarde de un Domingo despues de mis repetidas instancias se reunió a la Casa del Comun, también asistió a ella D. Jacinto Bru de Sala, dueño del Manso Sala, este S(eñ)or ofreció el terreno para la construcción del Cementerio en el punto fuera mas a propósito y que fuera voluntat del Párroco y Junta. Esta generosidad de D. Jacinto la ratificó mas ampliamente su procurador el S(eñ)or Vila que también asistia al acto pues que cuando yo dije que con tres cortanes de tierra habria suficiente el Sor Vila respondió ca home toda vez que mi amo cede el terreno hacerle grande. Esta apreciacion ya me indicó que el projectado Cementerio sufriria muchas contradicciones y que el Sor. Vila seria el primer y mas grande diablo perturvador. En efecto, salimos de la Casa del Comun para ir a hacer la elección del terreno y el Sor. Vila lejos de acompañarnos en un compon de dos corteras nos condujo en un trocito de tierra de medio cortan sin fondo de tierra, todo rocatan, el cual para un Cementerio de Moros que los construian en escabaciones de rocas era lo mas a propósito; Esta tierra llamada la Rovireta está situada cerca las heras que hay al camino que vá a la Demunt y hace esquina al camino vá al Manso Roca; pasámos allí la tarde mediendo y hablando sin resolver nada, en fin fastidiado yo de las estretagemas de la Junta como tambien de la pesada burla del escudero del Amo del Manso Sala me dirigi a este Sor. con esta pregunta ¿V. tiene voluntad de ceder el terreno para construir el cementerio? Si señor respondió. ¿a que punto de su propiedad?. en qualquiera punto, respondió, con tal que no sea en los muros de la Casa, pues bien vista la voluntat y generosidad de D. Jacinto, si es el parecer de todos yo cuidaré de que venga un Arquitecto y que elige el punto en las pertenencias de D. Jacinto que sea mas a propósito y que se atempere a la presente legislacion sobre Cementerios, proposición que fué aplaudida por toda la reunión.

"A la tarde del dia veinte de Setiembre vino el Sor. D. José Illa Maestro de Obras publicas y arquitecto municipal a la Ciudad de Vich junto con D. Jacinto Bru de Sala para hacer la elección del terreno y reconocido primeramente el punto llamado la Rubireta le encontró absolutamente inutil para el objeto por motivo de ser todo un roquetan faltado de tierra, luego pasamos a inspeccionar las tierras de la parte de Levante y en un campo que pasando por un camino que desde la era nueva conduce al Manso Roca dijo debia construirse el nuevo Cementerio por ser el más a propósito, mereciendo la aprobación de D. Jacinto y al propio tiempo dando orden al Sor. Illa para que levantase un plano sobre aquel terreno.

No mediaron quince dias que el Sor. Illa ya recibió cartas del pueblo de oposición contra aquel proyecto porque decian pasar por aquel punto las aguas potable, desde luego el Sor. Illa me escribió que no pasaria a levantar el plano hasta a nuestra visita por cuanto temia que el pueblo no estuviese de alzada contra nosotros; la misma idea fué avisada a D. Jacinto y desde luego me envió recado para una entrevista. En efecto el dia trece de Octubre me apersoné con el Sor. y como habida razon de todo conoci que la oposición obedecia a los proyectos de Vila el cual no queria el Cementerio en propiedad de la Casa Sala me pareció inutil proponerle otro punto, no obstante a instancias del mismo Sor. le indiqué otro punto oportuno y era en el campo llamado la Coromina el cual está a la parte del Norte y podria irse a él por el corredor que va al camino del Godiol, llamado el Chap pero que sin el parecer del Sor. Vila seria inutil nuestro proyecto. Sin perder tiempo se mandó al Sor. Vila y cuando oyó mi proposición con las manos al Cielo esclamó; ¡ay D. Jacinto de ninguna manera haga V. este disparate! mire V que esta pieza de tierra es la mejor de su propiedad, su abuelo ya estimaba mas esta pieza que todos los campos del llano de Vich, decia que era el Capdou & & y acabó sus lamentaciones diciendo que el mejor punto era la Rubreta el cual rellenandolo de tierra se tendría un buen Cementerio. El D. Jacinto el cual no queria contradecir al Sor. Vila ni tampoco queria dejarme sin alguna confianza preguntó si seria de mucho coste el rellanamiento de tierra y el Sor. Vila respondió que haciendo correr la tierra de aquellos margenes podria costar cincuenta duros, pues bien dijo D. Jacinto que se haga el Cementerio en la Rubreta y yo pagaré los cincuenta duros, acordándose que el martes proximo 23 de Octubre Vila con el Sor. Illa vendrian para la delimitacion avisando al propio tiempo al Sor. Serrabou subirian en la tarde, pero el Sor. Vila temeroso tal vez de ser responsable a pagar la dieta del Sor. Illa anticipóse a venir á la tarde del veinte y dos diciendo que tambien compareceria el Sor. Illa pero como este Sor. ninguna noticia tenia del cambio de dia no comparecio ni tampoco el dia convenido por motivo de recado contrario del Sor. Vila.

"Vista esta pasteleria del Sor. Vila y ciertas noticias adquiridas de que el D. Jacinto con su escudero Vila hablaban poco favorablemente del Cementerio, que pensando que nadie les oia decian dando un pedazo de rocatán tendrémos el nombre de haber cedido terreno y no habremos dado nada pensé abandonar la generosidad simulada del Sor. D. Jacinto Bru de Sala pasando a inspeccionar otro terreno; para el objeto hice venir al Sor. Illa y nos fuimos al campo que ocupa el Cementerio y se halló proporcionado y de facil construcción por ser llano y facil de transportes, y ser al Norte del pueblo. Este terreno pertenece a la propiedad del Manso Godiol, cuyo dueño es D. Mariano Serrabou. Al propio tiempo con el Sor. illa fuimos a inspeccionar el Roquetán que ofrecia D. Jacinto y tirada la cinta y la escuadra resultó que el Cementerio debia costar mas de quince cientos duros, debia llevarse para llenarlo unas tres mil carretas de buey de tierra ¿de donde se llevarán? los muros de la

parte de abajo debian ser de metro de grueso y toda de piedra y algamasa la cual costaria cuatro cientos duros, los demás muros parte algamasa y parte tierra costarian seis cientos duros sin contar los barrenos de esplanacion resultando que dando D. Jacinto un troso de roquetan el cual no valia diez duros nos daba un gasto de mas de mil duros mas que no ha costado el edificado equivalente a una imposibilidad de construir un nuevo Cementerio, que era la idea del Sor. Vila el escudero.

"Una vez enterado de todo me apersoné con el Sor. Obispo, (del cual habia recibido indicaciones, ya por conducto del Sor. Illa ya por conducto de un Sor. Canonigo, que si luego no le daba relacion del estado del Cementerio y de las medidas tomadas, me privaría el enterrar en el Cementerio de cerca la Iglesia) a darle esplicaciones de cuanto había pasado manifestandole al propio tiempo si era de su beneplacito despreciaria la donacion ofrecida espontaneamente por D. Jacinto Bru de Sala toda vez que asi se burlaban de nosotros y que pasaria a contratar con el Sor. D. Mariano Serrabou en una pieza de tierra que tiene en un punto muy a proposito y de facil construccion segun parecer del Sor. Illa, lo que fué aplaudido por el Sor. Obispo quedando bastante resentido del procedimiento del Sor. D. Jacinto el cual habia ido al Palacio a ofrecer el terreno para el Cementerio mas de una vez.

"El domingo dia 26 de Octubre me avisté con el Sor. Serrabou y luego de oída mi proposición convino en venderme el trozo de tierra fuera conveniente en la pieza de tierra indicada para Cementerio con la unica condicion de que no querian contratar sino conmigo y que desde aquel momento ya podia mirar como de mi propiedad los tres cortanes de tierra que pedía y que en tiempo oportuno haríamos la escritura de contrato de carácter privado. En la misma noche a mis instancias se reunió la supuesta o fantástica Junta, les manifesté haber comprado terreno para Cementerio al Sor. Serrabou y que yo le cedia sin exigir interes alguno para el objeto, todos los individuos allí reunidos aceptaron mi donacion a excepcion de uno, el Fran(cis)co Rifá (a) Pastó, el qual pretendia construir el Cementerio en otro punto, en el bosque cerca de la Capilla de la Demunt porque decía ser mas igienico, se desestimó la apresiación del Pastó y luego empezaron a deliberar si el Cementerio se daria a Subastta ó a jornal & & que lo primero debia practicarse era subastar la portada & & y otras abladurias, y torres de viento, por ultimo les hize presente que era en vano tratar de subastas & & lo que convenia ante todo era discurrir como se reunirian los fondos indispensables para realizar al obra porque sin dinero nadie subastaria ni menos trabajaria, en fin en medio de aquel torrente de desbarajustes me vino la idea de abandonar la Junta y emprender solidariamente la construcción del Cementerio, me aseguré del concurso de los herederos de Puigsalllosas y Gelabert, les insinué que yo y Puigsalllosas seríamos los únicos comisionados de la obra y todos se conformaron a mi proposición levantando la sección y desentendiendome politicamente de aquella mal formada Junta.

"Con una carta muy atenta comunique a D. Jacinto Bru de Sala la medida se había tomado para construir el Cementerio, que el no aprovechar su ofrecimiento de terreno no obedecia a ningun resentimiento ni menos desprecio de su generosidad sino que atendiendo las muchas dificultades se presentaban para construir en terreno de sus pertenencias se había tomado la resolución de tratar con Serrabou, esperando de su celo que toda vez que no concurriría con donacion de terreno no se negaría a concurrir a cubrir los gastos consiguientes a la obra; de la cual carta no he merecido contesta, únicamente el Sor. Vila el cual fué a Barcelona me dijo se daba por chasqueado porque no le había avisado antes de tomar unas medidas tan contrarias a sus deseos.

"El dia veinte y siete del mes de Octubre pasé al Palacio de Vich a dar relación al Sor. Obispo del estado de las cosas y al propio tiempo asegurarme de la cantidad en metalico que podía contarse por su parte atendido lo que había indicado en el decreto de visita y si podía tambien concurrir con alguna parte del culto; sabido esto y tambien lo que darian los herederos de Puigsallosas y Gelabert el dia 5 de Noviembre comenzó la obra abriendo los cimientos, siguiendo el plano que se acompaña delineado por el Maestro de Obras publicas de la Ciudad de Vich.

"En la mañana del mismo dia compareció al Sor. Alcalde del pueblo manifestandome habersele hecho instancia por parte de la Junta contra mi prosedimiento de construir en aquel punto el Cementerio y que detuviese la Obra hasta que se hubiese resuelto lo que fuera mas conveniente una vez inspeccionado el terreno, me esta muy bien le respondí, y al propio tiempo que la Junta hará un estudio yo pasaré a Serrabou a resindir el contrato y luego con el Sor. Obispo a darle conocimiento de la sinrazon de esa mal constituida Junta la cual podrá tomar a su cuenta la compra de terreno y construcción del Cementerio. Esta oposición obedecía a las ideas perturbadoras del celebre Pastor, hombre pobre y caprichoso, el cual pretendía que yo me entendiera con Serrabou y le comprase aquel rincón de tierra que está situado cerca la Demunt sobre el lugar llamado las creuetas porque decía que no sería visto del pueblo en aquel punto y así sería mas decente, mas higienico y no tan escandaloso. Fueron en realidad a hacer sus estudios y resolvieron no haber otro punto mas a propósito que el presente desastimando las irrationales pretensiones del celebre Pastor viniendo luego a darme mil satisfacciones, y continué la obra comenzada aquel dia.

"Desde aquel dia tomé la resolución de dar un despido a aquella mal nombrada Junta perturbadora y no constructora, al propio tiempo que se componía de hombres insuficientes y todos juntos incapaces de reunir una pieza de cinco duros y emprender la obra por mi mismo con la sombra de los dueños de Puigsallosas y Gelabert como tengo expresado mas arriba.

"Al fin de reunir fondos para cubrir los gastos de la Obra pasé una carta circular a todos los propietarios de la parroquia tanto presentes como ausentes manifestandoles la necesidad que había de construir un nuevo Cementerio esperando su cooperación para realizar la Obra ya comenzada,

toda vez que el Cementerio es una pertenencia comun de todos los individuos que figuran con riquezas o personas en la parroquia, lo mismo comuniqué desde el Pie del Altar advirtiendoles que desde aquel dia se abria una subscripción en la cual podrian escribirse todos tanto pobres como ricos aunque fuera unicamente diez centimos de real y que Dios mediante se construiria un Cementerio que muchos años habia era soñado por muchos del pueblo. Encabezé la hoja de subscripción que se acompaña presentandome primero con el Sor. Obispo el cual se subscribió en primera linea por quinientos reales ofreciendome mas si era conveniente y despues seguieron los demás.

"Se comenzó la obra con tan buenos auspicios en el dia cinco de octubre que luego pudo decirse ya tenemos Cementerio, de manera que sino hubiese sido la crudeza de la estacion, la cual nos obligó a suspender la obra, por Navidad hubiera sido concluido.

"Con licencia del Sor. Mariano Serrabou abrimos una cantera muy cerca del punto de la obra resultando una piedra muy buena y de poco valor como es de ver en las cuentas; se halló agua suficiente en la fuente de la Fontanella la cual se había perdido; mucha arena cerca del mismo camino y tierra para paredar abundante a dos cientos pasos de manera que sino fuera la cal para cimientos, algunos carros de agua y algunos de arena antes del hallazo de estos dos elementos teníamos casi francos todos los materiales. Dios siempre bendice las obras hechas para su gloria.

"En el dia 3 de Marzo del año 1884 continuose otra vez la obra la cual estaba a cimientos y en el dia doce de Abril, dia del sabado santo se pusieron las puertas de hierro estando a disposición de poder enterrar y ser bendecido el cementerio, dejandolo del todo limpio, esto es cruzado de caminos de a ocho palmos ancho con piedras plantadas para su delineamiento con una cruz de piedra al centro de veinte palmos alta y las paredes de la Capilla a la altura de las demás paredes a fin de poder construir nichos. La cruz cuyo dibujo se acompaña fué labrada por Bartolome Pedra (a) Dragó de este pueblo, es estilo toscano piramidal de gusto para Cementerio.

"El Cementerio, incluso las paredes, las cuales tienen medio metro de grueso, tiene de longitud cuarenta metros o sea dos cientos seis palmos y de latitud veinte y tres metros o sea ciento diez y siete palmos. La portada sin construir por falta de fondos como también la capillita de la cual se han construido su paredes con algamasa hasta la altura de doce palmos. Los cimientos de todas las paredes son piedra y cal y lo demás piedra y tierra. Los angulos de piedra mas o menos aproximados a los angulos del dibujo del plano son de la cantera del pou del glas, estan simplificados porque seguir el dibujo tanto de los angulos como de la portada resultaria una cantidad tal vez mayor que todo el remanente del Cementerio por este motivo dejo aqui un dibujo de la portada simplificado de gusto toscano para que cuando haya fondos pueda construirse del modo que mas sea posible dejando interimamente dos pilares de manposteria, para sostener las puertas de hierro las cuales son de dos metros

anchas y tres metros altas proporcion adecuada para ser utilizadas cuando se construye la portada. Del mismo modo puede seguirse el dibujo de la Capillita ya comenzada con las dimensiones del dibujo que se acompaña.

"Sigue ahora la ridícula historia de D. Jacinto Bru de Sala. Su apoderado Domingo Vila cierto dia me preguntó cual de los propietarios cooperaba mas en la construcción del Cementerio, desde luego le puse de manifiesto la hoja de la suscripción, una vez leída dijo tener orden de un principal de cooperar en la obra tanto como el que mas figurase en ella y que por consiguiente daria tanto como el Sor. Obispo y al mismo tiempo me dio ochenta reales para si mismos reservándose escribir a su principal D. Jacinto lo que había leído. En virtud de esta confianza durante el trabajo escribi al Sor. Vila pidiendo entregase al dador la cantidad tuviese a bien dar su amo afin de cubrir con ella parte del semanal de los obreros y me contestó no tener orden alguna de su principal como es de ver en la carta que se acompaña. Vista esta contradicción del Sor. Vila escribi una carta atenta a D. Jacinto a la que me contesto a correo seguido prometiéndome su concurso con una previa conferencia conmigo, como es de ver en su carta inserta.

"El dueño del Manso Payás y manso Casica, D. Luis Coma de Oris, se negó absolutamente su concurso. Parece que este Sor. tendrá algun resentimiento particular porque segun noticias tengo de él es muy buen cristiano y porqué le pedía una cantidad o parte de ella la cual estaba ya en mi poder y pertenecía a él de cierta procedencia y sin gran perjuicio de sus intereses podía hacer una donación que le hubiera honrado en esta historia.

"Como es de ver en la carta incerta de D. Joaquín de Rocafiguera dueño del Manso Masdencoll y Manso Barratina ninguna confianza inspira este Sor. no obstante para cumplir lo prometido en mi carta circular y no faltar a la delicadeza fui a visitarle, afortunadamente estaba comiendo y no me fué posible hablarle, repetí al visita y me dijeron estar ausente absteniéndome de subir otra vez las escaleras de aquella casa demasiado anchas para un pobre Rector.

"Ningún testimonio positivo de negativa puedo evocar del dueño del Manso Palou D. José Gibert (a) Varó de la Blava vecino de Vich pero como por conducto de su masober y otros sujetos me envió recado de que podía abstenerme de visitarle, y no haberle hallado en casa un dia que subí sus escaleras me he abstenido de repetir la visita, tal vez sacaría buen partido porque había sido compañero mio de Seminario tres años.

"A D. José Villar, dueño del manso Folcs vecino de Sn. Feliu de Codinas, me he abstenido hasta de enviarle la carta circular porque nunca he recibido contesta en otras cosas de parroquia que le he escrito".¹

¹ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884, siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer. Pbro., Manuscrit, pp. 1-13.

3.3.2 LA COMPRA DEL TERRENY

"En la Parroquia de San Estevan de Tabernolas á los veinte y ciete dias del mes de Octubre del año mil ocho cientos ochenta y tres.

"SEPASE: Que habiendo el Rdo. D. José Berenguer Cura Parroco del pueblo de Sta. María de Folgarolas Obispado de Vich Provincia de Barcelona venido á encontrar á D. Mariano Serrabou Propietario natural y vecino de la espresada Parroquia, manifestandole, que en la visita pastoral, que hizo a sy Iglesia Parroquial el M. Iltre. Sor. Obispo de la Diocesis dispone en el decreto de visita entre otras providencias, la de traslacion del sementerio á otro lugar mas decoroso, ó bien la renovación, y reparacion del mismo, por no reunir el actual las circunstancias que requiera la decencia, y el no estar conforme en virtud de la leyes Eclesiasticas, y tambien para atemperarse á la presente legislacion civil; á cuyo fin propuso entonces el espresado Sor. Cura Parroco al mencionado Sor. Serrabou la compra de un pedazo de tierra proporcionado para la construccion de un nuevo Sementerio en territorio de la propiedad llamada Godayol, que dicho Sor. Serrabou posehe en la Parroquia de Folgarolas: oido semejante parecer, y accediendo á la tal proposicion hecha por él, quedan mutuamente convenidos ambos, y entonces el infrascrito D. Mariano Serrabou VENDE perpetuamente, y CEDE al referido D. José Berenguer Cura Parroco un pedaso de tierra de cultivo nombrado camp de la Fontanella de cabida tres cuartanes poco mas ó menos, que afronta á oriente con tierras del Manso Godayol propias del vendedor, mediante un camino carretero, y á medio dia, poniente, y norte con tierras tambien del propio vendedor por el precio de CIEN libras equivalentes á DOSCIENTAS SESENTA Y SEIS pesetas SESENTA Y CIETE centimos; cual cantidad confiesa y en verdad reconoce haberla recibido de manos del comprador antes de la fecha del presente documento, renunciando desde ahora á su favor todos los derechos, acciones, y demas que sobre el mismo trozo de tierra pueda haber y tener con promesa que hace de no mas pedir en lo sucesivo cosa alguna. Y dicho Sor. Comprador acepta la antecedente venta; á cuyo fin firmando ambos contratantes la presente apoca, o documento de caracter privado, queriendo en todas ocaciones como si fuera escritura publica, y pasarla, ó convertirla á ella, é hipotecarla siempre, y cuando unidos los dos contratantes de comun acuerdo lo juzgaren conveniente ó bien forzoso el hacerlo.

"Y para que conste, y sirva de resguardo al nombrado Rdo. D. José Berenguer Cura Parroco le libro el presente documento, que firmo junto con el mismo interesado en Tabernolas fecha ut supra.

Mariano Serrabou
José M. Berenguer Párroco"²

² A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884, siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer. Pbro., Manuscrit, pp. 25-27.

3.3.3 LLISTA DE SUBSCRIPTORS VOLUNTARIS

"Una vez publicada en la Iglesia en el Ofertorio de la Misa matinal la subscripcion para reunir fondos para la construccion del nuevo Cementerio y pasada la carta circular a todos los propietario de la parroquia tanto los que viven en ella como los ausentes y comenzada ya la obra me apersoné con el Sor. Obispo a recoger lo que fuera de su beneplacito dar para la cooperacion de la Obra, luego despues con los demás propietarios, y su resultado es el siguiente (...).

El Sor. Obispo quinientos reales	500 rs.
El párroco cuatro cientos reales	400 "
El Culto de la Iglesia	400 "
Fran(cis)co Coma del Manso Puigsasllosas	400 "
Juan Gelabert del Manso Gelabert	300 "
Maria Roca del Manso Roca	200 "
Bartolomé Pedra (a) Dragó	200 "
Pedro Arderiu (a) Badó	48 "
El Sor. Alcalde a nombre del comun	540 "
José Molist (a) Bartrol	60 "
José Casadevall (a) Rupilla	200 "
D. José Vilar y Batlló, Médico del pueblo	80 "
Fran(cis)co Teixidó albañil	54 "
Francisco de Asís Godiol (a) Galana	54 "
Pablo Jutglar Carpintero	10 "
Juan Teixidor sastre	12 "
Buenaventura Alsina	24 "
Albaceas de Dolores Aguilar y Llastenos	100 "
Domingo Vila	80 "
Gertrudis Tauler viuda	12 "
Magin Riera (a) Musich	70 "
D. Miguel Raguer dueño de la Taularia	91 "
D. José Viguer dueño del Manso Puigsech	100 "
D. Mariano de Picó dueño del Manso Torre	320 "
El Rdo. D. Jacinto Verdaguer Pbro.	200 "
D. José Cirera dueño del Manso Tramontana	133 "
Francisco de Asís Badia (a) fusté de la Ricardera	20 "
D. Mariano Serrabou dueño del Manso Godiol	427 "
D. Joaquín Coll de Vidrà dueño del Manso Poudevida	100 "
D. Luis Coma de Oris dueño de los manso Pallás y Casica	0.000 "
D. Joaquín de Rocafiguera dueño del Manso Masdencoll	0.000 "
D. José Gibert dueño del Manso Palou	0.000 "
D. Jacinto Bru de Sala dueño del Manso Sala	0.000 "
D. José Ullar dueño del Manso Folchs	0.000 "
D. José Casarramona dueño del Manso Aromi	0.000 "
José Vivet (a) Vinetas de la Ricardera	12 "
Fran(cis)co de Asís Godiol (a) Galana por segunda vez	28 "
Fran(cis)co Coma de Puigsasllosas por segunda vez	49 "
Juan Gelabert por segunda vez	137 "

Mas Pou	0.000 "
Pablo Jutglar carpintero por 2a. vez	. 10 "
Suma	5.571 "

Addiciones de subscripcion

José Aumatell dueño del Manso Tambori	. 80 "
Silvestre Bruch Colono de Can Barratina	. 2 "
Recibido de D. Jacinto Bru de Sala	. 500 "
Suma	582 "

3.3.4 El FINANÇAMENT

"Cuentas de cargo y data de la obra del Cementerio que resultan de todo lo recolectado y figura en la hoja de la subscripcion y otras procedencias y de las cuentas detalladas de semenales y otras pagas especiales de los objetos de la obra.

Cargo

"Recibido de la subscripcion voluntaria segun resulta de la suma (...)	5.571 rs. 17cts.
"Recibido del Sor. Obispo a mas de los quinientos reales de la subscripcion la cantidad de seis cientos cuarenta reales para costear la Cruz del centro del Cementerio	640 "
"De la subscripcion voluntaria en las addiciones (...)	582 "
"De una limosna	400 "

Data

"Entregado al Sor. Mariano Serrabou para la compra del terreno para la construccion del Cementerio (...), mil sesenta y seis reales sesenta y siete centeimos	1.066 rs. 67 ct.
"Entregado al Sor. D. José Illa maestro de Obras de la Ciudad de	

³ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884, siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer. Pbro., Manuscrit, pp. 21-23 i 45-47.

Vich por los estudios hechos sobre los terrenos y planos (...) dos cientos cuarenta reales . . .	240 "
"Para pagar los semenales de los obreros y materiales (...), seis mil nueve cientos once reales cincuenta centimos . . .	6.911 " 50 "
"Para la Cruz de piedra del centro del Cementerio a Bartolomé Pedra (a) Dragó de este pueblo seis cientos reales (...)	600 "
"Por los cantones de los angulos del frontis del Cementerio y trabajos tres cientos sesenta reales (...).	360 "
"Pagado a cuenta para las puertas de hierro al cerrajero Juan Buixó de Vich cuatro cientos reales . . .	400 "
"Al mismo Juan Boixó para el finiquito de cuentas de las puertas de hierro la cantidad de dos cientos sesenta reales .	260 "
"Al carpintero Pablo Jutglá por trabajos al Cementerio . . .	44 "
"Plantar cipreses y boixos al Cementerio . . .	160 "
"Para construir paredes a la Capilla para construccion de Ninchos . . .	120 "
Suma . . .	10.162 " 17 " ⁴

Entre les pàgines 50 i 51 del *Libro del Cementerio...* hi ha un tros de paper enganxat. Diu així:

"En las presedens cuentas el deficit que resulta que son 2.869 reals jo los tincs adelantats y dech cobrarlos.

Berenguer Pbro.⁵

"Nota . . .

"El infrascrit Economo de esta, junt ab los hereus de confiança del Rt. Berenguer difunt,
Rt. Joseph Puig y Sr. Isidre Feliu habem acordat, que no poguen recobrarse el sobre escrit

⁴ A.P.F.: *Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884, siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer, Pbro.,* Manuscrit, pp. 49-50.

⁵ A.P.F.: *Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884, siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer, Pbro.,* Manuscrit, entre les pp. 50 i 51.

deficit del Cementiri, que de les entrades de dret de Cementiri són celebres en aniversaris, o missas per repòs de l'ànima del Rr. Josep Berenguer, y així quedàs tots los anys una memòria sua.

"Folgarolas 12 de Decembre de 1888

Jaume Masramon Pbre. Economa"⁶

"Durant los cinc anys que ha estat a Folgarolas he vengut quatre setials per Ninhos, de los que he cobrat 36 duros per haberne ja pagats 4 el Metja Dr. Vilà, com son notats en son llocch corresponent de est llibre; de los que junt amb les entrades de enterratjós ya no he celebrat aniversaris com es acordat en el adverso de esta nota; de lo que resulta del deficit transcrit deu cobrar lo Rr. Berenguer 2.249 rals".

3.3.5 BENEDICCIÓ DEL CEMENTIRI NOU

"En el dia veinte de Abril del año mil ocho cientos ochenta y cuatro, Dominica in Albis, el Sor. Obispo ha bendecido solemnemente el Cementerio. A las tres horas y cuarto de la tarde Su Señoría era recibido en la Calle de la Fuente por el Clero de la parroquia y vecinos junto con la Corporación municipal, luego se dirigió a la Iglesia la cual por motivo de la fiesta de Pascua estaba todavía adornada, después de una breve oración se revistió con capa pluvial blanca y se organizó la procesión hacia el nuevo Cementerio con la Cruz mayor, ganfalones, banderas y achas de las Administraciones y canto del Ave Maris Stella. Una vez constituidos al centro del Cementerio, reunido todo el pueblo y mucha gente de los pueblos comarcanos empezó la Bendición según el rito del pontifical de Obispos la cual es cuadriplicada del ritual de parroquia y finida aquella larga ceremonia el Sor. Obispo subió a un tablado que para este objeto se arregló cerca de la Cruz de piedra que hay al centro y sentado en la silla con mucha oportunidad dirigió la palabra al pueblo sobre el motivo que nos tenía allí reunidos. Finido el sermón y dada la bendición episcopal entonó el Te Deum regresando la procesión a la Iglesia parroquial concluyendo la función con la administración del Sacramento de la Confirmación. Se dió cumplimiento a la fiesta con un refresco en la Casa rectoral donde asistieron el Clero, Ajuntamiento y propietarios de la parroquia y otros presidido por el Sor. Obispo con satisfacción de todos los concurrentes. En el mismo día se dirigió a Tabernolas a comenzar la visita pastoral en varias parroquias".⁷

⁶ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884. siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer, Pbro., Manuscrit, entre les pp. 50 i 51.

⁷ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884. siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer, Pbro., Manuscrit, entre les pp. 50 i 51.

⁸ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884. siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer, Pbro., Manuscrit, p. 14.

Posteriorment s'hi va anotar:

"Miquel Casademunt casado con la Dueña del Manso Pou se ha negado absolutamente de palabra contribuir a los gastos del Cementerio.

"El II(ustrisi)mo y Reveren(disi)mo Sor. Obispo Dor. D. José Morgades y Gili ha tenido la generosidad de costear la Cruz del centro del Cementerio entregandome despues de haberle bendecido la cantidad de seis cientos cuarenta reales (Dios de lo pague).

"D. Jacinto Bru de Sala. Este Señor, sea por celo sea para no ponerse en ridiculo, construido ya el Cementerio y bendecido, despues de cuatro meses que ya se entierra en él, ha tenido la generosidad de concurrir a los gastos del mismo con la cantidad de quinientos reales".⁹

3.3.6 EXHUMACION DEL CEMENTIRI VELL

"En la segunda mitad del año mil ochocientos noventa y cuatro el celoso párroco de esta, Licenciado D. Ramón Nofrarias, empezó la exhumación y rebajamiento de la parte del cementerio antiguo sito delante de la iglesia, siendo conducidos los huesos al cementerio nuevo. Fallecido dicho señor (q.e.g.e.) el infrascrito continuó la urbanización del solar, haciendo construir dos paredes con dos pilares para separar el terreno sagrado de la plaza pública, no sin que algunos maliciosos protestasen allá en sus conversaciones privadas y hasta la familia Torrents quería á lo menos que la pared que se apoya sobre su casa por un extremo fuese construida más cerca de la Iglesia. Las paredes son bajas para que la fachada de la Iglesia quedase más al descubierto. En los pilares hay una cruz de ladrillo en cada uno para denotar la entrada en lugar sagrado. Luego hice construir dos bancos de piedra y un pilar con la antigua cruz de hierro en medio y en la parte norte y otro banco en la parte sur para impedir el juego de pelota. Luego se hizo con las losas el enlosado que conduce á la Iglesia y el que conduce á la rectoria. Luego para impedir que la parte posterior de esta parte sur de la Iglesia quedase para suciedades é impedir el fácil ascenso á los tejados del rincón, hice construir una pared con su rejado; destinando el cercado á jardín.

"Si se hizo un poco elegante lo dicho fué para que el pueblo lo viese con buenos ojos. Todo se hizo con superior permiso. Además se renovó la puerta y los peldaños y bores de las columnas.

"Los gastos són:

"El Dr. Nofrarias gastó . . . . . 146'51 pesetas
"El infrascrito gastó:

⁹ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884., siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer. Pbro.. Manuscrit.

A Isidro Texidó, por jornales	26'25	"
A Francisco Texidó albañil	295'20	"
A Juan Jutglá carpintero	21'13	"
A Juan Noguer picapedrero	97'50	"
A Juan Buxó herrero, por el rejado	190'96	"

"Folgarolas, 21 mayo de 1895

Andrés Mayor, Pbro.. Ecónomo.

"Hay que añadir:		
"Al herrero de esta	2'10	"
"Por traer cals, arena, cemento y la verja á Pedro Gravat	4'50	"

"En febrero de 1896 se renovó la base del panteón sito á la derecha de la Puerta de la Iglesia y que con una hermosa lápida forma como un zócalo, y tambien se renovó todo el panteón de esta parte excepto el osario, siendo su importe 89\$ 7 reales costeados por el Excmo. Sr. Obispo".¹⁰

Segons informació oral, "a radera l'iclésia, con nosatros érem canaia, hi havia una llosa, en la que deien que hi havia enterrada una gitana (riu), perquè era una tomba; una tomba, mira, de molts anys.

"Me'n recordo que abans a davant de l'iclésia hi havia unes pedres que arribaven fins a cal Cisteller i des d'aquesta casa fins a l'iclésia hi havia una paret d'un metro d'alçada, més o menos. Ben bé al davant de l'iclésia hi havia l'entrada, un portal amb dos pilans, als que hi havia dues boles com les de dalt el campanar.

"Quedava com un pati tancat, però hi havia una entrada per la banda del carrer Nou a l'arran de l'iclésia, només pel pas d'una persona.

"Al passant fins a l'iclésia, hi havia tres rengles de pedres, com lloses de tombes grosses i lletres a sobre. Deien que allà hi havia tombes. Això dels rics, eh!, les tombes de la gent rica. Al radera de l'iclésia hi havia el cementiri dels pobres. Me'n recordo que, a dintre de l'iclé-sia, fins al retaule hi havien tombes grosses i al capdavall també. Deien que hi havia la d'un rector. Els capellans i la gent rica..." (PE-10, pp. LIV-LV).

3.3.7 REGIM PER A LA CONSERVACIÓ DEL CEMENTIRI NOU

"Como todas las cosas que son no pueden subsistir por si mismas y les es absolutamente indispensable una mano benefica que les suministre los medios de su conservación, sin perjuicio de modificaciones siempre que lo requieren las circunstancias, o bien ojos mas linceos descubren un porvenir

¹⁰ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884, siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Barenguer, Pbro.. Manuscrit, pp. 51-52.

mas seguro, he pensado aqui de un caracter privado escribir un regimen para la Conservacion del nuevo Cementerio buscando medios de los gastos consiguientes no solo para conservar hoy lo construido sino tambien para perfeccionar mas y mas una obra de tanta utilidad como necesidad para la Religion y sus ahijados difuntos. El respeto a los muertos es conocido hasta en los paises barvaros ¿cuanto mas deben ser respetados entre los cristianos toda vez que nuestra fe nos enseña la resurrección de los muertos? Tener un Cementerio abandonado es señal de poca fe asi como demasiado lujo en los Cementerios sabe a idolatria, no obstante tener su recinto guardado de bestias del bosque es humanidad y su desencia hasta inspira devoción por este motivo convienen ciertas reglas para todas las cosas pertenecientes a este lugar de respeto y veneración y formar un regimen para su conservación como tambien para los nichos y enterramiento de cadáveres.

"Primeramente: El Cementerio constará dentro de su recinto de una Capillita en la cual haya un altarcito con un Sto. Cristo capaz para la Celebración del Sto. Sacrificio de la Misa.

"2o. A derecha e izquierda de la Capilla pueden construirse nichos (...).

"Estas dimensiones de Nichos son iguales a los del Campo Santo de la Ciudad de Vich y han de tener dos metros cincuenta centímetros de profundidad.

"3o. Pdran ponerse a trasladarse del lugar antiguo las lozas que cubren los restos y colocar dichas lozas en el lugar se señale.

"4o. El párroco será el único representante del Cementerio teniendo por auxiliadora la Junta de Obreros de la Iglesia.

"5o. Los propietarios de la parroquia que han cooperado a los gastos de construcción del Cementerio con diez duros en adelante tendrán derecho a un solar de nicho el cual podrán ellos construirse a su cuenta (...), con tres pertenencias verticales.

"6o. Los individuos que hayan adelantado hasta a cinco duros podrán construirse una sepultura bajo tierra cuberto con loza de las dimensiones sean convenientes.

"7o. Los individuos que únicamente quisieran loza pagarán a la Obra del cementerio cuatro duros, aunque ya la tengan en el cementerio antiguo.

"8o. Los individuos que a su cuenta quisieran construirse una pertenencia de las tres que tendrá cada solar de nicho dará a la obra del Cementerio cuarenta reales.

"9o. Una pertenencia de nicho que haya construido la

obra del Cementerio deberá costar diez duros.

"10o. Corre a cargo de los interesados el cerrar y abrir los nichos siempre que sea conveniente; al efecto la Obra tendrá un operario fijo al cual los interesados le pagarán el trabajo sin perjuicio de los sepultureros los cuales serán pagados como si hubiese enterrado en losa.

"11o. El que quisiera poner sobre la sepultura una Cruz de madera pagará a la Obra veinte reales, la cruz no será, desde la superficie, mas de metro de alta.

"12o. Los derechos de cementerio para el enterramiento de cadáveres serán de ocho reales por los Adultos y cuatro reales por los párboles".¹¹

3.3.8 NOMBRE D'ORDRE DELS NINXOLS

"Número de orden de los nichos construidos y se construirán.

"A fin de evitar cuestiones se ha resuelto dar en el nuevo Cementerio las mismas preeminencias que en la Iglesia tienen los propietarios respecto a los nichos siguiendo el orden de los bancos, esto es, que los propietarios de bancos pueden construirse nichos en un solar a derecha y izquierda de la Capilla en construcción del modo siguiente.

Derecha de la Capilla

- 1a. Casa Rectoral
- 2a. Manso Gelabert
- 3a. Manso Puigsalsllosas
- 4a. Manso Roca

Izquierda

- 1a. Manso Sala¹²
- 2a. Manso Godiol¹³
- 3a. Manso Aromí
- 4a. Manso Pou¹⁴

Orden de los Nichos construidos

- 1o. Casa Rectoral, todo un solar de número 1o. derecha
- 2o. Manso Gelabert, todo un solar de número 2o. derecha

¹¹ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884, siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer. Pbro., Manuscrit, pp. 53-56.

¹² Posteriormente es rectificada y diu: "Godayol".

¹³ Posteriormente es rectificada y diu: "Sala".

¹⁴ Posteriormente es rectificada y diu: "Juan Noguer cantero de este".

- 3o. Manso Puichsasllosas, todo un solar de numero 3o. derecha.
 4o. Manso Roca, todo un solar, de numero 4o. derecha
 5o. Gertrudis Tauler de numero 7 izquierda un departamento
 6o. Aumatell Manso Tambori de numero 6o. un departamento izquierda.
 7o. Rosa Teixidó, izquierda de numero 5o. un departamento

"Don Juan Noguer, Propietario, Cantero tiene en el No. 4o. de la Izquierda una linea vertical de nichos en propiedad por haber pagado 50 pesetas valor exigido por dicha propiedad.

"Da. Javiera Bonay Hacendada tiene en el No. 7o. de la Isquierda una linea vertical de Nichos en propiedad por haber pagado 50 pesetas, valor exigido por dicha propiedad.

"Dr. D. José Vilar, Medico de esta, tiene en el No. 8o. de la Isquierda una linea vertical de Nichos en propiedad por haber satisfecho en favor del Cementerio, treinta pesetas, á mas de las veinte que tenia adelantadas, como es de ver segun los donantes á favor del mismo Cementerio.

"El Rdo. D. Antonio Penedas tiene en el No. 9o. de la Isquierda una linea vertical de Nichos en propiedad por haber pagado 50 pesetas, valor exigido por dicha propiedad.

Propietarios de los nichos

Nos. 1	Izquierda de la Capilla del Godayol	
" 2	"	de casa Sala
" 3	"	de casa Ramona
" 4	"	de Juan Noguer
" 5	"	de Texidó, Aumatell y Dachs
" 6	"	de Cirera
" 7	"	de Javiera Bonay
" 8	"	de Sr. Vilar médico ¹⁵
" 9	"	de Rdo. Panedas
Nos. 1	Derecha de la Capilla de Rectoria	
" 2	"	de Puigseslloses
" 3	"	de Gelabert
" 4	"	de Casa Roca
" 5	"	del Rdo. Matías
" 6	"	del Sr. Casadevall
" 7	"	
" 8	"	
" 9	"	de Carlos Texidó y de José Vilardell.
" 10	"	de José Rierola (Codina)". ¹⁶

¹⁵ Posteriorment es rectificà i diu: "Por transferencia de título son de Juan Pallarols".

¹⁶ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884, siendo párroco de la Misma el Rdo. D. José M. Berenguer. Fbro., Manuscrit, pp. 57-59.

Ninchos de la Isquierda de la Capilla

"nombres de los propietarios

- No. 54 de Francisco Garriga
- No. 56 de Jaime Vilamala (a) Puigné
- No. 58 de Mariano Comas
- No. 60 de José Ferrés
- No. 62 de Massalleras
- No. 64 de Angela Castallana
- No. 68 de Ramon Godayol de la Sala
- No. 66 de Francisco Torrents del Pou
- No. 70 de José Puntí Rifá
- No. 72 Josep Casacuberta Paré
- No. 74 Just Parés Isal
- No. 76 Juan Generó Solé (Masdencoll)
- No. 78 Tomas Sala
- No. 80 Merce Reixach Palou masobé
- No. 82 Josep Codina Moles Tamborí del poble
- No. 84 Jacinto Dudas Paré
- No. 86 Francisco Teixido (a) Grabat
- No. 88 Joan Viñals (a) pintó
- No. 94 Dr. José Noguer Camdelacreu
- No. 96 Isabel
- No. 98 Carlos Roca Vivet".¹⁷

Ninchos de la par dreta de la Capella

- "Nos. 37 Benet Font Raurell (tieta)
- 39 Josep Godayol (a) Galana
- 41 Josep Puntí (a) mañana
- 43, 45, 47 Anton Vilá (a) Rey
- 49 Fuchs de Pagés
- 51 Carlos Teixidó
- 53 Lluís Rodrigues (a) Pou de la Ricardera¹⁸
- 55, 57, 59 Josep Rierola, Codina
- 61 Pou de vida
- 63 Joan Vilamala (a) bondat
- 65 Jacinto Vilamala
- 67 Sr. Tomás
- 69 Sr. Puig Melyá
- 71 Rovira, massobe de Puigseslloses
- 73 Francisco Blast
- 75 Puig masove de la Torra
- 77 Agustina Ayats
- 79 Antonio Costa de la Arumi Masové¹⁹

¹⁷ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884, siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer, Pbro., Manuscrit, p. 62.

¹⁸ Posteriorment ha estat ratllat.

¹⁹ Posteriorment ha estat ratllat i després s'hi ha escrit: "per vendre" i "Payas" en comptes d'Arumi.

81 Pere Costa de la Arumi, el te arrendat per 2 anys, pagat.²⁰
83 Josep Vilamala (Payás)²¹
85 Ana Capdevila v. Isidro Arumi
87 Justo Parés (de can Parés)
89

53 Ana Rodriguez Casacuberta²².²³

"He recibido del Rdo. Cura - Economo de Santa Maria de Folgarolas la cantidad de tres mil ochocientas treintisiete pesetas por la construcción de quince ninxos.

"Folgarolas 22 de Agosto de 1941.

Recibí

Mateo Parés".²⁴

"En el mes de Agosto de mil novecientos cuarentisincos se construyeron quince ninxos, enumerados como sigue, y a los compradores se les expedió título de propiedad.

No. 102 - 104 - 106 - de Francisco Gelabert
No. 108 - 110 - 112 - de José M. Coma Serrabou
No. 114, Juan Noguer Vilardell
No. 116, Juan Noguer Vilardell
No. 118, Ramon Puig Montmany
No. 120, de Juan Genaró Soler (Mas Arumi)
No. 122, (de Codinoies, Mercedes Genaró) Pere Sanglas
No. 124, Juan Bover (Puigseslloses)
No. 126, Jaime Pascual Sala (cisteller)
No. 128, Carme Roca (La Sala)
No. 130, José Riera Parés (Poudevida)
No. 132, José Berga (Molinero)
No. 134, de Codinoies, Mercedes Genaró
No. 136, Jacinto Torrents

91 Soler (Can Pou)
93 Ramon Isern (Tamburi)
95 Juan Musach (El Prat)
97 Juaquim Balasch

²⁰ Posteriorment ha estat ratificada la part que diu: "el te arrendat per 2 anys, pagat".

²¹ Posteriorment s'hi ha afegit: "equivocat".

²² Afegit posteriorment.

²³ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884. siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer. Pbro., Manuscrit, p. 64.

²⁴ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884. siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer. Pbro., Manuscrit, p. 65.

99 J. Fuchs
101 J. Musach
103 J. Perramón
105 José Soler
107 Juan Rodríguez

en 1948 y en Diciembre se contruyeron los
109 Joan Roma Rifá Miquel
111 José Soler
113 Luis Casanovas
115 Juan Noguera
117 María Oliver
119 Ramon Farrés
121
123 Pedro Boixeda
125 Alfonso Teixidor. Entregado a Juan Roca (Puigses-
lloses)

y en 1952 se construyeron los siguientes:

127 Ramón Riera Vilamala
129 Ramón Pons (Masover de Puigsech)
131 Ramón Pujols Erra (La Roca)
133
135
137 Pedro Dudas Autet
139 José Casadevall (a) cala Núria
141 Jaime Moret Torrents
143 Marcelo Prat
145
147 Juan Teixidor Dordal y familia
149 Sisto Goñi
151 Jaime Generó
153 Antonio Casadevall (Planas)
155 Cirilo Farrés
157 Pedro Homs
159 Ramón Homs
161 Josefa Folgarolas".²⁵

²⁵ A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1924, siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer, Pbro., Manuscrit, pp. 65-67.

RECULL DE TEXTOS

3. L'HABITATGE

3.1 MASOS DE FOLGUEROLES AL SEGLE XVIII

Misas de menjars

"En poder de artigas a 12 de juny 1713¹ en lo comu de la
llettra C. em la primera ma al mig de ella a 11 fulls se
troba una sentencia arbitral entre lo vicari perpetuo de
Fugarolas los prohomans de ella sobre menjars dèmes drets
pa(rroquia)ls en ella se expresan los masos segunts de la
parroquia de Fugarolas. Pro. lo mas Bellloch - mas Comalobrega -
mas de Pla - mas de allóvia - mas de Candella - mas
de Mundalbou - mas de Torroella - mas Tarot - mas Bo - mas
Bofill - mas de Montañola - mas de Puigcarlet - mas de Coma
- mas de Gran de Puigsech - mas de Puigsech - mas de Puig -
mas de Coll - mas de Farres - mas de Guardia - mas Folchs -
mas Franquesa - mas de Pou de Vida - mas de Vida - mas
Raurell - mas Foquet - mas Martí - mas de Berenguer de Prat
- mas de Ramon de Prat - mas de Guillem de Prat - mas de
Sala - mas de Palou - mas de Guillem de Coma - mas de Sunyer
- mas de Serrás - mas de Tarrada - mas de Soler - mas de
Pujol - mas de Perés - mas de Pla - mas de Comas - mas de
Albareda - mas de Sala - mas de Bruguer - mas Vives - mas
Amat - mas Gali - mas de Tafá - mas de Godayol - mas
Ricardera - mas Ricart - mas de Bermuns - mas Bruguer - mas
Verdaguer - Mas de Noguer - mas de Barbera - mas Pou - mas
Rocha - mas de Pera Crosas - mas de Ferrer de Croses - mas
de Vall - mas Sirrer - mas de Duchs - mas Oliver qui es del
prior de St. Llorens - mas de Coll de dit prior - mas de
Viñas de dit prior - mas Garriga - mas Pasadoras - mas de
Baranguer de Camps - mas de Barnat de Camps - estos foran
condemnats ab dita santensia a pagar menjars y cita esta
santensia altra de mes vella."

FONT: A.P.F., Documents, (12 juny 1713), sense numerar.

¹ Hi ha una altra còpia d'aquest document que indica la data de "13 Juny 1413". També pot ser que sigui un error en la lectura del número set.

3.2 MASOS CONDEMNATS A PAGAR VIGILIES

Mas de Palou
Mas maset posehit per Folchs
Mas Cortes si ve de Vila pessana
Mas de Vila se ve de Rexach
Mas de Bernat de Rocas
Mas de Fabrega
Mas de Comas
Mas de Vila rabiosa
Mas Agnes
Mas d'Alexandro de Tañá
Mas de Rovira
Mas Pelegrí qui es de possions del Mas Tarrada
Mas de Vila que es entre mitg de Mas Agnes y mas de Berenguera Brugarona.

Llouada y aprobada dita sentencia.

FONT: A.P.F., Documents, sense data i sense numerar.

3.3 PROJECTE DE CONSTRUCCIO D'UNA CASA

PROYECTO DE CASA PARA JORGE LLOBET EN FOLGAROLAS CONDICIONES FACULTATIVAS DE LA OBRA

1. Para el zaguán de entrada se rebajará el terreno, hasta un nivel un poco superior al de la rasante de la calle en aquel lugar, estando protegido por un bordillo de losa de piedra que sobresalga 0'08 m. del nivel de la calle, para evitar entradas de agua.
2. El grueso o espesor de los cimientos será de 0'55, y de una profundidad de 0'50, si lo considera así suficiente el director de la obra; en caso contrario se le abonará al contratista la diferencia.
La fábrica será de manposteria con mortero de cal hidráulica en la proporción ordinariamente empleada de 1 de cal de 3 de arena.
3. El espesor de las paredes será de 0'45 en toda su longitud y altura, (...).
La fábrica será de manposteria con mortero de cal hidráulica en la proporción antes indicada, en una altura de 0'50 m. desde el nivel del suelo, en las paredes que estén directamente en contacto con el exterior, a fin de evitar el efecto de la humedad.
El resto de las paredes será de manposteria de piedra y barro, a excepción de los marcos de las aberturas que estarán trabadas con mortero de cemento.
4. Los parámetros de paredes exteriores, así como los interiores del zaguán, cocina, corredor, retrete y armario irán revozados y blanqueados; los interiores de los dormitorios, irán enlucidos en yeso blanco.
5. El balcón de fachada, está a un nivel superior al suelo interior del dormitorio, para la mejor estética exterior.
6. La pavimentación del suelo, será del ladrillo llamado "cairó" del país, en toda la superficie cubierta, excepto la del zaguán.
7. El patio tendrá un pequeño canal de (de)sague convenientemente cubierto, y pasando por debajo la pavimentación del retrete y armario, para dar salida directamente a la calle.
El desague de la cocina, será igualmente por canal subterráneo para desaguar el pozo negro.
8. Tanto el retrete como la fregadera, irán provistas del correspondiente sifón.
9. La pared del límite del patio tendrá 1 metro de altura y construida de piedra y barro.

10. Teniendo la casa vieja del mismo propietario varias aberturas de piedra picada, se combinarán sus piezas para el balcón y ventanas de la fachada de la nueva casa, que (...) se dejarán a piedra vista, al igual que las piedras del marco del portal de entrada al zaguán, las cuales serán de piedras de regular tamaño, vastas y bien escuadrada.
11. El pozo negro tendrá una capacidad de 3 m₃ y estará provisto de una abertura o boca de registro convenientemente cubierta por una losa que no sobresalga del nivel del suelo.
12. Para la cubierta se empleará la madera procedente del derribo de la casa vieja, así como también las tejas. Igualmente se aprovecharán los peldaños de la escalera. El tejado irá protegido por una solera a un grueso de rasilla.
13. Para la cubierta se colocarán dos jácenas ("caballs") apoyados en el pilar central y con la inclinación y sentido de una y otra vertiente, trabadas una a otra convenientemente por un extremo superior, a fin de evitar deslizamientos.
Las vigas colocadas en sentido horizontal se apoyarán en estas jácenas y en las paredes anterior y posterior de la casa.
14. La cubierta de la parte baja del edificio, destinada a servicios de retrete y armario, se continuará hasta cubrir totalmente el portado de salida al patio, (...).
15. El portal de entrada al zaguán estará totalmente cerrado, por una puerta calada de madera, y protegida interiormente con tela metálica de clase fuerte y malla espesa, a fin de evitar intrusiones y efectos de venganzas.
16. Para la carpintería de Taller se usará la madera de clase Flandes.
Las puertas y ventanas tendrán un grosor de 3'5 cm.
Los montantes de la puerta del zaguán serán de 6 x 8 cm.
Dicha puerta se abrirá en tres hojas, con la parte superior formando tarja.
En los precios de carpintería van comprendidos todos los herrajes y cerraduras.
17. Las ventanas y balcón irán provistos de los correspondientes cristales.
18. Las puertas y ventanas se pintarán a dos capas de pintura al óleo, e igualmente el alero.
19. Todos los materiales que procedentes del derribo de la casa vieja, resulten en buen estados, a juicio del

director de la obra, deberán emplearse en la nueva, si es que en ella tienen aperiación, restándose del presupuesto sus valores en el asignados, y ahorrándosele los trabajos de restauración.

20. El director de la obra podrá introducir en la misma las mejoras y cambios que crea oportunos, siempre que estos no perjudiquen al constructor en cuyo caso deberán ahorrársele los trabajos extraordinarios.
21. Todos los trabajos serán ejecutados según las reglas de la técnica y práctica de los oficios, siendo rechazados por el director en caso contrario, y de nuevo reconstruidos.

FONT: A.P.F.: Documents, sense data i sense numerar.

3.4 CORRESPONDENCIA REFERENT AL NOU CEMENTIRI²

El dia 20 de novembre de 1883 Joaquim de Rocafiguera, amo del Masdencoll i de can Barretina, contesta la carta del rector de Folgueroles, en la qual li demanava ajuda per a la construcció del nou cementiri:

"R. D. José M. Berenguer, Pbro.

"Muy Sr. Mio y de mi distinguida consideracion: A su tiempo debido se recibió su favorecida, que encontré en casa a mi regreso de una expedición a la montaña, en donde he permanecido algunos días.

"Enterado del contenido de la misma, debo manifestar, que yo estoy altamente indignado con ese ingrato pueblo, que me ha causado daños sin cuenta en el tierno y amoso bosque del Mascoll, destrozandole del modo mas atrevido y escandaloso, y digo, con ese pueblo, porque no son pocos los vecinos del mismo sino muchos los que han contribuido a causar los daños y perjuicios que se me han occasionado. Tengo una lista de los criminales, pero sobre todo de seis que son los q. mas se han distinguido en cortar plantones y hacer daño, lista que conservo en mi poder, cuya lista enseñé al Juez y desgraciado si alguno de ellos se descuida y se le puede coger infraganti, que, le aseguro a V. que te ha de pagar caro; cuente lo que cueste yo haré que se le aplique todo el rigor de la ley y no te han de valer suplicas ni esfuerzos.

"Hace años que no he pasado por ese pueblo, ni he visto al desgraciado bosque, cuando antes, pasava con mucha frecuencia por esa para ir a las guerreras, hoy prefiero pasar por Sln. Julian, evitando de este modo que la sangre de los pies se me suba a la cabeza.

"Por lo demás, poco ó nada se interesa tener un puesto en ese cementerio, como no me interesa tenerlo en las 15, 6 20 parroquias en que tenemos mas ó menos patrimonio; a los masceros, parroquianos ó vecinos del pueblo se a quienes puede interesar, por consiguiente ellos son los que deben contribuir.

"Aunque V. puede mercaderlo todo, y serían mis deseos complacerle en todo lo que fuera de su personal y exclusivo interés, por otro lado, repito, ese pueblo no merece de mi parte ninguna atención ni favor ni mucho menos. En fin yo no contribuiré ni poco ni mucho al coste del Cementerio que V. no se diga, que todos los propietarios vecinos y forasteros, y todos los parroquianos de esa feligresía, han contribuido, entonces, si contribuyo, no será porque lo merezca ese pueblo ingrato, sino para no quedarme singular. He dicho ingrato y lo repito. Ese pueblo en general, y varios vecinos en particular, me deben algunos favores; contribui en algunas mejoras de la iglesia, he perdonado a varios que me han causado daños y que podían pagarlos caro, a nadie, que me lo haya pedido he negado pena; En otro tiempo, adelantava los trimestres de contribución, para que los pobres, ó menos acomodados, pudiesen pagarla después de recogida la cosecha, ó cuando menos difícil y gravoso les era; y ahora se pretende que yo contribuya en lo religioso y en lo civil, en asuntos que poco ó nada se interesan?... He dicho en lo civil, porque al mismo tiempo que circula la lista de suscripción del cementerio, circula otra para ayudar al pago de alguna contribución de gastos municipales, ó nos cuantos, de ese municipio, contribución, en la que nada tienen que ver los forasteros.

"Otro dia, cuando tenga el gusto de ver a V. de palabra, daré mas explicaciones y diré lo que hoy me callo y se persuadira V. que te sobran motivos de estar resentido y quejoso a este S.A.S.S.

Q.B.S.M.

Joaq(ui)n de Rocafiguera y Ventós

Vich 20 Noviembre de 1883

* * *

El dia 1 de febrer de 1884 Lluis Coma, amo de can Paiàs i la Casica, escriu des d'Oris al rector de Folgueroles, per tal d'informar-lo que no contribuirà a les despeses de la construcció del nou cementiri:

"Sor. Don. José Mria. Berenguer pbro.

² A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884. siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer. Pbro.. Manuscrit, pp. sense numerar.

"Oris Febrero 1 de 1884

"Muy Sr. mio y de mi mayor consideracion, en contestacion a su muy atenta del 29 del pasado debo manifestarle que, tendria un especial placer en poder dejar satisfechos sus deseos cooperando en las obras que V. me indica que, considero seran de suma necesidad, pero en la actualidad tengo el sentimiento de tenerle que decir que no me encuentro en disposicion de poder emplear intereses en objetos que relativamente tengo de considerar como secundarios atendida mi situacion no del todo alagüeña: otras razones le podria alegar; pero creo que esta sola sera suficiente para que V. me dispense y se convenza que no es falta de voluntad sino por precision el denegarme total o parcialmente a su demanda.

"En otra ocasion que las circunstancias me lo permitan y pueda serle util tendra el gusto de satisfacerla este su affmo. y S.S.

Luis Coma

* * *

Marià de Picó, el 24 de febrer de 1884, des de Roma, confirma al rector de Folgueroles la contribució de tres cents vint rals per a la construcció del nou cementiri.

"Roma 24 de Febrero de 1884

Rdo. D. José M. Berenguer Pbro.

"Muy Sr. mio y de mi mayor consideracion y aprecio: desde Barcelona mi apoderado me remitió su apda. de fecha de 12 del actual que recibió por medio del Sr. D. José Fargas.

"Muchísimo me ha alegrado de saber noticias de V. y de que S.I. el Sr. Obispo haya dispuesto la desaparición del cementerio de ese pueblo del inconveniente sitio en que está en el actualidad y que se construya otro en lugar mejor. Me he enterado de los pormenores que V. se sirve darse en la suya sobre la ejecución del nuevo cementerio y de los medios como ha podido V. verificar las obras para dicho objeto.

"Debe V. estar satisfecho de haber podido lograr su objeto en tan poco tiempo atendido la pobreza del país y el carácter de sus habitantes. Esto prueba que todos estaban convencidos de la necesidad de hacer desaparecer el antiguo del sitio que ocupa. Yo deseo q(u)e S. II(utrisai)na haya mandado lo mismo en Tavernolas y que aquél Rector que de hacer lo que V. como V. sabe, en Tavernolas se necesita tanto como en Folgueroles la construcción de un nuevo cementerio lejos del grupo de casas en cuyo centro está situado.

"Accediendo pues a su invitación y atendiendo a que no soy de los primeros contribuyentes y a que algo he hecho ya con la traslación de mi panteón y con ello reforzar el portal de la Iglesia, y que tal vez haya de ayudar al Rector de Tavernolas si está en su caso de V. (lo que ignoro y lo deseo), atendidas pues estas razones, he dicho a mi apoderado de Barcelona que dijera al Sr. Fargas que me suscribiera y diese a V. para la construcción del nuevo cementerio de Folgueroles la cantidad de trescientos veinte reales ó sea una onza.

"Lo que es de desear es la pronta terminación del cercado y de la cruz a fin de enterrar pronto en el nuevo cementerio e inumar los restos del antiguo. Despues Dios proveerá para edificar la capilla y la portada.

"Doy a V. q(u)e por sus buenos afectos Nosotros seguimos muy buenos a D(i)o)s g(racia)s dispuestos a salir para Nápoles dentro de cinco ó seis días, pues que ya hace mas de cuatro meses que estamos aquí. Dios mediante desde Nápoles pasaremos a Niza y nada se cuando será nuestro regreso a España. Entretanto deseamos que se conserve V. mucho y vayan las cosas en que V. se ocupa como desea. Sirvase saludar a los conocidos de esta y con especialidad al Rector de Tabernolas al cual dirá que Roma nos gusta mucho a Italia también apesar de su gente y de su miseria.

"(...).

G.B.S.M.

Mariano de Picó

"(...).

* * *

A continuació transcribim quatre cartes, que il.lustren la relació conflictiva de Jacint Bru de Sala, amo de la Sala, i el seu procurador, Domènec Vila, amb el rector de Folgueroles:

1) Carta del rector de Folgueroles a Domènec Vila:

"Sor. Domingo Vila

"Folgarolas 14 Mars 1884

"Amich Domingo: No sentim posible venir he pensat enviarvos per el M. Anton la fulla de la subscripció per cubrir los gastos del Cementiri afí de que tota vegada que D. Jacinto té voluntad de ajudarnos, com varò dir, me farà favor que avuy verifiquem la entrega de lo que hagia resolt donar y fermels a mans per lo mateix M. Anton y me serviran per lo semenal que finex. Si vos convé recibo vos lo enviaré per el mateix pero Vos com a procurador seu consigneu ditz quantitat que siga en la fulla enviantmela altre vegada.

"Lo Cementiri esta ja cercat de parades de nou pams de altes, era falta alsarlas dos mans y coronaries lo que conto se farà la setmana vinen si no hi ha cap descorp.

"(...).

V.S.S.

Joseph M. Berenguer Pbro.

2) Resposta de Domènec Vila:

"Vich 15 mars 1884.

"Molt apreciat Sor. y Dueñu: no tinc encara ordre del amo, ni sé que quantitat ha resolt entregári, pues cuant nos vegerem en Barcelona, me digué q(ue) pasadas las festas de Pasqua vindria y que resoldria, fer segons lo de los demás.

"Li desitjo la millor salut, y queda de V.S.S.S. q. B.S.M.

Domingo Vila

3) Carta de Jacint Bru de Sala al rector de Folgueroles:

Rdo. Sr. D. José M. Berenguer

Barcelona 20 Marzo 1884

"Muy Sr. mío, de mi mayor consideración: Ayer el Rdo. Sr. D. Francisco Alsina, me entregó su atenta de V. del 17 del corriente por la cual se sirve V. enterarse del estado en que se halla la construcción del nuevo Cementerio de ese pueblo.

"Desde luego puede V. contar con que contribuiré también como los demás, y si no he determinado la cantidad todavía, es porque antes desearía tener una entrevista con V. y aunque no sea más que para este objeto iré a Vich después de Pascua.

"Sentiría perder ese primer derecho que dice V. que me corresponde tener en el Cementerio, ya que lo tengo en la Iglesia, pero de todo eso hablaremos, cuando tenga el gusto de verle a V. que como le he dicho a V. será dentro de poco tiempo.

"Aprovecho esta ocasión para repetirme de V. SS.

17aMB

Jacinto Brú de Sala

4) Carta de Domènec Vila al rector de Folgueroles:

"R. Joseph Berenguer Cura Parroco:

Vich 20 abril 1884

"Molt Sor. seu y Dueñu: mon Sor. Principal D. Jacinto Brú de Sala me ha donat ordre, y facultat per firmá en nom seu y suscriurer per la quantitat de vint y cinch duros per la construcció del nou Cementiri, lo q(ue) verificaré, el primer dia que vinga un servidóri a seixa de Folgarolas.

"Li desitjo la millor salut y mania a S.S.S.

q.B.S.M.

Domingo Vila

* * *

Al final del Libro del Cementerio... s'hi troba una carta de Sebastià Torrella, escrita el 15 de febrer de 1941, des de Rubí, en la qual es demana al rector de Folgueroles que tingui cura de les restes de la seva mare, antiga mestra del poble de Folgueroles.

"Rubí, 15 Febrero de 1941

"Rdo. Sr. Cura Párroco de Sta. María de Folgarolas.

"Muy Rdo. Sr.: El infrascrito, Sebastián Torrella Castellana, hijo de Da. Angela

Castellana Canals, (Q. E. P. D.), Maestra Nacional que falleció en esta Parroquia el dia 27 de Febrero de 1923, cuyos restos descansan en el nicho n. 54 de este Cementerio, de acuerdo con sus hermanas Angelita y Eulalia, hijas de la difunta, creyendo poder sacar un mejor provecho espiritual para nuestra madre y tal vez una solución en algún caso para la Parroquia a cargo de su Reverencia, hacen oferta de dicho nicho a condición de celebrar una Misa anual en sufragio de la difunta en fecha cercana al aniversario de su defunción, a ser posible el mismo dia del aniversario, y respetar sus restos en cuanto sea posible incluyéndolos en la misma fossa.

"Esta oferta, como vuestra Reverencia comprenderá, es para perpetuar la memoria de su trabajo moral realizado en esta Parroquia, y para que su última morada, por estar distanciada de nosotros, no quede así abandonada por nuestros sucesores.

"Esperamos será esta oferta aceptable, y caso contrario indicará la forma que Ud. encuentre más semejante a nuestro plan, agradeciéndole nos comunique su parecer.

"Entretanto, estamos a sus ordenes, y quedamos a de su Reverencia attos. s. s., besándole humildemente la mano,

Sebastián Torrella"

FONT: A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884, siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer, Pbro., Manuscrit.

3.5 MATERIALS I JORNALS DE LA CONSTRUCCIO DEL CEMENTIRI

DIARIO DE LOS MATERIALES Y JORNALES EMPLEADOS EN LA OBRA DEL CEMENTERIO

"1a. Semana 5 Novembre de 1883 a obrir los funamens.

rals

"Dilluns:

- Mestre de Casas:							14
- Fran(cis)co Teixidó	.	.	.	.	.	.	
- Manobra:							9
- Joseph Serra .	.	.	.	.	.	.	9
- Miquel Molist .	.	.	.	.	.	.	9

"Dimarts:

- Mestre:							14
- Fran(cis)co Teixidó	.	.	.	.	.	.	
- Manobra:							9
- Joseph Serra .	.	.	.	.	.	.	9
- Miquel Molist .	.	.	.	.	.	.	9

"Dimecres:

- Mestre:							14
- Fran(cis)co Teixidó	.	.	.	.	.	.	
- Manobras:							9
- Joseph Serra .	.	.	.	.	.	.	9
- Miquel Molist .	.	.	.	.	.	.	9

"Dijous:

- Mestre:							14
- Fran(cis)co Teixidó	.	.	.	.	.	.	
- Manobras:							9
- Joseph Serra .	.	.	.	.	.	.	9
- Miquel Molist .	.	.	.	.	.	.	9

"Divendres:

- Mestre:							14
- Fran(cis)co Teixidó	.	.	.	.	.	.	
- Manobras:							9
- Joseph Serra .	.	.	.	.	.	.	9
- Miquel Molist .	.	.	.	.	.	.	9

"Disapte:

- Mestre:							14
- Fran(cis)co Teixidó	.	.	.	.	.	.	
- Manobras:							9
- Joseph Serra .	.	.	.	.	.	.	9
- Miquel Molist .	.	.	.	.	.	.	9
- Gelabert ha portat dels fornys de Vich							
12 corderas cals 84	.	.	.	.	.	.	84

"2a. Semana 13 Novembre 1883 portar materials

rs.

- Manobra Isidro Teixidó a fer morté	.	.	.	.	.		9
- Per 10 quintas ciment .	.	.	.	.	.	.	50
- Al Masover de Puigsech							
per 19 carretas de Bou de pdra .	.	.	.	.	.	.	57
- Al Masover de Puigsalllosas							
per 18 carretas de pedra .	.	.	.	.	.	.	54

- Al mateix masofer per portar aigua	54
- Al masover de la Sala 14 carretas de sorra	84
- Per un home a ajudara la sorra dos jornals	18

"3a. Semana 19 Novembre 1883 comensan los paletes

"Dilluns: rs.

- Mestres:	
- Fran(cis)co Teixidó	14
- Fran(cis)co Godiol (a) Galana	14
- Joseph Godiol	14
- Martí de Sant Julià	14
- Tiega de Sant Julià	14
- Manobras:	
- Pere Torrentó	9
- Miquel Molist	9
- Ramon Guardia	9
- Pere Sala (a) Baldiri	9
- Isidro Teixidó	9
- Al Tauler de can Tona 500 maons	55

"Dimarts:

- Mestres:	
- Fran(ces)ch Godiol	14
- Joseph Godiol	14
- Martí	14
- Tiega	14
- Manobras:	
- Pere Torrentó	9
- Ramon Guardia	9
- Pere Sala	9
- Isidro Teixidó	9

"Dimecres:

- Mestres:	
- Francisco Godiol	14
- Joseph Godiol	14
- Martí Bou	14
- Pere Bou	14
- Manobras:	
- Pere Torrentó	9
- Ramon Guardia	9
- Pere Sala	9
- Isidro Teixidó	9
- Ventura Alsina ab el carro un dia portar pedra	24
- Joseph Gallifa masover del Aromi un dia y mitg ab carreta	42
- Masover de la Roca per 4 carretadas sorra	24
- Per dos llatas al fuster	4
- Per 12 corteras cals al forn de Vich	84

"Dijous:

- Mestres:	
- Fran(ces)ch Godiol	14
- Joseph Godiol	14
- Martí Bou	14
- Pere Bou	14
- Manobras:	

- Pere Torrentó	.	.	.	.	.	.	9
- Ramon Guardia	.	.	.	.	.	.	9
- Pere Sala	.	.	.	.	.	.	9
- Isidro Teixidó	.	.	.	.	.	.	9
- Ventura Alsina ab el carro un dia portar pedra mitg dia	.	.	.	.	.	.	12
"Divendres:							
- Mestres:							
- Fran(ces)ch Godiol mitg jornal	.	.	.	.	.	.	7
- Joseph Godiol	.	.	.	.	.	.	14
- Martí Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Pere Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Manobras:							
- Pere Torrentó	.	.	.	.	.	.	9
- Ramon Guardia	.	.	.	.	.	.	9
- Pere Sala	.	.	.	.	.	.	9
- Isidro Teixidó	.	.	.	.	.	.	9
- Ramon Mir a trencar pedra tres dias a 12 rs.	.	.	.	.	.	.	36
- Ventura a portar pedra y terra mitg dia	.	.	.	.	.	.	12
"Disapte:							
- Mestres:							
- Fran(ces)ch Godiol	.	.	.	.	.	.	14
- Joseph Godiol	.	.	.	.	.	.	14
- Martí Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Pere Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Manobras:							
- Pere Torrentó	.	.	.	.	.	.	9
- Ramon Guardia	.	.	.	.	.	.	9
- Pere Sala	.	.	.	.	.	.	9
- Isidro Teixidó	.	.	.	.	.	.	9
- Ramon Mir (a) Pelat a trencar pedra	.	.	.	.	.	.	12
- Juliá de Sn. Julia a trencar pedra	.	.	.	.	.	.	12
- Ventura ab el carro a treginar pedra mitg dia	.	.	.	.	.	.	12
- Per 12 corteras cals de Vich	.	.	.	.	.	.	84

4a. Semana 26 Novembre 1883

"Dilluns:							rs.
- Mestres:							
- Fran(ces)ch Godiol	.	.	.	.	.	.	14
- Joseph Godiol	.	.	.	.	.	.	14
- Martí Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Pere Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Manobras:							
- Pere Torrentó	.	.	.	.	.	.	9
- Ramon Guardia	.	.	.	.	.	.	9
- Pere Sala	.	.	.	.	.	.	9
- Isidro Teixidó	.	.	.	.	.	.	9
- Trencadors de pedra:							
- Ramon Martí	.	.	.	.	.	.	12
- Juliá .	.	.	.	.	.	.	12
- Ventura a trigar sorra y pedra tot el dia	.	.	.	.	.	.	24
"Dimarts:							
- Mestres:							
- Fran(ces)ch Godiol	.	.	.	.	.	.	14

- Joseph Godiol	.	.	.	.	.	.	14
- Martí Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Pere Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Manobras:							
- Pere Torrentó	.	.	.	.	.	.	9
- Joseph Serra	.	.	.	.	.	.	9
- Pere Sala	.	.	.	.	.	.	9
- Isidro Teixidó	.	.	.	.	.	.	9
- Trencadors de pedra:							
- Ramon Martí	.	.	.	.	.	.	12
- Juliá	.	.	.	.	.	.	12
- Ventura ab el carro a treginar sorra y pedra tot lo dia	.	.	.	.	.	.	24
"Dimecres": ³							
- Mestres:							
- Fran(ces)ch Godiol	.	.	.	.	.	.	14
- Joseph Godiol	.	.	.	.	.	.	14
- Martí Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Pere Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Manobras:							
- Pere Torrentó	.	.	.	.	.	.	9
- Joseph Serra	.	.	.	.	.	.	9
- Pere Sala	.	.	.	.	.	.	9
- Trencadors de pedra:							
- Ramon Martí	.	.	.	.	.	.	12
- Juliá	.	.	.	.	.	.	12
- Ventura ab el carro a treginar terra y pedra mitg dia	.	.	.	.	.	.	12
"Dijous":							
- Mestres:							
- Fran(ces)ch Godiol	.	.	.	.	.	.	14
- Martí Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Pere Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Manobras:							
- Pere Torrentó	.	.	.	.	.	.	9
- Pere Sala	.	.	.	.	.	.	9
- Ramon Guardia	.	.	.	.	.	.	9
- Joseph Serra	.	.	.	.	.	.	9
- Cals 13 corteras y mitja cals a 7 rs.	.	.	.	.	.	.	94
- Per tres carretas o caixas de aigua a Malats	.	.	.	.	.	.	14
- Ventura ab el carro a treginar sorra y pedra tot lo dia	.	.	.	.	.	.	24
- Trencadors de pedra:							
- Ramon Martí	.	.	.	.	.	.	12
- Juliá	.	.	.	.	.	.	12
"Divendres":							
- Mestres:							
- Fran(ces)ch Godiol	.	.	.	.	.	.	14
- Martí Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Pere Bou	.	.	.	.	.	.	14
- Manobras:							
- Pere Torrentó	.	.	.	.	.	.	9

³ El dimecres es repeteix una segona vegada, en la que s'hi inclou Ramon Guardia com a manobre.

- Joseph Serra	9
- Pere Sala	9
- Ramon Guardia	9
- Ventura ab el carro tot lo dia a pedra y sorra	24
- Trencadors de pedra:	
- Ramon Martí	12
- Juliá	12
"Dissapte:	
- Mestres:	
- Francesch Godiol	14
- Martí Roma	14
- Pere Roma	14
- Manobras:	
- Joseph Serra	9
- Pere Sala	9
- Ramon Guardia	9
- Isidro Teixidó	9
- Trencadors de pedra:	
- Ramon Martí	12
- Juliá	12
- Un quintá cimen a Fran(cis)co Teixidó	6
- Ventura una tarde a terra y pedra	12

5a. Semana 3 desembre 1883

"Dilluns:	rs.
- Mestres:	
- Francesch Godiol	14
- Martí Roma	14
- Pere Roma	14
- Manobras:	
- Joseph Serra	9
- Pere Sala	9
- Ramon Guardia	9
- Isidro Teixidó	9
- Trencadors de pedra:	
- Ramon Martí	12
- Juliá	12
- Ventura ab el carro a pedra y terra un dia	24
"Dimarts:	
- Mestres:	
- Fran(ces)ch Godiol	14
- Josep Godiol	14
- Martí Roma	14
- Pere Roma	14
- Tiega mitg jornal	7
- Manobras:	
- Joseph Serra	9
- Pere Sala	9
- Ramon Guardia	9
- Isidro Teixidór	9
- Trencadors de pedra:	
- Ramon Mir (a) Ros	12
- Juliá	12
"Dimecres:	
- Mestres:	

- Fran(ces)ch Godiol	14
- Josep Godiol	14
- Martí Roma	14
- Pere Roma	14
- Tiega	7
- Manobras:	
- Joseph Serra	9
- Pere Sala	9
- Ramon Guardia	9
- Isidro Teixidor	9
- Trencadors de pedra:	
- Ramon Mir (a) Ros	12
- Juliá	12
- Ventura tot lo dia ab el carro a pedra y terra	26
"Dijous:	
- Mestres:	
- Fran(ces)ch Godiol	14
- Josep Godiol	14
- Martí Roma	14
- Pere Roma	14
- Tiega	7
- Manobras:	
- Joseph Serra	9
- Pere Sala	9
- Ramon Guardia	9
- Isidro Teixidor	9
- Trencadors de pedra:	
- Ramon Mir (a) Ros	12
- Juliá	12
- Ventura ab el carro tot lo dia a pedra	24
- A Jaume Moret ferrer a llussar barrinas	42

6a. Semana dia 10 Desembre

"Dilluns:	
- Mestres:	
- Fran(ces)ch Godiol 3/4 jornal	10 rs. 32
- Joseph Godiol 3/4 jornal	10 " 32
- Manobras:	
- Miquel Molist 3/4 jornal	6 " 24
- Isidro Teixidor 3/4 jornal	6 " 24
- Mestres:	
- Fran(ces)ch Godiol 2/4 jornal	7 "
- Joseph Godiol 2/4 jornal	7 "
- Manobre Isidro Teixido 2/4	4 " 17
- Ventura una tarde amb el carro	12 "
- Pors de cals	14 "
- Per polvora y corda	40 "

SUMA = 3.180 rs. 27 ms.

FONT: A.P.F.: Libro del Cementerio de la Iglesia Parroquial de Santa María de Folgarolas. Año 1884, siendo párroco de la misma el Rdo. D. José M. Berenguer, Pbro., Manuscrit, pp. 29-34.

4. L'AGRICOLTURA

A partir del segle XVIII, es produeixen canvis molt importants en la producció agrícola, que faran possible, al segle següent, la culminació de l'agricultura tradicional i obriran el camí cap a una economia de mercat, la qual es desenvoluparà plenament al llarg del segle XX.

4.1 LES TRASFORMACIONS AGRICOLES DEL SEGLE XVIII

L'agricultura catalana al segle XVIII -gràcies a les seves formes peculiars de tenència de la terra i responent, alhora que impulsant, el creixement demogràfic- "experimentà uns processos de transformació molt profunds i amb conseqüències de gran abast per al conjunt de l'economia catalana.

"La resposta a l'increment del consum dels productes agrícoles vingué donada per un doble moviment perfectament lògic: d'una banda hi hagué una ampliació de la superfície dedicada a conreus, és a dir, una extensió de la superfície dedicada a la producció agrícola, i de l'altra es detectà en determinades zones del camp català una especialització i intensificació de la producció gràcies a la utilització i difusió de noves tècniques.

"Cal dir ja des d'ara que tots aquests canvis que hem resumit en aquest doble procés es relacionen molt estretament amb el volum del consum que augmentà tant per la crescuda demogràfica com pel desenvolupament d'un sistema d'intercanvis i comercialització que feia recular les velles pràctiques i l'autoconsum localitzat. D'aquesta manera els problemes de producció, població i intercanvi i comercialització apareixen amb uns lligams molt estrets, unes interrelacions que estableixen condicionaments múltiples i en totes direccions entre aquests diversos fenòmens."¹

Malgrat tot, però, "la terra seguia essent l'activitat productiva fonamental i la manufactura, en la majoria dels casos, no serà sinó un bon complement de l'activitat primària."²

A les depressions interiors de Catalunya, tal com diu Joaquim Nadal, "trobariem com a característica principal una evident extensió dels conreus, una reculada del guaret, una certa especialització amb predomini dels cereals i una producció capaç de generar uns beneficis suficientment alts per a poder pagar unes retribucions també prou altes de la mà d'obra amb una clara ascenció de la capacitat de consum

¹ NADAL, Joaquim, 1989, Conèixer la Història de Catalunya. Del segle XVI al XVIII, vol. III, Barcelona: Vicens-Vives, pp. 141-142.

² ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 131.

en aquesta zona."³

4.1.1 LES TRANSFORMACIONS AGRARIES DEL SEGLE XVIII A LA PLANA DE VIC

La Plana de Vic, però, com ja assenyala Pierre Vilar, és un exemple de la intensificació del conreu, que no necessita desboscar noves terres.

"Potsar les comarques rurals catalanes a les quals trobes menys indicacions que permetin d'afirmar un progrés en superfície del conreu, són les d'Olot i Vic. (...). No es tracta (...) d'un cas d'impotència i de pobresa. Al contrari, aquests llocs clàssics de riques masies, establertes socialment després de la Sentència de Guadalupe, prou allunyades per a haver escapat a les devastacions, havien d'efectuar poques conquestes o reconquestes sobre el sòl; llurs excedents d'homes i diners pogueren utilitzar-se en unes necessitats altres que a rascar terres massa magres; els fadriatens no mancaven ni d'esperit d'iniciativa ni de petits capitals."⁴

La intensitat de la producció agrícola està relacionada a la intensitat dels intercanvis en una continua interacció. A la Plana de Vic, es produeix blat en abundància i la civada, en canvi, cal anar-la a buscar a l'Urgell. Hi ha un tombant de l'evolució agrícola: "les masies organitzen llur economia sobre la triple producció blat-bestiar-cànem, elements en excedència. La vinya, al contrari, desapareix. És el començament d'aquests retrocessos successius cap al sud i la plana. Hom precisa, al segle XVIII, que és a conseqüència de les relacions intensificades amb la Marina, que, des d'aleshores, en rebre el seu blat de Vic, hi expedia el seu vi."⁵

"Al començament del segle XVIII la vinya és absolutament marginal a la comarca. A Vic els cepes ocupen sis quarteres sobre les quasi cinc mil del terme. En altres llocs de la Plana la situació no és pas diferent, (...)"⁶.

Carles Sudrià⁷ afirma que el 60% del total de quarteres produïdes en el conjunt de la Plana era de blat i mestall, i la resta principalment sègol, blat de moro i llegums.⁸

³ NADAL, Joaquim, 1989, Contíxer la Història de Catalunya. Del segle XVI al XVIII, vol. III, Barcelona: Vicens-Vives, p. 144.

⁴ VILAR, Pierre, 1987, Catalunya dins l'Espanya moderna, vol. III: Les transformacions agràries del segle XVIII català, Barcelona: Edicions 82, p. 204.

⁵ VILAR, Pierre, 1987, Catalunya dins l'Espanya moderna, vol. III: Les transformacions agràries del segle XVIII català, Barcelona: Edicions 82, p. 338.

⁶ SUDRIÀ, Carles, 1979, "L'ingrés agrícola a la plana de Vic al segle XVIII. Les rendes d'origen agrari", Recercues, núm. 9, Barcelona, p. 80.

⁷ Es basa en la informació procedent dels llibres de comptes d'unes masoveries de la Plana de Vic propietat de dues entitats eclesiàstiques: l'Església de la Pietat i el Capbreu del Bisbat de Vic.

⁸ SUDRIÀ, Carles, 1979, "L'ingrés agrícola a la plana de Vic al segle XVIII. Les rendes d'origen agrari", Recercues, núm. 9, Barcelona, p. 81.

A més de blat, el 1782, segons un informe presentat al bisbe, la comarca produïa també, encara que només fos pel consum:

"(...) maíz, avena, cebada, habas, morcajo, mitja, judías, fajol y otras semillas de poca entidad de que se mantienen los pobres haciendo pan de ellas; (...) se recogen también algunos garbanzos, guisantes, castañas y avellanas, aunque poco; además de vino, escaso aceite, y algón cafémo y Tino.

"El cultivo de los granos en general arroja una cosecha anual de 168039 cuarteras en toda la comarca. La producción de vino, y aún de mala calidad, se realizaba solo en Gurb, Riuprimer, Senforès, Tona y San Juan de Pàbregues en un conjunto de 116 cargas, con mayor intensidad en este último lugar que alcanzaban las 40. El maíz era cultivado solo en Gurb con una producción de 800 cuarteras y las bellotas constituyan la riqueza de los bosques de Muntanyola con una suma de 8.000 cuarteras. Es de notar que el cultivo del cáñamo que suministraba material a los tejedores, era limitado al fondo del Llano hasta una cantidad de 545 quintales, un tercio de la producción que se recolectaba en toda la diócesis (de Vic)."⁹

La producció del càñem era complementaria, només era especialment important a Gurb, Sentforès i Tona.¹⁰

"(...). Però (el càñem) és un triomf molt català. No és sota la forma d'un monocultiu localitzat, sinó sota la d'una multiplicació general dels canemars. No hi ha cap explotació agrícola, gran o petita, que no tingui el seu. I, per a la masia, la petita quantitat de càñem recollit val tant com els grans, (...). La cura que n'ha de tenir el masover ha d'ésser gran, perquè el propietari es reserva no la meitat o la tercera part sinó només la cinquena part del càñem."¹¹

a) La introducció de noves tècniques de conreu

La producció s'intensifica amb la introducció de noves tècniques, com poden ser: la inversió de capitals en regadiu, la utilització d'adobs i la introducció de sistemes de rotació més moderns; tot plegat, permet anar suprimint el guaret.

A Vic -en el que Pierre Vilar anomena "la recerca minuciosa de l'aigua"-, "Francesc Llucià obté, el 1781, conjuntament amb una concessió bastant important per a regar 6 quarteres de terreny, l'autorització d'utilitzar les aigües de pluja a les cunetes que voregen la seva propietat -això li costa 30 rals d'entrada, quasi la meitat del que costa l'altra concessió, la que hom pren sobre el riu."¹²

La conseqüència més directa del regatge, és que "evoluciona el sistema de les rotacions. Suprimeix sempre el guaret. I, adhuc fora de les hortes pròpiament dites, permet

⁹ JUNYENT, Eduard, 1958-1960, "La comarca de Vic en 1782", AUSA, vol. III, Vic, p. 51.

¹⁰ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 131.

¹¹ VILAR, Pierre, 1987, Catalunya dins l'Espanya moderna, vol. III: Les transformacions agràries del segle XVIII català, Barcelona: Edicions 62, p. 342.

¹² NADAL, Joaquim, 1989, Comíixer la Història de Catalunya. Del segle XVI al XVIII, vol. III, Barcelona: Vicens-Vives, p. 143.

¹³ VILAR, Pierre, 1987, Catalunya dins l'Espanya moderna, vol. III: Les transformacions agràries del segle XVIII català, Barcelona: Edicions 62, pp. 267-268.

introduir entre les collites de cereals o llegums habituals, conreus rics com el cànem, o conreus farratgers de segades múltiples, com l'alfals.¹⁴ A finals del segle XVIII el guaret ha desaparegut enterament, "fins i tot a les comarques dedicades només als cereals, com al Segarra o la Plana de Vic, on l'olivera no tenia gaire importància i on la vinya havia desaparegut."¹⁵

Totes aquestes innovacions són observades per Francisco de Zamora en el seu viatge a la comarca d'Osona, l'any 1787:

"En la huerta de Brocà vi dos excelentes estanques, el uno cavado en la peña viva al qual entra el agua del camino, y desde él pasa a la noria desde donde se extrae para el riego. La primera agua del camino que trae la parte más sustanciosa de él entra primero en la huerta para beneficiar la tierra, y después continua yéndose al estanque grande. El otro está hecho de las grandes losas de este país, unidas por medio de pilares con betún. En estos saforetjos se acostumbran a criar tencas."¹⁶

"La economía de estiércoles está en su punto en Viique, pues hasta en los meaderos ponen paja para que no se pierda esta basura."¹⁷

"En la misma huerta vi un estercolero cubierto con una grande parra, para impedir que el sol lo seque, de cuyo beneficio se hablará largamente."¹⁸

"La tierra nunca queda vacía, pues en las más sacan dos cosechas cada año, porque en segundo el trigo siembran aijo, y en cogiendo las habas, hacen las judías; y el mismo año vuelven a sembrarlas de trigo y después hacen maíz, y vuelven después a hacer trigo. Se cogen en esta tierra, unos años con otros, bastantes granos para mantener los habitantes de ella."¹⁹

"Todas las cercanías de Viique están llenas de casas de campo, molinos o huertas. (...)."²⁰

"(...). Aumenta más la hermosura de estas viñas al ver que cada casa de campo tiene un montecito de encinas o robles, árboles frutales, terreno de cultivo, huerto, cáñamos de secano, tardanías, un hatajito de ganado, yeguas y vacas, burras, cerdos, palomas y gallinas, calculándose que pasarán de 20.000 cabezas de ganado las que aquí se mantienen."²¹

Els rendiments dels conreus, "donen un promig, en terra

¹⁴ VILAR, Pierre, 1987, Catalunya dins l'Espanya moderna, vol. III: Les transformacions agràries del segle XVIII català, Barcelona: Edicions 62, p. 302.

¹⁵ VILAR, Pierre, 1987, Catalunya dins l'Espanya moderna, vol. -III: Les transformacions agràries del segle XVIII català, Barcelona: Edicions 62, p. 323.

¹⁶ ZAMORA, Francisco de, 1973, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona: Curial, p. 71.

¹⁷ ZAMORA, Francisco de, 1973, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona: Curial, p. 59.

¹⁸ ZAMORA, Francisco de, 1973, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona: Curial, p. 71.

¹⁹ ZAMORA, Francisco de, 1973, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona: Curial, p. 62.

²⁰ ZAMORA, Francisco de, 1973, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona: Curial, p. 71.

²¹ ZAMORA, Francisco de, 1973, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona: Curial, p. 63.

de bona qualitat, de 6/1 per al blat i 5/1 per als llegums, mentre que el 1716 eren de 5/1 per al blat i 2,5/1 per als llegums, el moresc i el mill. Vic, Gurb, Sta. Eugènia de Berga, Torelló, Tona, Sta. Eulàlia de Riuprimer, Taradell i Sentfores són els centres amb més producció agrària el 1782. (...).²²

La diversificació dels conreus "completa el conjunt de renovacions i permet una ramaderia no transhumant que forneix la carn i alhora els fems necessaris per a l'adobament de la terra".²³

Zamora, en la seva visita a Roda, assenyala que "la principal cosecha es de jeja, centeno, mijo y maíz". També diu que "hay algunos pequeños rebaños de ovejas y carneros, que el verano van a los Pirineos. El invierno se mantienen en las heredades propias, y aún no bastaría si no se sembrase la trepadella en las boigues, por cuyo medio luego se forman prados. (...). Aquí, y en todo el llano, cortan lo que llaman capses del maíz y las hojas de la misma planta, y, secándolas, las guardan para darlas al ganado el invierno".²⁴ "Bajando ya a Manlleu, a las márgenes del Gurri, hay un excelente prado de trébol, que aquí llaman trepadella, cercado y plantado de filas de árboles hermosos."²⁵ Zamora continua camí cap a l'Esquirol, on "empiezan las praderías naturales, criándose en ellas yeguas, vacas y ganado menor; (...).²⁶

L'inici del conreu de plantes farratgeres marca el final de la incompatibilitat entre l'agricultura i la ramaderia. "El bestiar apareix intimament lligat a l'explotació agrària. Els bous, els ases i les vaques són emprats com a animals de tir. Els xais, les ovelles, les cabres i els porcs ja són nombrosos. Les rouredes i els alzinars del Montseny acollien ramats de porcs, fins i tot, de 11uny."²⁷

A la Plana de Vic -així com el Vallès, el Cabrerès, l'Empordà o la Selva- la fórmula del bestiar a la masia sembla haver millorat força el ramat, respecte a la seva qualitat, i també a la seva quantitat.²⁸

²² ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 131.

²³ NADAL, Joaquim, 1989, Contíxer la Història de Catalunya. Del segle XVI al XVIII, vol. III, Barcelona: Vicens-Vives, p. 143.

²⁴ ZAMORA, Francisco de, 1973, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona: Curiel, p. 66.

²⁵ ZAMORA, Francisco de, 1973, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona: Curiel, p. 67.

²⁶ ZAMORA, Francisco de, 1973, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona: Curiel, p. 74.

²⁷ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, pp. 131-132.

²⁸ VILAR, Pierre, 1987, Catalunya dins l'Espanya moderna, vol. III: Les transformacions agràries del segle XVIII català, Barcelona: Edicions 82, p. 330.

b) El grup dels perceptors de la renda agrícola

Entre els diferents estaments que intervenen en l'agricultura, cal destacar "la presència del propietari explotador que coexisteix amb els propietaris no explotadors (principals beneficiaris de les tècniques d'emmagatzematge i d'especulació del gra), els quals extreuen el producte mitjançant un contracte de masoveria. Hi ha també, els no propietaris de drets sobre la terra i masovers (la renda consistia en 1/3 de la collita i es beneficiaven de la ramaderia), els llogaters, que pagaven al propietari una quantitat fixa en diners, els parcers, no gaires, que participaven a parts iguals amb el propietari en les despeses i el producte, i els jornalers, el pes dels quals ens és desconegut (...). Bona part dels arrendaments és pagada en espècie. Entre les càrregues senyoriales la més remarcable és el delme, corresponent a una desena part de la collita."²⁹

Carles Sudrià arriba a la conclusió que, pel que fa a les rendes senyoriales, "la importància dels censos en diners era molt petita davant les percepcions en espècie, i que el delme era, sens dubte, la càrrega més important del règim senyorial sobre el propietari del domini útil. Més difícil és deduir l'evolució de la part de la renda global agrària que anava a parar a mans del perceptor de drets senyoriais. Bé que el fet del delme, en un principi una part proporcional de la producció, fos el més important component de la renda senyorial fa pensar en una estreta relació entre l'evolució d'aquesta i la de l'ingrés agrícola global, cal tenir en compte que una part de l'increment de la producció podria haver estat degut a productes que no eren objecte de detracció en concepte de delme. (...)."³⁰

"El propietari no explotador"

"(...), que extreue el producte de les seves propietats mitjançant un contracte de masoveria, (...).

"(...) és en els moments de punta dels preus barcelonins que l'ingrés que obté la propietat dels masos, conseqüència de la venda del terç de la producció que rep, puja proporcionalment més que no pas el preu. Segurament això és degut a les tècniques de venda, que inclouen, probablement, emmagatzematge i sortida al mercat en el moment de preus més alts. Institucions com les propietàries de les explotacions que ens ocupen disposaven de fortes quantitats de grans, de diverses procedències, la qual cosa els permetia d'obtenir avantatges de la seva situació. De fet això és el que sembla deduir-se de l'èxit de les mesures d'escorcoll de dipòsits de grans preses a Vic l'endemà de la crisi del 1789. Segons l'ajuntament, es'n van trobar 2.000 quarteres, ratingudes per diferents habitants de la ciutat.

"(...).

"La rendibilitat, com era d'esperar, puja a cotes relativament altes als masos on havia augmentat sensiblement la producció. S'ha de tenir en compte, però, que les entitats propietàries dugueren a terme una activa política d'obres de millora de les cases i de les explotacions, i és aquest concepte un dels més importants en el gruix de despeses.

"(...).

"Per al propietari explotador, els dos components de l'ingrés, el preu i la quantitat, tenen un valor diferent del que representen en la formació del mateix ingrés. Havia de fer

²⁹ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 132.

³⁰ SUDRIÀ, Carles, 1979, "L'ingrés agrícola a la plana de Vic al segle XVIII. Les rendes d'origen agrari", Recerques, núm. 9, Barcelona, p. 93.

cara a unes despeses en espècie, les més importants de les quals eren la llavor i el manteniment de la família (mà d'obra) i del bestiar de treball. En l'extensió de l'explotació que es troba en aquesta comarca, les despeses que comentem significaven una part important de la producció. Ha estat molt ben definit el problema d'aquest grup social en dir que quan la producció era fluixa es reduïa molt més que proporcionalment el seu ingrés, o es troava convertit en comprador de grans quan el preu, a conseqüència de l'escassetat, solia ser més alt.

"En aquest sentit, el fet que preus i collites no estiguessin tan estretament relacionats com en un mercat tancat oferia a aquests propietaris productors oportunitats de guanya, ja que els preus alts no es produïen forcósament un any de collita curta, i disposaven d'excedent per a vendre. No s'ha pogut estableir el mecanisme que es posava en moviment en el cas de collites insuficients, però si blats d'altres llocs, evitaven, en aquests moments, la pujada important del preu, això podia ser també favorable al productor, si s'havia de convertir en comprador de blats.

"El que cal destacar en el mecanisme de guanya del pagès explotador és que qualsevol increment de la producció que no signifiqués una pujada molt forta de les despeses tenia més importància que no pas un augment dels preus agrícoles. A la vista de l'augment secular de l'ingrés global agrícola podem afirmar que el pagès propietari també millorava les seves condicions. I les millorava com a conseqüència que aquest augment era degut, en part, a un increment de la producció, que permeté de l'explotador de disposar per a la venda de una quantitat superior del producte agrícola, i gaudir, a més, de preus més alts. La millora de la situació del pagès propietari fou superior a l'augment de l'ingrés global de l'explotació, i, per tant, també superior a l'augment d'ingressos de propietaris no explotadors i d'altres perceptors de renda agrària.

"El masover, el llogater, el parcer, el jornaler

"Dins el grup de perceptors de renda no propietaris de drets sobre la terra hi havia fortes diferències. El masover rebia els seus ingressos (...) de la disposició d'una part (2/3) de la collita, i havia de fer cara a les despeses d'explotació. La seva situació era semblant a la del pagès propietari, amb la important diferència de la detracció d'una part de la producció agrícola per a satisfacer la propietat, així com un pagament fix en diners. D'altra banda, la producció ramadera solia quedar únicament com a benefici del masover. En qualsevol cas, aquest grup hauria millorat la situació si l'augment de la producció no hagués quedat ofegat per l'augment de les despeses d'explotació, cosa molt improbable, atesa la forta pujada dels preus dels productes agraris.

"El llogater pagava al propietari tan sols una quantitat fixa en diners. El risc dels augmentos o les disminucions de producció anava únicament a càrrec seu, i és molt probable que la renda establerta augmentés durant el segle. Aquesta forma de contractació era poc freqüent, i només es donava a les explotacions de muntanya. Segurament raona de l'uniuersitat per al transport de parts de la producció i el fet que l'activitat més important devia ésser ramadera aconseguiven aquesta forma de contracte. (...).

"El contracte de parceria era també poc usual a la comarca de Vic. Únicament l'ha trobat en algunes explotacions de producció hortícola dels voltants de Vic. Les condicions establertes entre propietari i parcer eren de participació a parts iguals en les despeses i en el producte. (...).

"Sobre la situació econòmica del jornaler, no en tenim cap informació. La pujada dels preus de subsistència devia ser, però, superior a l'augment dels salaris. (...)."31

El règim de masoveria era el més usual a la Plana de Vic, el qual era definit per uns contractes entre masovers i propietaris. Carles Sudrià afirma que les clàusules bàsiques es mantingueren inalterades durant el segle XVIII, les quals es poden resumir així:

- "1) El masover ha de lliurar al propietari un terç de la collita anual.
- "2) El masover ha de pagar una quantitat fixa anual en diners en concepte de lloguer.
- "3) El masover ha de pagar tots els impostos (cadastre, tallies).
- "4) El propietari ha de pagar els censos en diners.
- "5) El deime, els censos i altres drets en espècie "es treuen de la pila abans de partir" (es paguen proporcionalment a les parts que es fan de la collita).
- "6) El masover té dret a conrear una petita part de la terra de farratge per a les besties de treball sense fer parts.

"La durada del contracte es fixa a vegades en un any i a vegades en quatre, però, en

³¹ SUDRIÀ, Carles, 1979, "L'ingrés agrícola a la plana de Vic al segle XVIII. Les rendes d'origen agrari", Recarques, núm. 9, Barcelona, pp. 93-97.

qualssevol cas, es renova automàticament si no és denunciat.³²

La Plana de Vic, el segle XVIII, està "clarament inclosa dins els nous circuits de comerç que trenquen, ja per sempre, la lògica de l'autarquia comarcal".³³

4.1.2 LES CRISIS ALIMENTARIES DEL SEGLE XVIII

Malgrat tot el que s'ha dit anteriorment, el segle XVIII català no es lliura de les crisis alimentàries. En el règim productiu de subsistència l'equilibri entre població y recursos era feble. "La caror dels preus iniciada el 1763-4 provocà una situació crítica entre les classes baixes. La quarta de blat que en temps normal podia valer 30 rals, el 1764 en costava 80 a Manlleu i encara es trobava amb dificultats."³⁴ La situació era agreujada per mecanismes d'especulació, en acumular el gra després de la collita, comprat a preus baixos, i no treure'l al mercat fins que els preus no havien pujat, a causa de la seva escassetat.

La crisi més colpidora fou la de 1789, després de dues anyades dolentes al camp. Aquest any fou el de la gran crisi econòmica europea, que provocà la revolució francesa. El mateix any tingué lloc l'anomenat Avalot del Pa. "El males-tar general, agreujat per dues anyades de collites escasses, amb molta penúria de blats després d'una hivernada que malmetés les hortalisses, tenia exasperats els menestrals i les famílies pobres, que comptaven només amb el pa i el blat de moro per alimentar-se. (...). La irritació popular es desbocà el dia 10 de febrer en el moment d'entrar a la ciutat un carro amb blat destinat als fornells. Aquest fou detingut per un tumult de dones i de jovenalla, que exigien que el blat fos venut al Mercadal a benefici dels necessitats, cosa que hi féu acudir les autoritats per tal d'apla-car el conflicte. Però l'avalot es desbordà amb la barreja de la pobrissalla, gitans i castellans nous, segons la dita del temps, i dones revoltoses, que tot seguit capgiraren la situació i assaltaren les fleques, n'esbotzaren els fornells i arrossegaren les pasteres fins a la plaça, on foren cremades en mig de gran gatzara. A la nit l'avalot s'apaivagà, sense que fossin damnificats els fornells oficials. L'ajuntament féu una requisició dels blats emmagatzemats i se'n trobaren 2.000 quarteres, que obligà a vendre-les al Mercadal, al

³² SUDRIA, Carles, 1979, "L'ingrés agrícola a la plana de Vic al segle XVIII. Les rendes d'origen agrari", Recercques, núm. 9, Barcelona, pp. 77-78.

³³ SUDRIA, Carles, 1979, "L'ingrés agrícola a la plana de Vic al segle XVIII. Les rendes d'origen agrari", Recercques, núm. 9, Barcelona, p. 84.

³⁴ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 182.

preu de 63 rals la quartera."³⁵

Aquests aldarulls, coneguts també com "els rebomboris del pa" i que tingueren lloc així mateix a Barcelona i altres poblacions de Catalunya, segons Josep Fontana, no tenen res a veure amb la revolució francesa, "ja que són esdeveniments sense cap originalitat ni transcendència: un de tants aldarulls de subsistències, de la mena dels que es produeixen amb freqüència arreu d'Europa des de feia segles. (...). Els fets de Barcelona són dels model més tradicional i resten s'abast local -amb alguna repercussió a Mataró i a Vic. No poden ni comparar-se amb la forma agreujada i més àmplia de resposta a la crisi de subsistències que trobem en altres llocs en aquesta època final de l'Antic Règim. Aquests incidents naixien de la dificultat de fer concordar les velles pràctiques paternalistes de control del proveïment de pa a les ciutats amb les noves mesures de llibertat de comerç dels grans, cosa que es tradueix en commocions més generals, (...)." ³⁶

"Els "anys dolents" comporten, als pobles d'una plana interior de cereals (...), amb tota seguretat terribles misèries per al pagès pobre, el jornaler, el monestral. Al contrari, els amos de les grans masies, que no poden emmagatzemar, els petits fabricants i les "companyies" que arrenden els drets feudals i els delmes, els propietaris pagats en espècies -i és el cas general- veuen engrassir llurs beneficis." ³⁷

Tot això es tradueix en les reconstruccions i ampliacions dels masos, que són el testimoni de la prosperitat del camp català al segle XVIII.

"No menys activa restà la renovació de les grans masies o de la seva ampliació durant el segle XVIII. El sentiment del barroc, portat a una austera severitat en el domini de les formes, creà una modalitat de casa senyorial de pagès que, la perficia dels arquitectes Morató imposà per la seva prestància. El casal s'integra en un bloc perforat de portals adovellats, finestrals i balconades, amb les habitacions dotades d'alcoves i distribuïdes entorn de grans sales, amb els graners a la part alta i amb galeries esteses sobre les quadres. Tot plegat conjuminat amb jardins i sense que hi manques l'oratori o capella amb el seu retaule fastuós." ³⁸

Per altra banda, la utilització agrícola del Ter, a la Plana de Vic, acompanya, o precedeix, la seva utilització industrial.³⁹

³⁵ JUNYENT, Eduard, 1976, La ciutat de Vic i la seva història, Barcelona: Curial, pp. 254-255.

³⁶ FONTANA, Josep, 1988, La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1868), vol. V, a Pierre Vilar (dir.), Història de Catalunya, Barcelona: Edicions 62, p. 123.

³⁷ VILAR, Pierre, 1987, Catalunya dins l'Espanya moderna, vol. III: Les transformacions agràries del segle XVIII català, Barcelona: Edicions 62, p. 457.

³⁸ JUNYENT, Eduard, 1982, La comarca d'Osona, Barcelona: Montblanc-Martin, p. 6.

³⁹ VILAR, Pierre, 1987, Catalunya dins l'Espanya moderna, vol. III: Les transformacions agràries del segle XVIII català, Barcelona: Edicions 62, p. 265.

4.2 DE L'AGRICULTURA TRADICIONAL A L'AGRICULTURA COMERCIAL

Amb les transformacions agràries del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX -augment de la superfície conreada, transformacions tècniques, noves plantes de cultiu i el creixement de la població rural i agrària- s'arriba a la culminació de l'agricultura tradicional.

El sistema agrari tradicional entra en crisi cap a la meitat del segle XIX. Els canvis produïts marcaran el pas des d'una agricultura de subsistència a un sistema agrari comercial. Aquesta innovació vindrà encapçalada per: un important retrocés de la població agrària, una influència de les comunicacions en l'obertura de mercats, transformacions tècniques, expansió de les noves plantes de cultiu i increment de la ramaderia.

4.2.1 LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX: LA CULMINACIÓ DE L'AGRICULTURA TRADICIONAL

A finals del segle XVIII l'activitat més important dels catalans, com a la resta d'Europa, era l'agricultura. "Si l'agricultura catalana del segle XVII ha pogut definir-se com una producció orientada essencialment cap a l'autosubsistència, on es fa una mica de tot, amb predomini absolut dels cereals, la del segle XVIII va anar especialitzant-se en alguns productes que podien comercialitzar-se i deixar uns guanys".¹ Però, com diu Miquel Izard, "si el segle XVIII fou des d'un punt de vista agrari el de les transformacions qualitatives, el segle XIX fou el de l'estancament; penso que el millor qualificatiu que convindia a aquesta activitat fou el de rutinària: persistència de cultius extensius, pes encara aclaparador de la producció de cereals en una terra que no presenta condicions excessivament favorables per a això; artigada de terres molt marginals, amb un preu de pèrdua de boscos i pastures, (...). Ara bé, no tot fou negatiu al camp català. L'adob o traçat de camins de carro i la construcció de ferrocarrils facilitaren -en distàncies curtes- el transport dels productes des dels llocs de producció fins als centres de consum o d'embarcament. Es van adoptar algunes millores tèciques, especialment a limitades zones de cultius intensius pròximes als grans centres urbans; s'estengué l'ús d'adobs artificials, se substiuï l'arada romana per unes altres de més modernes i s'adoptaren màquines per a segar o batre. (...). També cal collocar a la columna de l'haver, i en alguns casos gràcies a algunes de les millores que havíem al·ludit abans, l'aparició de nous cultius o la reaparició d'antics conreus a llocs abans improductius; l'arrós al Baix Ebre, les patates primerenques al Maresme, la remolatxa sucrrera a la Plana de Vic o

¹ FONTANA, Josep, 1988, La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1868), vol. V, a Pierre Vilar (dir.), Història de Catalunya, Barcelona: Edicions 62, p. 59.

l'alfals i els fruiters a l'Urgell."²

a) El grup dels camperols

El grup dels camperols no és pas homogeni. Segons Josep Fontana, "una classificació elemental podria assenyalar tres grups bàsics. En primer lloc, els pagesos "autosuficients", que tenen prou terra per a viure normalment de treballar-la (...). Vénen al dessota d'ells els que o bé treballen la terra en una condició més precària -per la incertitud en la durada dels contractes, però, sobretot, per la duresa de les condicions pactades-, com són els rabassaires i els masovers o parcers, i els que tenen terra, però no en prou quantitat per a viure'n, de manera que necessiten complementar aquesta activitat, o bé prenent-ne més en parceria o a rabassa, o bé treballant per a d'altres com a jornalers. La tercera i última d'aquestes categories seria la dels assalariats, distingint encara entre els que ho són temporalment, els jornalers, i els que estan contractats per la durada entera de l'any agrícola, els mossos.

"(...) en una mateixa generació, i en el transcurs de pocs anys, pot trobar-se en un equilibri inestable, segons l'evolució dels preus i les collites, forçada a prendre més terra o a vendre la seva força de treball. (...). Pagesos rics i pagesos pobres. Sembla molt elemental, però, a la fi, és la divisió més clara i inequívoca; la més estable també, almenys en el curt i el mitjà termini.

"(...).

"El procés de diferenciació econòmica entre els camperols donarà lloc a les condicions per a fer néixer la burgesia agrària, que, a mitjans del segle XIX, podrà aprofitar-se de la dissolució del vell sistema i de la reestructuració de les formes de propietat. Són els hisendats que consoliden les seves explotacions, s'introdueixen en la comercialització dels productes agrícoles -no solament amb la venda dels seus propis excedents, sinó arrendant delmes i rendes per especular amb els grans i fruits que en podran treure- i que utilitzen treball assalariat (...). A ells s'unirà una part de la burgesia urbana que inverteix en terres i en arrendaments.

"En una zona mitjana hi ha els camperols més o menys acomodats, però mal situats per a treure profit de la conjuntura: masovers, arrendataris subjectes a contractes en diners de poca duració... I encara els que són massa pobres per a poder accedir a una masoveria o a un arrendament i han d'acontentar-se amb allò que els altres no voldrien: parceries de condicions més dures, rabasses que exigeixen una forta inversió de treball familiar per treure algun profit de terres de baixa qualitat... En aquest nivell el treball de la terra és complementat pel que la família pot fer

² IZARD, Miquel, 1988, "El segle XIX", a Miquel IZARD i Borja de RIQUER, Conèixer la Història de Catalunya. Del segle XIX a 1931, vol. IV, Barcelona: Vicens-Vives, pp. 29-31.

llogant-se a jornal, en ocupacions d'indústria domèstica o fins i tot en tasques com la d'espigolar les restes que després de la sega poden trobar-se als rostolls, reservades habitualment per als pobres. (...).

"Al graó més baix, amb les salvetats que hem fet dels "proprietaris assalariats", hi ha els jornalers i els mossos. (...). Els mossos són treballadors fixos, contractats normalment per un any de collita; els jornalers, per contra, són llogats per un període més curt, o dia a dia. A les grans explotacions trobem, per regla general, mossos i jornalers barrejats en proporcions diverses. On el treball és més car sembla que s'hagi trobat preferible el contracte anual; a les zones més allunyades, on hi ha escassa competència, resulta més profitós servir-se del treball quotidià, ja que aquest pot ajustar-se millor a les necessitats del moment -no hi manquen mai homes desvagats- i es poden aprofitar les males anyades per a pagar jornals més baixos.

"(...).

"Els mossos treballaven de sol a sol cada dia, fins i tot els diumenges, després d'haver sentit missa molt de matí. (...).

"El cas dels jornalers és d'anàlisi més complexa. La diversitat dels treballs permet d'usar abundantment les dones i els nens, als quals es paga molt menys que als homes, i fa possible de graduar amb molta cura els salariis d'aquests, segons les temporades, els anys i les feines. (...)."³

b) La propietat de la terra

A finals del segle XVIII, tal com assenyala Josep Fontana, a més de la propietat plena de la terra, "n'hi havia dugues més: la propietat directa, que representava la titularitat darrera que té aquell que l'ha cedida a llarg termini o a perpetuitat, i la propietat útil, que és la dels que l'han rebuda dels propietaris directes en condicions que els permeten de disposar de la terra per cultivar-la, arrendar-la o fins i tot vendre a un altre aquest dret d'explotar-la."⁴

"Si els propietaris directes han continuat percebent els seus censos i els seus drets, els grans protagonistes del creixement agrari del segle XVIII han estat els propietaris útils, que, gràcies a la fixesa dels seus pagaments als directes i a l'estabilitat dels seus contractes, són els que s'han beneficiat de l'extensió dels conreus i de la pujada dels preus agraris -del fet de tenir uns costos relativament fixos en una època de pujada de preus-, així com de l'augment de la renda de la terra, que els ha permès de cedir-la al seu torn, totalment o parcialment, en condicions (rabassa, parceria, arrendament a curt termini) que els permeten de beneficiar-se dels guanys que la conjuntura pogués portar. Tan clar devia ser que el que tenia el domini útil era "el propietari", que els cadastres reflecteixen, justament, el nivell d'aquesta mena de propietat, que és, a la llarga, la que s'ha consolidat, a la Catalunya del segle XIX, com a propietat plena.

³ FONTANA, Josep, 1988, La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1868), vol. V, a Pierre Vilar (dir.), Història de Catalunya, Barcelona: Edicions 62, pp. 47-51.

⁴ FONTANA, Josep, 1988, La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1868), vol. V, a Pierre Vilar (dir.), Història de Catalunya, Barcelona: Edicions 62, p. 62.

"Aquesta dualitat no era, però, la sola diferència que existia entre la situació del segle XVIII i la dels nostres temps. Hi havia, a més, tot un seguit de drets sobre la terra i els seus fruits que limitaven en bona mesura la propietat: drets de naturalesa jurisdiccional -alguns de considerable importància, com els dels monopolis d'aigua, dels molins o dels forns-, que solien pertànyer originalment als propietaris directes; drets de l'Església -molt sovint atribuïts als senyors, que se suposava que tenien cura de les esglésies- com del delme (una desena part dels fruits més comuna) i la primícia; dret de la comunitat camperola que els ramats de tote pasturessin als camps, un cop s'hexades les collites, cosa que obligava a deixar-los oberts i limitava la possibilitat de canviar de cereals a altres cultius que no s'acomodessin a aquesta situació; sense oblidar, a més, el dret reconegut als pobres d'espigolar als rostolls. La majoria d'aquests drets, a més, podien ésser objecte de cessió, compra i venda: pagesos rics o burgesia urbana arrendaven drets feudals o delmes i compraven senyories, amb la qual cosa es beneficiaven de la mateixa renda feudal. Tot plegat creava una complicada xarxa de drets a la percepció dels fruits de la terra -o, per ser més exactes, dels fruits produïts pel treball dels camperols- que entorolla el mapa de la propietat i generava un gran nombre de conflictes. (...).

"La situació dels homes respecte de la terra a la Catalunya de la darreria del segle XVIII ens convé, per tant, d'examinar-la més en termes de tinència que de propietat. I ací cal tenir en compte que, si la relació entre els propietaris directes i els útils era duradora i estable, no s'esdevenia el mateix amb la que ligava els propietaris útils i els cultivadors reals i immediats de la terra -parcels, masovers, arrendadors-, que solia fixar-se per terminis curts i podia així anar-se acomodant a la pujada dels preus dels productes y a la demanda creixent de terres, millorant les condicions contractuals per als propietaris i empitjorant-les per als cultivadors, la qual cosa contribuïa a enriquir la pagesia benestant i a mantenir pobres els pobres. (...)."⁵

c) L'especialització agrícola

Després de l'embranzida del segle XVIII, les primeres dècades del segle XIX no foren gaire bones per a l'agricultura catalana. "Cap a 1830, tantmateix, s'entra en un període de normalització de la vida agrícola, que (...) és de restauració de l'obra del segle XVIII."⁶

"La guerra dels Set Anys (1833-1840) comprometé de bell nou la pau i el treball al camp. Però una vegada aquesta mala tongada, l'agricultura catalana es refou ràpidament, estimulada ara per la primera i lleugera represa dels preus en el mercat mundial. (...).

"Els conreus mediterranis específics, o sia el blat, l'olivera i la vinya, dominen la més gran part de la terra, a excepció de la muntanya pirinenca. (...). La zona bladera per excel·lència continua essent la Depressió Central (a la Plana de Vic s'associa el blat i l'olivera). (...).

"(...). Però si que prepondera en la muntanya són els cereals pobres, com la civada, l'ordi i el sègol; la patata, que en una trentena d'anys s'ha escampat per tota la contrada, prenen per punts d'avenc la Plana de Vic, el Ripollès i la Cerdanya; i el blat de moro. (...).

"L'expansió del morell i la patata palese l'èxit de les campanyes de renovament agrícola (...).

"Nos consta que la guerra de la Independència ha contribuïdo a la extensió del maíz y la patata a zones donde hasta entonces eran prácticamente desconocidos, y no cabe duda de que han facilitado que los campesinos, introduciéndoles en su alimentación, hayan podido vender un mayor cantidad del trigo que cosechan."⁷

⁵ FONTANA, Josep, 1988, La fi de l'antic règim i la industrialització (1787-1808), vol. V, a Pierre Vilar (dir.), Història de Catalunya, Barcelona: Edicions 82, pp. 62-63.

⁶ VICENS i VIVES, Jaume; i LLORENS, Montserrat, 1983, Industrials i polítics (segle XIX), Barcelona: Vicens-Vives, p. 28.

⁷ VICENS i VIVES, Jaume; i LLORENS, Montserrat, 1983, Industrials i polítics (segle XIX), Barcelona: Vicens-Vives, pp. 28-29.

⁸ FONTANA, Josep, 1988, La crisis del Antiguo régimen 1808-1833, Barcelona: Crítica, p. 269.

Segons Josep Fontana, el factor més important del creixement de la producció agrària el segle XIX és, sens dubte, "la expansión obtenida a través de la especialización, esto es, la debida al hecho de que los campesinos, ligados progresivamente al mercado, dejan de cultivar todo lo que consumen y se especializan en aquellos productos que se dan mejor en sus tierras, pensando cada vez más en la venta y cada vez menos en el autoabastecimiento. El segundo ha sido la extensión del cultivo a tierras no roturadas hasta entonces, en especial a aquellas que se dedicaban a pastos o bosques de aprovechamiento comunal. El tercero, la intensificación del cultivo en tierras hasta entonces explotadas inadecuadamente, como sucedía con las de propiedad eclesiástica que canviaran de manos con la desamortización."⁹

d) La culminació de l'agricultura tradicional a Osona

A la comarca d'Osona, el mateix que a la resta de Catalunya, la situació agrària a les primeres dècades del segle XIX no era pas gens bona: "el pas de la guerra i la inestabilitat han deixat rastres greus: l'arruïnament de la pagesia, sobretot dels parcers que conreaven peces petites de terra i que havien de donar un terç de la collita al propietari, el desinterès per la terra, amb disminució dels arrendaments i el nombre de pagesos i l'enveliment dels conreus i la baixada de la cри del bestiar. Es tractava, doncs, de la clàssica agricultura tradicional que es fonamenta en l'extensió dels conreus fins a l'esgotament de les possibilitats d'artigatge."¹⁰

Un informe sobre la ciutat de Vic, citat per Jordi Figuerola, "pinta un quadre força pessimista quan, tot qualificant l'estat de les diferents collites de regular, constata la disminució del nombre de pagesos, dels caps de bestiar i dels arrendaments de terres. Una nota d'aquest informe és prou il·lustrativa:

"Los labradores, la mayor parte o casi todos con el nombre de Parceros, cultiban pequeñas porciones de tierras ajenas entregando al propietario la tercera parte de los frutos. Los infortunios de la última guerra y las desgraciadas cosechas posteriores, han retraído los ánimos, reduciendo el número de labradores, y quedando generalmente en estado de Pobreza.

La decadència de la Cria de ganados proviene en parte de las mismas causas indicadas respecto de los labradores y por la excesiva introducción de los Franceses".¹¹

⁹ FONTANA, Josep, 1988, La crisis del Antiguo régimen 1808-1833, Barcelona: Crítica, p. 268.

¹⁰ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 168.

¹¹ FIGUEROLA, Jordi, 1988, Església i societat a principis del segle XIX. La societat omonenca i el bisbe Strauch durant la crisi de l'antic règim, Vic: Eumo, p. 19.

Durant tot el segle XVIII i la primera meitat del segle XIX, l'agricultura a Osona és encara una agricultura tradicional o de subsistència, però en continua evolució, tot fixant les bases per a l'agricultura comercial que vindrà a continuació. Santiago Roquer la defineix "com un sistema mixt de policultiu i ramaderia", les característiques principals de la qual serien:

"*Augment de la superfície conreada.* La pressió demogràfica sobre la terra féu necessària la rompuda de noves superfícies, de manera que cap a la meitat del segle XIX es degué arribar a la màxima ocupació del sòl coneguda fins aleshores. La rompuda de noves terres es féu especialment intensa en la primera meitat del segle XIX, després de cent anys de creixement rural quasi ininterromput. El següent text del diccionari de Madoz ens pot servir de confirmació:

"El terreno del Túnel de Vich es generalmente fèrtil aunque de secano, però sus extremos y el resto del partido son por lo común de calidad inferior, habiéndose roturado en el transcurso de 12 ó 15 años a esta parte, casi toda la tierra que se halla a disposición de ser productiva".

"*Transformacions tècniques.* Molta més importància per a l'agricultura tingué la intensificació del conreu, ja que gràcies a ella es produí un augment dels rendiments i, segurament, també de la productivitat, motor essencial, com sabem, de la revolució agrària i del creixement demogràfic. Aquesta intensificació agrària es produí en tres direccions, almenys: progressiva substitució del guaret per la rotació de cultius, millora de les tècniques de conreu i utilització cada vegada més general de l'adob orgànic. (...).

"*Noves plantes de cultiu.* La progressiva implantació de noves plantes de cultiu va tenir un efecte doblement favorable: per un costat, l'augment del nombre d'espècies va afavorir la rotació i, en ésser algunes d'aquestes plantes farratgeres, l'alimentació del bestiar, el qual en augmentar produí més quantitat de fons, element essencial per a la pròpia rotació de conreus; per l'altre costat, les noves plantes contribuïren notablement a disminuir la periòdica fam que fins llavors havien patit les poblacions. La desaparició de la fam es convertí en un poderós factor del creixement demogràfic. Entre les noves plantes cal sementar-ne com a més importants dues d'origen americà, el blat de moro i la patata, que són citades ja per Zamora.

"*Creixement de la població rural i agrària.* L'extensió i intensificació de l'agricultura tradicional féu possible un quasi ininterromput creixement de la població, (...)."12

A mitjan segle XIX comença la lenta introducció del capitalisme, "amb la consegüent crisi estructural, de la qual no s'albirarà sortida vers el 1875. I encara la comarca no entrà en els circuits comercials del camp català fins entrat el segle XX, amb una especialització i un augment de la productivitat, però, ja remarcables."13

4.2.2 LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX: CAP A UNA AGRICULTURA COMERCIAL

A la segona meitat del segle XIX es dóna una forta davallada de la població agrària. Amb l'arribada del ferrocarril i el millorament de la carretera a Barcelona s'obren nous mercats que provoquen un increment de la producció agrícola de la Plana. Poc a poc es converteix en un important centre exportador dels seus productes, principalment cap a Barcelo-

¹² ROQUER, Santiago / VILA, Assumpta, 1981, La població d'Osona. Evolució i estructura, Vic: Eumo, p. 38.

¹³ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Historia d'Osona, Vic: Eumo, p. 168.

na. Tot això, gràcies a l'introducció de nous utensilis i nova maquinària, a la desaparició total del guaret per la rotació de cultius i, sobretot, a la utilització intensiva dels adobs, primer d'origen orgànic però posteriorment també d'origen mineral. I és durant la segona meitat del segle XIX, però sobretot durant el primer terç del segle XX, que la patata es converteix en el primer producte agrari exportat d'Osona. Aquestes són les característiques fonamentals que, segons Santiago Roquer, defineixen aquesta transformació agrícola a Osona:

"Important retrocés de la població agrària. És aquest un dels elements més visibles del canvi de situació en el món rural. La forta pressió demogràfica que s'havia produït pel creixement del període anterior dugué a un important superpoblament del camp osonenc - fet comú a tot Catalunya- de forma que a partir de 1860 fins a 1900 es produí una important davallada de la població, (...). Malgrat el fet que entre 1900 i 1930 hi ha un nou augment de la població camperola, el resultat global del període és el d'una considerable minva d'aquesta (...).

"Transformació agrària per l'obertura de mercats: la influència de les comunicacions. Osona havia sofert durant quasi tot el segle XIX un cert afillament. Aquesta situació millorà a l'últim terç de segle amb la reparació de la carretera de Barcelona i la construcció del ferrocarril. Aquest arribà a Vic l'any 1875. Com a conseqüència de la superació de l'affilament, l'agricultura d'Osona experimentà un canvi considerable pel fet que la comarca es convertí lentament en un important centre fornidor de productes agrícoles y ramaderes per als mercats exteriors, especialment per a Barcelona. La progressiva comercialització de l'agricultura afavorí, alhora, d'altres transformacions: implantació i/o increment dels productes més sol·licitats, augment de la ramaderia, millors tècniques tendents a un augment de rendiment i productivitat, etc.

"L'obertura de l'agricultura d'Osona per les millores de les comunicacions i la prosperitat resultant explicarien en part l'atípic creixement de la població rural del període 1900-1930 (...).

"El geògraf Gonçal de Reparaz, que estudià la Plana de Vic a la fi dels anys vint destaca en el següent text la importància del ferrocarril per a l'agricultura osonense de l'època:

"L'agricultura és la riquesa fonamental de la Plana. La seva importància ha augmentat en forma insospitada de cinquanta anys enrera, és a dir, a partir de la construcció de la línia del ferrocarril que ha donat sortida a productes de la comarca i ha permès d'assolir la seva gran prosperitat actual".

"No tot són però avantatges per a l'agricultura dins d'una economia de mercat, per la dependència que suposa a centres externs a l'àrea i a òrgans de gestió aliens al món rural. El retruc més important es produí, però, en el primer moment, quan l'agricultura tradicional va haver d'enfrontar-se a les noves condicions requerides per l'agricultura comercial. Aquesta crisi -de la qual certes àrees no s'hán sortit, mentre que d'altres s'acomodaren ràpidament a la nova situació- es dóna a Osona durant la segona meitat del segle XIX i, d'així la important baixa poblacional del període (sense oblidar, és clar, el paper essencial del pol d'atracció de Barcelona i el seu entorn industrialitzat).

"Les transformacions tècniques. La revolució tecnològica provenia ja del segle XVIII i no fa més que continuar durant aquest període. Destacarem la progressiva implantació d'utensilis i maquinària nova (noves arades, segadores, etc.), la desaparició total del guaret substituït per la rotació de cultius, i la utilització intensiva dels adobs -essencialment orgànics, però també minerals, progressivament- com una tècnica gairebé inseparable de la rotació. Ja des de Zamora, diversos autors han destacat l'especial cura que es té a Osona en la conservació i utilització dels adobs orgànics. (...).

"L'expansió de les noves plantes de cultiu. Les plantes d'origen americà introduïdes durant el segle XVIII, blat de moro i patates, s'estenen considerablement durant aquest període, i es converteixen en plantes característiques del patró de cultiu osonenc. El cas més interessant és el de la patata, que en la segona meitat del segle XIX i sobretot en el primer terç del segle XX, es convertí en el primer producte de l'exportació agrària d'Osona, especialment cap al mercat de Barcelona. La causa n'era que la patata s'havia convertit en producte essencial de la dieta de les classes obreres. (...).

"L'increment de la ramaderia. Osona ha estat tradicionalment una àrea de certa importància ramadera. Però és quan s'obre a l'economia comercial que hi adquireix una gran importància. La causa s'ha de buscar novament en la demanda urbana, ja que al mateix temps que millorava el nivell de vida, la seva població tendia a augmentar el consum de productes cèrnaments i lactis. Durant el període que estem considerant, Osona s'anà especialitzant en

T'obtenció d'alguns d'aquests productes, (...)."14

a) Crisi econòmica i demogràfica: el pas de l'agricultura tradicional a la de mercat

El pas de l'agricultura tradicional a la de mercat fou, però, molt difícil per a la població agrícola de la Plana de Vic, la qual hagué de superar una greu crisi tant demogràfica com econòmica. De les dificultats d'aquesta època en són testimonis els estudis realitzats per Joaquim Salarich i Josep Salarich.

De bon primer cal tenir present, tal com assenyala Joaquim Salarich, el caràcter eminentment agrícola de la comarca a la segona meitat del segle XIX, malgrat la progressiva industrialització d'alguns municipis:

"La ciudad y comarca de Vich son esencialmente agrícolas. Las faenas de los campos es la ocupación exclusiva de las cuatro quintas partes de sus habitantes.

"En Manlleu, Roda y otros puntos de las orillas del Ter la fabricación de hilado y tejidos de algodón va tomando cada día un creciente desarrollo y hará que un día la quíqueza industria corra parejas con la agricultura; hasta que llegue este día, hemos de considerar a la agricultura como la principal fuente de nuestro bienestar, y como la ocupación exclusiva de los habitantes de esta comarca.

"(Del total de població activa del partit judicial de Vic, l'any 1860) había 152 fàbriques y 1.999 operaris, incluses 791 mujeres; los artesanos son 4.220 varones y 1679 mujeres. De este número la mitad son artesano-agrícolas porque todos los de fuera de la ciudad que son 1.992 hombres y 154 mujeres se ocupan así mismo de su oficio como de sus tierras. A los 7655 jornaleros del campo deben añadirse los muchos propietarios que cuidan las operaciones de sus fincas y los 1881 criados y la mitad de las 2.160 criadas que en clase de mozos de labranza y de sirvientas habitan en nuestras alquerías y casa de labor.

"(...).
"Riqueza agrícola. Vista la estructura geológica de los terrenos que terminan las montañas y las lomas que atraviesan nuestro Llano, podemos asentar que las tierras de labor no son de calidad favorecida para la agronomía; (...). Seguramente no hay país en que se requiera más labor y continuados esfuerzos para conseguir la abundancia."15

El sistema de conreu extensiu

El sistema de conreu extensiu ha anat empobrint la terra. La collita principal és de cereals, però també es cultiven llegums i patates, encara que en una proporció molt més baixa.

Segons Joaquim Salarich, l'extensió de terreny de Vich i dels pobles del voltant -el que ell anomena "la cuenca de Vich"-¹⁶ dedicat al conreu és de 15.430 cuarteres 8 quartans, de les quals 932 quarteres 6 quartans pertanyien a Folguero-

¹⁴ ROQUER, Santiago / VILA, Assumpta, 1981, La població d'Osona. Evolució i estructura, Vic: EUMO, pp. 39-40.

¹⁵ SALARICH, Joaquim, s.d., Estudio topográfico médico del Llano de Vich. Memòria premiada per la Real Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona (1 de febrer de 1871). Inèdit, pp. 57-58.

¹⁶ Josep Salarich considera com a "cuenca de Vic" els pobles següents: Vic, Gurb, Tavernoles, Malla, Vilalleons, Folgueroles, Santa Eugènia de Berga, Sant Martí de Riudeperes, Sant Julià de Vilatorta i Santa Eulàlia de Riuprimer.

les: 335 quarteres eren de primera classe, 360 quarteres 1 quartà eren de segona i 237 quarteres 7 quartans eren de tercera categoria.¹⁷

"Este terreno es de secano; no tenemos tierras laborables de regadio; las pocas que se riegan, aprovechando las aguas escasas del Neder, ó de otros torrentes de poca importancia, sirven para huertas que nos abastecen de verduras."¹⁸

A Folgueroles, a més de les 932 quarteres 6 quartans de cultiu, Joaquim Salarich comptabilitza 835 quarteres 10 quartans de "bosque y yermo" i 283 quarteres 1 quartà de terreny inútil. En total són 2051 quarteres 5 quartans.¹⁹ Pel que fa a les terres de regadiu, a Folgueroles hi ha: 4 quarteres 10 quartans de primera classe, 5 quartes 1 quartà de segona i 4 quarteres 4 quartans de tercera.²⁰

"Tenemos, pues, que el terreno de la cuenca de Vich está destinado al cultivo en la proporción de 50'46 por ciento; de riego para verduras 0'58; plantado de almendra 0'47; de bosques y yermo 39'23; rocales y completamente inútil 8'26.

"(...) Las rotaciones de cosechas seguidas casi sin excepción alguna en esta comarca.

"Dos son estas rotaciones. La una en las tierras del fondo y la otra en las mas flacas. La primera seguida en el centro del Llano consiste en layar en el primer año, sembrando habas solas ó mezcladas con arvejas; en algunas tierras del E. se siembran habichuelas; antiguamente no se sembraba otra cosa; mas ahora por lo inseguro que acostumbra a ser la cosecha de las leguminosas se siembran en su lugar, en una tercera parte de terreno, patatas.

"En el segundo año se siembra jeja en los terrenos buenos, y comuna, ó sea, jeja y centeno en los flacos; despues de la siega, si hay tiempo, se siembra alforfon y nabos y en los terrenos areniscos mijo.

"Tercer año, maíz en la generalidad de los campos, cabada en los restantes.

"Cuarto año, igual al segundo con el apéndice de alforfon, mijo y nabos.

"La segunda rotación llamada de año y vez, seguida en los límites de nuestra cuenca, consiste en layar en el primer año y sembrar maíz, en las tres cuartas partes y patatas en la otra.

"Segundo año, jeja en las tierras mejores y comuna en todas las demás.

"Resulta de esto que las tierras están sembradas de trigo por mitad y la otra mitad de cabada, leguminosas, tubérculos y demás plantas que he mencionado."²¹

Heus aquí la collita del terme de Vich i dels nou pobles que l'envolten, segons dades de Josep Salarich:

"Jeja (*Triticum hybernus*) 48,472; mezcladizo (*Triticum hybernus et secale cereale*) 14,070;

"Maíz (*Zea mays*) 86,842; cabada (*Hordeum vulgare*) 6,390; habas y arvejas (*Vicia faba et Vicia sativa*) 4,282. Total 139,826 con 38,900 qq. de patatas (*Solanum tuberosum*).

"La siembra del cáñamo (*Cannabis sativa*) (...) se ha abandonado del todo a causa del producto negativo que rinde; solo en algunas casas de campo se siembra para el uso de la familia. Casi lo mismo pudieramos decir de los artículos siguientes: judías (*Phaseolus*) que

¹⁷ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memoria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, p. 19.

¹⁸ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memoria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, p. 19.

¹⁹ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memoria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, p. 22.

²⁰ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memoria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, p. 20.

²¹ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memoria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, p. 23.

solo las vemos en los pueblos del N.E.; avena (*Avena sativa*) que sirve para los animales; garbanzos (*Cicer arietinum*) que se siembra entre las habas, y su cosecha jamás es abundante a causa de la niebla. Las almortas (*Latyrus sativus*) apenas se cultivan. Tampoco se cosechan en este término, pero sí en los pueblos vecinos el mijo (*Panicum miliaceum*); panizo (*Panicum italicum*) y altramujes (*Lupinus albus*); estas sirven para comida del ganado vacuno, y para abonar la tierra y solo prosperan hacia el E. y S.E.

"Las frutas escasean mucho; carecemos de todas las que quieren un clima cálido; algunas como los higos (*Ficus carica*) no llegan a sazón por sorprenderlas el frío; las uvas siempre se comen verdes; los melones (*Cucumis melo*) no prosperan entre nosotros, pero sí hacia el E.

"De verduras estamos bien provistos, mas, por una fatalidad inherente a todas nuestras producciones, el frío las atrasa, y cuando llegan a sazón, ya se han llenado nuestros mercados de las hortalizas de Mataró y otros puntos, que, a pesar de su inferior calidad, son estimadas por la precocidad. Por lo demás, si bien que llegan tarde, son muy sabrosas y delicadas, en términos que me halaga la idea de verlas, a beneficio del ferro-carril, hacerse lugar en el mercado de Barcelona (...).

"También debo confesar que al finalizar el primer tercio del presente siglo, nuestra comarca era mucho más fértil que en la actualidad, porque el cereal que entonces exclusivamente se sembraba, era mucho más productivo que la jaiba actual, pero fué perdiendo su vigor de modo que, a la vuelta de algunos años, apenas llegaba a una perfecta madurez, viéndose nuestros padres obligados a abandonarlo, aunque confío que volverá a reinar en nuestros campos, porque el imperio de la jaiba parece bambolear, pidiendo nuevo sucesor."²²

La necessitat d'un canvi

La causa d'aquesta davallada en la producció agrícola a la Plana de Vic, és la falta d'una rotació racional i equilibrada de collites de diferentes plantes, que evitaria l'empobriment del sòl.

"Nuestro cultivo ha sido siempre, sobre todo antes de la introducción de la esparrago, altamente esquilimador, ó de plantas que, sin dar nada al suelo, le roban todos los elementos de que se nutren, llegando así a un extremo tan necesario como previsto y fatal en que la tierra se ha negado a dar la misma semilla que tantas veces ha nutrido, y por la que ha gastado toda su riqueza y las sales que contenía propias para alimentarla hasta una perfecta sazón y plenitud. Además con el continuado cultivo de una misma planta, el suelo se carga con las excreciones de la misma, las que le son perjudiciales, y cuando estas sobrepasan a los principios nutritivos, no solo falta alimento a las plantas, sino que en su lugar encuentran materiales que les son dañinos, que se oponen a su desarrollo, obligando al labrador a abandonar su cultivo. (...), hasta que los labradores, conociendo sus intereses, alternarán las plantas esquiladoras con otras reparadoras, estableciendo una ordenada rotación de cosechas formada de plantas que requieren diferentes alimentos, ya por no esquilmar tanto el suelo, como para aprovechar las excreciones de las plantas anteriores, viéndose así como un admirable consorcio a auxiliarse unas plantas con otras en vez de esquilmar el suelo de consumo y disputarse mutuamente las substancias alimenticias que encuentran con harta escasez.

"(...).
"Con el abandono de todos los candeales (formenta) y cultivo casi exclusivo de las jaivas, ha disminuido considerablemente la paja, por ser muchísimo más corta la de estos cereales, con gravísimo detrimento de la agricultura, que carece de un poderoso auxiliar para el alimento del ganado doméstico, cama de los pesebres y consecuente formación de abonos. Este déficit no sería tan sensible, si nuestro sistema de cultivo no fuera tan exclusivo, mejor dicho, si con los cereales alternaran las raíces, los pastos, que es lo que constituye un bien entendido y provechoso cultivo (...)."²³

Josep Salarich calcula el blat que necessiten els habitants de la comarca per a llur manutenció. Els 931²⁴ habitants de Folgueroles necessiten 2.793 quarteres de blat

²² SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memòria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, pp. 26-27.

²³ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memòria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, pp. 28-29.

²⁴ Segons el Padró d'habitants de 1860.

per a alimentar-se, en cullen 3.824, i els en sobren 1.031. La resta de pobles del voltant de Vic també en són sobrers, Únicament la capital de la comarca n'és deficitària, amb 20.337 quarteres.²⁵

"Tenemos pues en el radio que nos ocupa el ligero sobrante de unas 4,000 cuarteras de trigo, además de las 6,390 de cebada; 88,842 de maíz y 4,262 de habas, cuyos granos constituyan antiguamente casi la totalidad de nuestros mercados, en los que se ven hoy día desestimados los trigos. Los maízes y legumbres sostienen un tanto los precios, merced a su bondad intrínseca, que les permite llevar aun la palma, que los similares extranjeros procuran en vano arrebatarles."²⁶

Alhora calcula també les despeses i el rendiment del cultiu d'una quartera de secà a la Plana de Vic i arriba a la conclusió següent:

"Las tierras de tercera y cuarta calidad dan productos negativos, ó que no llegan a compensar los afanes y costes del labrador; (...). Mas puedo y debo advertir, que los campos de estas clases abundan menos y los mas son porciones de terrenos entremezclados con los de superior calidad, compensando los unos á los otros.

"Debábase tambien recordar, que los gastos ocasionados son constantes y los productos arreglados por un quinqueno, sin descontar las bajas que puede ocasionar un pedrisco, una helada tardia, la sequia y otras cien causas accidentales que parece se conjuran contra el pobre labrador, quien, si no amase tanto el terreno, de seguro cambiaría el arado por la lanzadera que ofrece beneficios mas fijos y seguros."²⁷

"De estos datos resultan dos cosas bastante tristes para nuestros agricultores.

"1. El actual sistema de cultivo es altamente esquilmedor, la tierra solo puede producir á beneficio de continuados abonos.

"2. Los beneficios no compensan los gastos: porque si bien parece que unos con otros se equilibran, es preciso recordar, que esto sucede con los propietarios que cultivan sus tierras, pero no con los masoveros y aparceros ó arrendadores para quienes este beneficio es nominal, pues no les basta para pagar al dueño, la parte del fruto convenida ó el arriendo y hasta para los dueños es menor porque deben pagar la contribución territorial.

"Luego el sistema de cultivo actualmente seguido en la comarca de Vich es deficiente y ruinoso, pues no llega a cubrir los gastos que ocasiona."²⁸

A tots aquests problemes cal afegir-n'hi un altre, el de la conservació de les collites de blat, les quals resultaven seriosament afectades per dues classes d'insectes:

"Me refiero al daño causado á los trigos almacenados ó colocados en los graneros por dos insectos llamados por una Comisión científica PLAGAS DE VICH. Tales son la mariposilla ó polilla *Tinea granella*, y el pequeño escarabajo ó coleóptero *calandra granaria*, llamado gorgojo vulgarmente surrut. Ambos insectos acuden á los granos, depositan en ellos sus huevos y las larvas que de ellos salen, devoran ó vacian completamente las semillas.

"(...).

"Esta plaga observase con muy notable diferencia en los trigos según sea la localidad,

²⁵ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memòria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, p. 29.

²⁶ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memòria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, p. 30.

²⁷ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memòria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, p. 32.

²⁸ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memòria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, pp. 34-35.

y hasta el campo donde han sido colectados."²⁹

Però, de tots, "el problema imminent amb què topà l'agricultura de la Plana de mitjan segle fou la competitivitat del preu dels grans que començaren d'arribar per la carretera nova de Barcelona. Efectivament, els preus del blat es veuen sotmesos a una minva constant des de les primeres dècades del segle: d'uns 77 rs. la quartera (quinquenni 1815-1820) han baixata a 50 rs. (entre 1850 i 1853). Aquesta constituïa la veritable amenaça que pesava sobre l'agricultura osonenca. La integració del mercat català l'agafava d'imprevist: fins aleshores Manlleu consumia blats vigatans, i aquest mercat s'havia perdut per manca de competitivitat. I encara, les perspectives esdevindrien més fosques amb l'arribada del tren, si l'agricultura no experimentava una transformació profunda.

"Un sostre productiu baix, unes habituds ancorades en la tradició extensiva d'uns conreus que condemnaven la terra a rendiments petits, amb despeses elevades, i una ramaderia poc recomenable, constituïen els trets definidors de l'agricultura del segle XIX a la Plana. (...). L'estrucció del camp afavoria molt poc les innovacions."³⁰

"Uno de los obstáculos que se opone al cambio de sistema de cultivo es la rutina. Esto de no hacer lo propio que hacían el padre y el abuelo y sus antecesores, no puede entrar en los cálculos de la gente rural y hasta de algunos en quienes debe suponerse algún grado de instrucción agrícola."³¹

Aquest canvi no el veien en bons ulls "ni els parcers, majoritaris a la comarca, poc interessats en els canvis pel risc que els suposava, ni els petits propietaris, mancats de recursos i molt lligats a la tradició, no eren propensos a impulsar la reforma dels conreus. No fou casual, doncs, l'ampli moviment migratori que es produí a la segona meitat del segle vers els centres industrials, on almenys hom podia assegurar-se un sou mínim. Sovint només els hereus restaven vinculats a la terra."³²

"Durante la primera mitad de este siglo la comarca de Vich era exclusivamente agrícola. Algunos pueblos tenían sus industrias particulares, generalmente la estanadera ó lanera; aquellos industriales que formaban la clase media de estas poblaciones, ora empuñaban la esteva del arado, ora la lanzadera del tejedor de estameñas; siendo á un mismo tiempo mas que industriales, agricultores que cultivaban los campos, muchas veces de su propiedad. Esta clase que era la expresión del bienestar de estos pueblos, ha desaparecido completamente absorbida por las grandes asociaciones e inmensos capitales que han levantado grandiosas fábricas, donde han acudido á buscar ocupación los mestrales antiguos y últimamente los mozos de labranza y hasta algunos colonos que han alzado su casa y con su familia se han entregado en brazos de la fabricación, que les ofrece salarios mas fijos, mas seguros y adquiridos con menor molestia y exposición á las inclemencias del tiempo. El

²⁹ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memòria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, p. 35.

³⁰ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 169.

³¹ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memòria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vic: R. Anglada, p. 86.

³² ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 169.

pedrisco no se llevará su cosecha, la sequía no agotará sus campos, la epizootia no diezmará sus ganados, el porvenir te sonríe: cierto que tras un horizonte ríosuelo se ocultan tempestades que pueden contener el rayo, que también hay crisis fabriles, sus pensiones de trabajo, etc., etc., pero estas calamidades se ven muy lejanas y entre tanto los telares van invadiendo las poblaciones y hasta las casas de campo y los trabajadores del terreno y los mozos de labranza dejan por la nueva industria el oficio de sus padres, que les había ocupado a ellos mismos hasta el día presente.

"La falta de brazos, pues, que se siente ahora y que se sentirá mucho más cada día, hará imposible en esta comarca el cultivo que se seguirá. Muchos campos se han abandonado por esta causa, y este abandono irá en aumento porque la tierra con un cultivo tan esquilador no puede dar beneficio alguno. Los trabajadores del campo aislados y sin ver a los dedicados a la industria algodonera, hubieran seguido removiendo el terreno, pero al ver a otros compañeros que ganan en las cuadras salarios mayores, se apartan de una ocupación que les obliga a soportar las escarchas de la mañana y el sol del medio día, para convertirse en tejedores, hiladores, etc. etc., (...).

"Ciertamente que todo el mundo no puede ser industrial, ni maquinista, ni tejedor, y que aún quedarán brazos para cultivar los campos; estos, empero, serán muchos menos, y el labrador habrá de estudiar el modo de cultivar las tierras con el menor número posible de ellos, labrando menos extensión y procurando sacar mayor beneficio, dando a la tierra más abonos, y con una bien entendida rotación.

"Si el terreno del Llano no fuese tan accidentado, podrían algunas máquinas agrícolas ahorrar brazos a nuestros trabajadores del campo, las más de ellas, empero, como por ejemplo las segadoras, las de sembrar, las guadañadoras y todas las movidas por el vapor no pueden tener aplicación por esta causa y también por lo limitado de las fincas, que no permiten las labores en gran escala."³³

Calia trobar una solució a tot aquest seguit de problemes que afectaven la comarca d'Osona a la segona meitat del segle XIX. "Així el periòdic vigatà "El Porvenir", el 1866, feia veure la tendència irreversible a la comunicació i a la superació de les barreres locals. I, obviament, això comportava trencar la rutina i oferir productes agraris al mercat, tot canviant el sistema de conreu. Recollia les idees de la Revista d'Agricultura de l'Institut Agrícola Català de St. Isidre, que preconitzava un sistema mixt d'alternança de prats artificials i de sembrat, que permetés un lligam beneficis entre agricultura i ramaderia. Hom era conscient, però, de les dificultats grans que barraven la transformació: la manca de coneixements i la mateixa rutina, la forma com estava repartida la terra i la falta de capitals per invertir. A la llarga, una reforma profunda de l'agricultura sols podia reeixir si era portada a terme pels propietaris, els quals, absents de l'explotació agrària i sense preocupar-se de renovar-la i fer-la més productiva, fins aleshores preferien invertir en activitats més remuneradores com el ferrocarril o les societats anònimes. Finalment, "El Porvenir" proposava la creació d'entitats econòmiques de crèdit territorial per tal d'afavorir la inversió a la terra, així com la creació d'assegurances contra les collites dolentes. Aquesta visió -coincident amb la d'alguna conferència organitzada pel Círcol Literari de Vic el mateix any-, no sembla pas que es transformés en realitat fins a la fi del segle, amb l'arribada del ferrocarril, després que el doctor Josep Salarich hagués insistit amb lucidesa sobre les mateixes qüestions."³⁴

³³ SALARICH, Josep, 1877, El cultivo alterno. Memòria premiada pel "Círculo Literario de Vich", Vich: R. Anglada, pp. 75-76.

³⁴ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vich: Eumo, pp. 169-170.

4.3 L'AGRICULTURA AL SEGLE XX

Al primer terç del segle XX es comencen a recollir els fruits de les transformacions agrícoles que tingueren lloc als últims decennis del segle anterior. La guerra civil (1936-1939) estroncarà aquesta prosperitat, la qual no tornarà a reeixí fins a la dècada de 1950, però sobretot a partir dels anys seixanta.

4.3.1 L'AGRICULTURA DURANT EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

La producció agrària durant el primer terç del segle XX a l'Estat espanyol, segons Jesús Sanz, es podria resumir de la forma següent:

"El producto agrario español se multiplicó, entre 1900 y 1931 por 1,55, medida en pesetas constantes, y por 2,7 en pesetas corrientes.

"Este crecimiento superó en intensidad al de los otros dos sectores económicos, es decir, la industria y los servicios.

"Además no se trató de un crecimiento meramente "extensivo", sino que implicó un progreso de la productividad. En pesetas constantes (de 1910) el producto por activo agrario masculino se multiplicó por 1,76, y el imputable al activo agrario total por 1,98.

"Ritmo de crecimiento, no deseñable en el ámbito internacional. La comparación con el caso francés demuestra que, en la Vieja piel de toro, se creció durante aquellos años más rápidamente.

"(...). Lo que tratamos de comunicar es que nos hallamos ante un país atrasado que durante aquellos hace verdaderos esfuerzos por acortar distancias."¹

"A lo largo del período estudiado tuvo lugar una notable transformación técnica de nuestra agricultura que permitió poner más tierras en cultivo, explotarlas más intensamente, e incrementar y diversificar la producción para satisfacer la demanda interior y exterior. Con ello la función de producción se alteró; el factor capital cobró un mayor peso relativo en el conjunto, y el sector agrario se convirtió en un mercado cada vez más prometedor para la industria.

"Etapas clave de esta singladura fueron, sin lugar a dudas, la primera década del siglo, en la que se salió de la crisis, y la de 1920, que permitió dar destino remunerador a lo acumulado durante la Primera Guerra Mundial y durante los tiempos que la precedieron. El férreo marco político y represivo impuesto por la Dictadura, así como la política económica instrumentada por aquel régimen, debieron actuar como efectos nada deseñables, como acicate para devolver la confianza al inversor.

"(...). En materia de maquinaria agrícola no piense el lector en grandes y complejos artefactos. La estadística de 1932 pone bien a las claras que el verdadero protagonista de la obra fue un pequeño y modesto actor: el arado de vertedera que llegó a alcanzar un número algo superior a la mitad del habitual -e impropriamente- llamado "romano". Pero tampoco conviene desdeñar el dato. Los nuevos arados implicaban una tracción más potente y más rápida -el ganado mular-, lo que permitía, a su vez, adelantar la barbechera, cuestión fundamental en el cultivo de cereales en régimen de secano. Además, profundizaba más y volteaba mejor la tierra, logrando así una superior aireación y una potenciación de la capacidad de retención del agua en el suelo."²

¹ SANZ, Jesús, 1991, "La agricultura española durante el primer tercio del siglo XX: un sector en transformación", a Jordi NADAL, Albert CARRERAS, Carles SUDRIA (comp.), La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica, Barcelona: Ariel, pp. 237-238.

² SANZ, Jesús, 1991, "La agricultura española durante el primer tercio del siglo XX: un sector en transformación", a Jordi NADAL, Albert CARRERAS, Carles SUDRIA (comp.), La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica, Barcelona: Ariel, p. 235.

a) L'agricultura a Osona durant el primer terç del segle XX

L'agricultura de finals del segle XIX i principis del XX fou determinada per "la paulatina introducció del capitalisme al camp, quan l'intercanvi al si de la comarca i el que resulta de l'articulació del mercat nacional s'intensificà. El primer com a conseqüència de la crescuda i l'especialització de centres industrials molt localitzats a Osona i, per tant, susceptibles d'un consum agrari, i, el segon, a partir sobretot de l'arribada fins a les nostres contrades de la línia del ferrocarril a la dècada dels setanta del segle passat.

"L'agricultura era l'activitat econòmica predominant i la que ocupava la major part de la població de la comarca, a excepció dels nuclis industrials que segueixen el Ter. Tot i això, la interacció entre l'agricultura i la indústria es feia palesa, tant per part dels propietaris agrícoles que tenien interessos a la indústria, com per part dels treballadors fabrils que, degut a les condicions de treball i de subsistència, treballaven habitualment al camp."³

L'agricultura a la Plana de Vic, durant el primer terç del segle XX, havia canviat substancialment des de l'època de Josep Salarich, el qual, a través de *El cultivo alterno*, apostava per un canvi en el sistema de producció agrícola; calia: canviar de conreus, augmentar la cria de bestiar i utilitzar el ferrocarril per a exportar l'excedent agrícola i les altres riqueses comarcals als mercats foranis.

La sortida de la crisi de finals del segle passat es comença a albirar a partir de la primera dècada del XX. Es produí un creixement agrari, "procés que trobem amb diferències a tota la península, i que a Osona seguí bàsicament dues línies: la intensificació, que va fer créixer la productivitat per treball i per unitat de superfície a base de la utilització de més adobs, maquinària nova, introducció de farratges en les rotacions, etc., i l'especialització en determinats productes com les patates i en la cria de bestiar."⁴

D'aquesta prosperitat al camp osonenc, se'n fa ressó Gonçal de Reparaz, a finals dels anys vint:

"L'agricultura és la riquesa fonamental de la Plana. La seva importància ha augmentat en forma insospitada de cinquanta anys encà, és a dir, a partir de la construcció de la línia del Ferrocarril, que ha donat sortida als productes de la comarca i ha permès a aquesta d'assolir la seva gran prosperitat actual.

"Els conreus de la Plana tenen una característica essencial, que els diferencia dels de la major part de Catalunya: són conreus de país fred, i, a més, l'absència de la vinya és absoluta. Els productes de la terra són principalment les patates i els cereals. Tots els altres són secundaris i tenen poca importància en comparació d'aquests dos conreus bàsics."⁵

Cal recordar que el terreny de la Plana no és pas massa

³ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, pp. 204-205.

⁴ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, pp. 205-206.

⁵ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 La plana de Vic, Barcelona: Barcino, p. 157.

favorable a l'agricultor.

"No hi abunda l'humus, ni tampoc les terres d'al·luvió. Els conglomerats eòcnics que formen principalment la superfícies de la depressió vigatana no arriben a estar coberts, a tot arreu, per terres quaternàries i al·luviais. (...).

"Per poc que el terreny s'aixequi damunt el fons de la depressió, aquest substratum resta al descobert. La capa de terra vegetal quaternària o al·luvial generalment tan sols apareix en la part més baixa de la Plana i en les valls dels rius, que per aquest motiu són les contrades més fertils. Així els dotze termes d'aquesta part de la Plana (Balenyà, Folgueroles, Gurb en la seva part baixa, Malla, Manlleu, Masies de Sant Hipòlit de Voltregà, Sant Martí de Riudeperes, Santfores, Taradell, Tona, Torelló, Vic) produeixen 286,400 quarteres de cereals, o sigui, molt més de la meitat de la producció total dels trenta-sis termes que considerem pertanyents a la comarca. En 1926 aquest total fou, segons Calífs, de 450,300 quarteres."⁶

Els termes municipals, que superen el 60% de terres conreades, estan situats a la Plana; per contra, la majoria de municipis del Collsacabra i de les Guilleries no arriben al 15%.⁷ Però, com diu Reparaz, "en realitat, els excel·lents resultats que dóna el seu conreu, són deguts més al seu treball intens que no a l'ajut de la naturalesa".⁸ Malgrat tot, l'agricultor d'aquesta comarca compta sempre amb la pluja per tal de mitigar l'aixut estiuenc. Si pel juliol o l'agost manca la pluja, el pagès podrà trobar-se en perill de perdre la collita de tardaneris (blat de moro, patates), que aleshores es troba en ple desenrotillament.⁹

Conreus que s'han perdut

Entre els conreus tradicionals, que al primer terç del segle XX havien desaparegut de la Plana de Vic, cal destacar la vinya i el cànem.

El conreu de la vinya havia estat important a la comarca durant tota l'Edat Mitjana i fins al segle XVII, que és quan comença la seva decadència.

"A la Plana pròpiament dita no existeix ni un sol cep productor de vi.

"Però això no ha estat sempre així. Sabem perfectament que a l'Edat Mitjana la producció vinícola tenia força importància a la comarca. (...) que les vacances de verema no eren menys importants que les de la sega. (...).

"(...) no tan sols era suficient per el consum de la casa, sinó que una part del vi produït era venut a Vic, on aquest comerç fou bastant considerable en els segles XIV i XV. En el següent i a començaments del XVII el conreu de la vinya encara devia ésser tant o més important que el dels cereals; (...).

"Però tot seguit comença la decadència, per diverses causes. (...). Sabem que a finals del segle XVI, en vista del abusos constantment cometuts per vagabunds francesos i altres estrangers, que tot ho robaven i destruïen, els pagesos tallen i abandonen les vinyes. Finalment, en el segle XVII la davallada de la producció vinícola és ràpida. (...).

"Des d'aleshores el conreu de vi fou substituït pel dels cereals. (...)."¹⁰

⁶ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La plana de Vic*, Barcelona: Barcino, pp. 158-159.

⁷ "CATALUNYA..." 1978 *Catalunya i la comarca d'Osona. Atlas geogràfic, econòmic, històric*, Barcelona: Diàfora, p. 91.

⁸ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La plana de Vic*, Barcelona: Barcino, p. 158.

⁹ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La plana de Vic*, Barcelona: Barcino, pp. 160-161.

¹⁰ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La plana de Vic*, Barcelona: Barcino, pp. 163-165.

El cànem és un altre dels conreus desapareguts a la Plana de Vic.

"Totes les cases de pagès tenien un petit troc de terra, el més fèrtil de la finca, del qual obtenien petites collites de cànem per atendre a les necessitats pròpies. Aquest cànem generalment era filat per l'àvia de la casa. El teixien a la mateixa comarca; a principis del segle XVI eren nombrosos a Vic els teixidors de cànem.

"No és gaire remota la desaparició total d'aquest conreu: data d'una trentena d'anys, i a Gurb encara queda un filador de cànem, que avui ja ha abandonat totalment aquesta feina. (...).

"A Roda, a Folgueroles, etc., encara es recorden de quan hom collia el cànem; diuen que la causa de la desaparició d'aquest conreu ha estat l'escassetat del seu rendiment."¹¹

Amb la introducció de la patata, altres conreus també han vist minvar llur producció, encara que aquests tinguessin una importància secundària.

"Així, les patates han substituït les faves, i, al terme de L'Esquirol, a la desaparició de les mongetes ha seguit la decadència del blat de moro, entre el qual aquelles eren sembrades; tal decadència no coneix altra raó que l'extensió, major de dia en dia, del conreu dels tuberculs durant la darrera mitja centúria."¹²

Les rotacions dels conreus

Les rotacions dels conreus durant les primeres dècades del segle XX no havien variat gaire de les que hi havia el 1877. "Només en serien tres nous l'augment del conreu de la patata el primer any del cicle i la generalització de plantes farratgeres, com la trepadella i les lleguminoses, motivada per la crescuda de la ramaderia."¹³ Gonçal de Reparaz descriu el sistema de rotacions, que se seguia a Osona, a finals dels anys vint:

"Per tornar la fertilitat a les terres canades, el pagès ha combinat enginyosament una sèrie de conreus que alternativament van treient els diversos elements nutritius i les deixen descansar en part. Els sistemes 'segueix en aquestes rotacions, varien. En la depressió són generalment de quatre anys: patates en el primer, blat en el segon, mestalls o ordís en el tercer, blat de moro o cívada, o bé trepadella o alfals, en el quart. D'altres els fan de tres anys. Si anem pujant, el nombre d'anys de l'alternància es redueix; així es dóna el cas que en la part baixa del terme de L'Esquirol, o sigui del poble en avall, hom segueix els mateixos sistemes que a la Plana pròpiament dita, mentre que del poble en amunt, la rotació es redueix a dos anys: blat en el primer, tres quarts de patates i un quart de blat de moro (aquest en la part que correspon a les tardanies) en el segon."¹⁴

Josep Callis i Marquet, uns anys abans, també se'n feia ressò:

"La comarca es predominantment cerealista. Dintre dels variats trènits, o rotacions, o alternatives de cultites, hi predomina el cultiu cereal. Alternatives de quatre anys y quatre enteres cultites ab patates, blats, mestalls o ordís y blatdemoro o cibades, altres en que s'hi afegeix trepadelles o alfals; trènits sols de tres anys a base de patates o

¹¹ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La plana de Vic*, Barcelona: Barcino, pp. 166-167.

¹² REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La plana de Vic*, Barcelona: Barcino, p. 167.

¹³ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, *Història d'Osona*, Vic: Eumo, p. 208.

¹⁴ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La plana de Vic*, Barcelona: Barcino, p. 168.

blatdemors, blats y ordís o cibades; altres sols de dos anys a base de sembrarles y tardanerías. Seria molt llarg esmentar les diverses combinacions que's fan, no sols a la comarca en general, si que també dintre d'un terme municipal. A La Plana acostumari a predominarhi els trénits de tres y quatre anys; y a muntanya, y principalment en terres lleugeres y en terres pobres, trénit de dos anys solament.

"Mes, sian les alternatives que's vulia, ens sembla que en conjunt y dintre de cada terme no ens separen gaire de la realitat al afirmar que's destina a la producció de grans, xeixes, forments, segol, ordís y cibades, les tres quintes parts de l'àrea cultivada. Una quinta part potser se destina a patates y l'altra quinta part a blatdemors y menjars pel bestiar.

"Aplicant, doncs, el coeficient de tres quints a la superfície probable destinada a conreu en cada terme quedará determinada la que correspon a grans d'aresta, mot que si en altre temps podia proximament aplicarse, perque els blats y grans grossers que's sembraven produïan espigues que totes portaven aresta, no are pot dir-se ab propietat, ja que principalment en blats de primavera, en blats marçenys, la major part son rotxes, essent cada dia en més número les quarteres que's sembran de varietat sense aresta."¹⁵

"Les produccions del camp durant aquest primer terç del segle són evidentment les tradicionals i característiques d'Osona i de la seva agricultura de secà. Els cereals i les patates eren les dues produccions entorn de les quals giraven les collites."¹⁶

Els cereals

Els cereals és, doncs, el principal conreu a la Plana de Vic, durant el primer terç del segle XX.

"Xeixes, forments, ordís, civades i variadíssimes barreges formaven el grup de producció cereal·lica que augmentà la producció a través dels anys. Així, pel que fa al blat - bàsicament la xeixa- Salarich donava el 1877 els següents rendiments: en terres de 1a. classe 13 per un; en terres de 2a. classe, 10 per un; i 8 per un en terres de 3a. classe. Abadal, el 1909, ja donava un rendiment de 15 quarteres per quarta de mitjana; Pratdesaba, el 1920, atribuïa un rendiment de 16 a 20 quarteres per quarta, mentre Callis i Marquet el situava en 20 per un, el 1925, en terres bones. El cereal representava més de la meitat de l'àrea cultivada i l'augment quantitatiu va fer que se'n exportés fins i tot fora d'Osona, segons ens demostren les xifres de les estacions de ferrocarril."¹⁷

Heus aquí la descripció que fa Gonçal de Reparaz del conreu dels cereals a la Plana de Vic:

"Les tasques pageses estan regularitzades des de temps molt reculats. El moment de la sega i del batre és l'instant solemne de l'anada agrícola. Aleshores tots els braços són indispensables. Les noies que van a treballar a les fàbriques de llonganisses de Vic (que són originàries dels pobles dels voltants: Santfeliu, Riuprimer, etc.) n'estan lliures en aquell moment i es dedicuen als treballs del camp.

"La sembra té lloc a mitjans d'octubre, després d'una lleugera preparació del terreny i d'adobar-lo amb superfosfat. "Per Sant Lluc (18 d'octubre) sembra el pages, molt o aixut", diuen els vigatana. La sembra es fa a "la voleia", és a dir, a la mà. Als deu o quinze dies la planta ja comença d'aparèixer, amb el seu color verd tendre. Aleshores la Plana pren un aspecte peculiar, que la diferencia de les altres terres catalanes, productores de vi i d'olives. Pel març els pagesos "herbegen", és a dir, treuen les males herbes. Si vers aquesta època veuen que el blat no prospera o que agafa mal color, li tiren nitrat de sosa, que exita la vegetació a prendre ufana i en millora l'aspecte.

"El proverbí diu que: "Pel juny, la falç al puny", però com que així el clima és més fred que en la part baixa de Catalunya, la sega es retrassa. Fins a raderies de juny hom no comença a segar els ordís (que és el gra que madura més aviat). Els terrenys que aquests deixen lliures són immediatament aprofitats per a sembrar-hi blat de moro tardà, per tal d'obtenir una doble collita; però, per desgràcia, l'escassetat i la irregularitat de les pluges estivals ho impedeixen sovint. Ja en ple mes de juliol hom sega els blats (xeixa,

¹⁵ CALLIS i MARQUET, Josep, Les pedregades del any 1925 en la comarca de Vich, Vic: Tipografia Balmesiana, pp. 17-18.

¹⁶ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 206.

¹⁷ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 206.

forment), la civada i els mestalls. Fetes les garberes i dut el blat a l'era, comença la batuda, operació que, cada vegada més sovint, nom fa mecànicament; abans batien amb eugues, però l'escassetat i encariment de la mà d'obra va fent desaparèixer aquest sistema primitiu.

"Després de batre el pagès respira; ja les temudes pedregades no li destruiran el fruit de tants esforços. Aleshores descansa, i no és estrany de veure camperols que se'n van d'excursió, o a les vores del Ter, per a passar-hi el dia pescant tranquil·lament, i que us donen aquesta explicació: "A casa nostra hem acabat de batre". Ja han arribat els dies calorosos de l'estiu: final de juliol, primera d'agost.¹⁸

"El rendiment del blat a la Plana pot ésser calculat, segons Pratdesaba, en la quantitat de 16 a 20 quarteres de xeixa per quartera sembrada, equivalent a 2,000 a 2,500 qg. per hectàrea; producció superior a la d'una "finca model" de Castellà (que dóna de 1,600 a 2,700 qg.), però molt lluny d'assolir els resultats que hom obté en certes contrades de França (entre 3,000 i 3,700 qg.). Això prové, segons l'autor esmentat, de la poca cura en la selecció de llavors per a la sembra i, també, de l'escassa fondària de les llaurades; en suma, de l'estat d'endarreriment en què encara es troba la tècnica agrícola a la Plana. No obstant, en els darrers anys hom ha fet en aquest sentit notables progrésos."¹⁹

S'havia anat millorant tecnològicament, sobretot amb la introducció de l'arada brabant, "que estalviava temps -ja no calia fangar- i imposava una millora en el treball de la terra per la fondària a què podia arribar."²⁰

Quant a la producció de blat de moro, Gonçal de Reparaz assenyala:

"La collita del blat de moro és molt irregular, degut, com hem dit, als freqüents eixuts estiuencs. En els anys de la guerra europea hom va donar-li una certa preferència, per amor dels preus que havia assolit el producte argentí; després ha tornat a decaure. Perquè la planta prosperi, cal que durant el juliol o a principis d'agost plogui un parell de vegades. La manca de tals pluges fa que en algunes terres hom hagi renunciat a aquesta collita; en d'altres, com Folgueroles, la collita és escassa, i per al consum local cal que hom importi força blat de moro; al de Torelló, que és més plujós per raó de la seva proximitat al massís condensador Puig Sacalm-Bellmunt i de trobar-se a prop de les evaporacions del Ter, encara hi destinen, aproximadament, una vuitena part del terreny sembrat, o sigui tant com al sègol i als prats. La part central de la Plana, que és la més eixuta, és la menys adequada a aquest conreu estiuenc."²¹

Les patates

El conreu de la patata segueix en ordre d'importància als cereals en la producció agrícola de la Plana de Vic.

"Predomina (la patata) en les terres sorrenques del llevant de la Plana i també en la seva part septentrional, que són els indrets més a propòsit per als tuberculs. La seva introducció data de poc més d'un segle. Al principi era molt limitat, no representava cap ingress apreciable per a l'economia del país: l'exportació de patates, el mateix que la dels cereals, era pràcticament nul·la, degut a la manca de comunicacions.

"L'augment de la producció de patates coincideix amb la inauguració del ferrocarril, i aleshores (com encertadament remarca Abadal) amb el desenvolupament prodigiós que en aig segle ha tingut Barcelona, que és el seu principal centre de consum. Segons Salarich, en 1876, data d'aquella inauguració, els camps de patates encara no representaven una meitat del terreny sembrat en la primera anyada de la rotació. En el segon semestre del mateix any (recordem que en els tres darrers mesos de l'any hom fa l'exportació de la quasi totalitat de les patates), solament per l'estació de Vic en foren exportades 1,787'8 tones; en canvi,

¹⁸ que és quan comencen les festes majors dels pobles i viles de la comarca.

¹⁹ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La plana de Vic*, Barcelona: Barcino, pp. 170-172.

²⁰ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, *Història d'Osona*, Vic: Eumo, p. 208.

²¹ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La plana de Vic*, Barcelona: Barcino, p. 172.

en 1925 9,013'5. Si fessim comparacions amb les altres estacions exportadores de la Plana, trobaríem que la diferència és encara molt major.

"L'establiment de la comunicació ferroviària amb la capital de Catalunya vingué a portar el rapidíssim progrés d'aquesta producció, que sembla assolir la xifra màxima a principis del segle actual. Darrerament l'exportació de patates s'ha mantingut estacionària, amb tendència a la baixa: en 1912 fou de 21,649'5 tones, i en 1925 de 21,189'5. La raó principal de tal estacionament és que el preu de venda no sempre resulta remunerador.

"El primer any de la rotació ("any de fangada") és quan hom sembra les patates. La fangada es fa amb força ferma, a una fondària que no passa de 20 a 25 cm. La sembra es realitza a mitjans de març. Quan la planta té aproximadament un pam d'alçària, hom encrosta la terra, treient-ne les males herbes, i el camp resta net. Més tard hom trau terra ("calça") per tal que hi hagi l'espai necessari per al desenrotillament del tubercul. Pel setembre l'arrenquen. La venda sol efectuar-se en el darrer trimestre de l'any. El rendiment mitjà per quartera es calcula de 3,500 a 4,500 quilos, o sigui de 9,500 a 12,500 quilos per hectàrea.

"(...). La introducció d'una nova qualitat generalment coincideix amb una producció molt pròspera, ja qual anava disminuint amb el temps. Així el "bolado", que produí collites excepcionals en les anyades de 1899 i 1900, després degenerà rapidíssimament. La qualitat actual és l'anomenada "bufet blanc" (patates de Beauvais).

"La collita de patates depèn també molt (...) de l'oportunitat de les pluges. Quan aquestes són abundoses, en els varals de Torelló i Manlleu les patates arrencades formen una veritable capa en la superfície del camp. Callís afirma que hom hi arriba a collir 30 tones per hectàrea, (...). En canvi, en la part més cèntrica de la Plana (a Folgueroles per exemple) aquesta collita es considerada menys regular que la del blat; si no hi plou suficientment, la producció baixa a xifres exígues.

"L'exportació de les patates es fa principalment a Barcelona. Es pot dir que la Plana és la proveïdora quasi exclusiva de la gran ciutat des de setembre fins a març.

"Però hi ha un problema econòmic que condiciona la prosperitat d'aquest conreu a la Plana i que potser reduirà la grandissima importància que avui té dintre la vida agrícola de la comarca: el fet que ben sovint la patata es venuda a un preu inferior al cost de la producció.

"Però degut a la importació de patates franceses (...) el preu de les patates ha baixat molt. Això ha motivat una tendència per part del pagès a fugir d'aquest conreu, especialment en la part septentrional de la comarca. (...). A Masies de Roda aquesta tendència es manifesta per una substitució força sensible del conreu de les patates pel de farratges de tota mena, el qual permet al pagès d'evitar la compra de baies d'aliments per a l'alimentació del seu nombrós bestiar. (...).

"Naturalment, el pagès de la Plana es resisteix, quan pot, a vendre a preus ruinosos. Si en el període de la venda i exportació (darrer trimestre de l'any) els preus estan molt baixos i el cultivador té bons locals per emmagatzemar les patates sense temer les glacades, les guarda fins a gener o febrer, amb mira a assolir preus més alts. Però aquesta especulació sovint surt fallida, perquè a voltes es presenta una baixa en el preu (com s'ha esdevingut en la temporada 1927-28); i encara, es precis afegir la minva que sofreix la patata emmagatzemada durant tant de temps. (...)."²²

Els farratges

La producció farratgera va tenir un increment durant el primer terç del segle XX.

"Podem dir que que aproximadament un 15% de la superfície conreada es destina a la producció de farratges. El que es fa més és la trepadella, perquè és planta de seca i que, a més, reconstitueix la terra, preparant-la favorablement per als altres conreus. Després vénen l'alfals, el fa, el trèbol, els llegums, la remolatxa, la meuca, etc. Roda, Folgueroles, Manlleu, Torelló, i en general tots els septentrionals i orientals, són els termes de la Plana on el conreu dels farratges té més importància. Els pasturatges abunden en les parts elevades, i principalment a l'Esquirol fins als altiplans de Cabrera i Riells. També n'hi ha a l'altiplà de Sant Bartomeu del Grau, (...).

"A desgrat de la producció força important dels farratges, llur importació assoleix xifres considerables i són en gran nombre els vagons d'alfals que hom importa anualment de la comarca de Lleida (...)."²³

²² REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La plana de Vic*, Barcelona: Barcino, pp. 173-177.

²³ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La plana de Vic*, Barcelona: Barcino, pp. 184-185.

Altres cultius

Abans que les patates esdevinguessin un cultiu de primer ordre, "en l'any de la fangada es feien principalment llegums i faves; però, com (...) les patates donaven més, aquests conreus han estat abandonats. Els pèsols, les guixes i altres lleguminoses es fan ben poc. Els fesols només són plantats entre les cols, i els cigrons alguna vegada entre les patates.

"Els fruiters es fan únicament als horts, més com a passatemps que pel producte que puguin donar. Segons Abadal la terra de la Plana és poc favorable als fruiters, i, encara, els que hi havia han minvat, sobretot les pomeres i pereres, que eren les més abundoses."²⁴

La fertilització de la terra

Les terres de la Plana de Vic, més aviat pobres que riques i molt intensament explotades, necessiten ser degudament fertilitzades per tal que no minvi llur rendiment.

"Per això hi és tan estreta la relació entre la ramaderia i l'agricultura. Podem dir que la ramaderia, que per ella sola avui ja representa una gran riquesa, no és sinó un apèndix de l'agricultura, indispensable des del doble punt de vista de l'element fertilitzant i de la tracció per a les tasques pageses i els transports. Tan sols en temps recents ha pogut adquirir vida pròpia i importància a part.

"Els excrements humans i animals són acuradament conservats pel pagès vigata com l'element fonamental de la seva riquesa agrícola. Si una característica pròpia de la Plana de Vic la bona instalació dels femers, que existeixen en la quasi totalitat de les cases de pagès amb l'objecte de dipositar i acondicionar els fems. No és cosa rara veure carretades senceres del preciós producte, que hom transporta a les terres que cal fertilitzar. Els femers estan coberts; tenen un dipòsit per als sucs i un espai per afilarlos. Una sèrie de conduccions porten els sucs de les corts al dipòsit, on queden ben aïllats de les aigües de la pluja; aquestes no són aprofitades sinó per barrejar-los quan la manca d'altres sucs més energèics i útils ho fa necessari. El pagès que, com diu Abadal, sap que "el femer fa graner", cura d'aquell amb especial atenció i treballa els fems de manera que arribin a tenir la força i característiques de la més perfecta "mantega negra". D'això resulta que com més important sigui l'explotació pecuària, major importància tindrà la de la terra, i per això totes dues es troben íntimament agermanades.

"La introducció dels abords químics és de data relativament recent i en general posterior a la guerra. Llur utilització va augmentant d'anys en anys. (...). A Folgueroles ara comencen a aplicar amoniac al blat de moro. En els darrers temps s'observa una certa predilecció pel nitrat de calç sintètic, en substitució del nitrat de sosa. Durant la tardor hom aplica superfosfats a les terres destinades a la producció de cereals, i per la primavera els nitrats de sosa."²⁵

Entre 1892 i 1935, segons Jesús Sanz, "las disponibilidades de abonos minerales en nuestro país se multiplicaron por 35, lo que supone una tasa de recimiento anual del 8,6 por ciento durante los 43 años estudiados. (...).

"El tirón inicial lo protagonizan los superfosfatos especialmente adecuados para el cultivo cerealista de secano. Pero, con el paso del tiempo los nitrogenados van abriendose camino en una trayectoria casi secular, y vinculados a cultivos más intensivos y exigentes de riegos, por más que

²⁴ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 La plana de Vic, Barcelona: Barcino, pp. 185-186.

²⁵ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 La plana de Vic, Barcelona: Barcino, pp. 179-181.

los cereales también se benefician de ellos.

"(...).

"Se detecta (...) una correlación bastante aceptable y positiva entre la conjuntura y el consumo de abonos; y, por otro lado, se deshace el tópico de que el uso de abonos minerales "es cosa de después de la Guerra Civil". El nivel de consumo de la década de 1930 no se recuperará en nuestro país hasta iniciada la década de 1950.

"(...).

"Por otro lado no hay que olvidar que las disponibilidades de estiércoles aumentaron también gracias a la recuperación de la cabaña ganadera. El consumo de las dos clases de abonos, conjuntamente, resultaba muy adecuado para la tierra -no se debe olvidar la riqueza en nitrógeno de los estiércoles- y caben pocas dudas de que ambos nos explican, en buena medida, el aumento de los rendimientos."²⁶

Avenços tecnològics

Al primer terç del segle XX, les millors tècniques foren importants, però, com diu Gonçal de Reparaz, encara quedava molt per a fer, per tal d'emular els sistemes de conreu emprats en països com França, Anglaterra o Alemanya.

"L'aplicació de la maquinària a l'agricultura es va estenent cada vegada més. Però encara predominen els animals. Abans, totes les cases de pagès importants posseïen un parell de bous de treball, i feien qüestió d'amor propi que aquests fossin bons. Després hom va comprar més les eugues. Avui els bous sovintegen més a les parts altes, mentre que al fons de la Plana hom preferix generalment la mula i el cavall. En l'extens terme de l'Esguirló (que va de les ribes del Ter, a 450 m. sobre el nivell del mar, fins a les serres d'Aiata i Cabrera, a més de 1.300 m., formant una mena de pla inclinat de NE. a SO.) són emprats preferentment els bous, en les masies enlairades; en canvi, cap a Sant Martí Sesorts predominen les eugues; en general, també ací advertim un retrocés en l'ús dels bous. A Folgueroles, per batre i per les altres feines en què encara hom utilitza el treball animal, predominen les eugues sobre els bous.

"L'adopció de la maquinària es va generalitzant cada dia més. Però al principi costa molt d'introduir-la i de vèncer la rutina de l'home del camp. Així s'esdevingué amb l'arada fonda (Brabant), que avui es troba en totes les masies de mitjana importància. La fanga, que tot just fa una trentena d'anys encara imperava en totes les cases de pagès, ha desaparegut gairebé del tot.

"Per a l'adquisició de màquines més complicades i de preus considerables, els pagesos han acudit a l'associació. Així, a Manlleu, a Malla, a Roda i en altres nombrosos termes de la Plana, s'han format veritables cooperatives per a poder adquirir batedores mecàniques i el tractor indispensable. Aquests, fins ara molts rars, ja comencen de sovintegar més; hom se'n serveix, també, per a fer anar petites indústries dins de l'explotació agrícola, com la trituració de grans grossers per al bestiar. En canvi,²⁷ les segadores no han tingut èxit: el volcament del blat inutilitzava els seus serveis.

La propietat agrícola

Cal distinguir entre els indrets fèrtils i densament poblats, com són els localitzats en el fons de la Plana i les contrades muntanyenques de la perifèria, que són més

²⁶ SANZ, Jesús, 1991, "La agricultura española durante el primer tercio del siglo XX: un sector en transformación", a Jordi NADAL, Albert CARRERAS, Carles SUDRIA (comp.), *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica*, Barcelona: Ariel, pp. 250-251.

²⁷ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La plana de Vfc*, Barcelona: Barcino, pp. 177-179.

pobres i menys poblades.

"A la part baixa predominen les propietats d'extensió mitjana. Així, a Manlleu les finques més nombreuses són les majors de vint quarteres i menors de seixanta. En canvi, als termes muntanyencs són força més freqüents les de gran superfície (ja no parlem de les Guilleries, on hi ha propietaris que posseeixen immenses extensions de bosc): al de Sant Bartomeu del Grau, en la regió muntanyenca de l'occident de la comarca, les 75.000 quarteres que el formen estan dividides principalment entre sis o set propietaris.

"Al fons de la Plana, les relacions entre els propietaris i els encarregats de l'explotació agrícola prenen la forma de masoveria.

"Els contractes es fan per parceria, segons la collita. Si són tardaneries (patates, blat de moro), a l'amo correspon un terç i al masover dos terços. El blat es reparteix a rató de quatre dècimes per a l'amo i sis per al masover. Generalment el bestiar va exclusivament a compte del masover, llevat quan aquest és molt pobre; en tal cas va a mitges amb l'amo: aquest hi posa el bestiar, el masover s'encarrega d'alimentar-lo, i entre tots dos es reparteixen el preu de la venda; (...). Els boscos són de l'amo per tot el que es refereix a l'explotació; però el masover té dret a fer-hi llunya. Dels adobs químics, l'amo en paga una tercera part. Ultra les parts fixes, el masover acostuma a pagar un tant reduït, en metàl·lic, pel lloguer de la casa i les herbes (20, 30 i fins 50 duros l'any).

"La renovació dels contractes es fa per Tots Sants. Per treure el masover, cal avisar-lo amb quinze mesos d'anticipació; generalment l'avís es dóna per la Mare de Déu d'Agost. L'any agrícola acaba per Sant Andreu (30 de novembre), època de les sembres a la Plana.

"Les condicions habituals dels contractes, indicades anteriorment, sofreixen, és clar, algunes variacions de detall segons les localitats.

"(...).

"Degut a l'absentisme dels propietaris, tan freqüent per desgràcia, el masover és la base de l'organització de l'agricultura i l'així al volt del qual gira tota l'activitat a pagès. Per això, la parceria és, tal volta, la forma més adequada d'explotació, posat que el propietari ha abandonat la terra.

"Encara que molt menys freqüents, també es troben alguns casos d'arrendament de la propietat, en lloc del sistema de masoveria. Per bé que al terme de Folgueroles, dividit principalment en una vintena de propietats, en general les terres són explotades en forma de masoveria, hi ha també algunes exemples d'arrendament, adès en metàl·lic, adès en fruits.

"A la serralada occidental troben nombrosos exemples d'aquesta darrera forma d'organització. (...).

"(...).

"La situació del treballador del camp ha progressat molt d'ençà de la guerra. Els sous indicats per Salarich no havien variat molt fins a l'any 1914. El jornal d'un home que feia la fangada, no passava de deu rals. Les dones que arrencaven faves i que treien herbes, guanyaven el mèdic jornal de dos rals. Abans de la guerra, a Folgueroles, els sous no excedien de tres pessetes, i a l'Esquirol de dues. Notem de passada que els jornals tenen sempre la tendència a ésser inferiors en els pobles més alts de la comarca; així, avui són de 7'50 a 8'50 pessetes a Folgueroles i de 6 a 7 a l'Esquirol.

"Hem pot advertir aquesta prosperitat del treballador del camp en una sèrie de símptomes eloquents; un d'ells és la freqüència de les bicicletes, que serveixen als obrers per anar a la seva feina, cosa que nom veu, per exemple, a Roda."²⁸

Tot i això, tal com diu Francisco Comín, "la agricultura española no experimentó cambios profundos entre 1922 y 1935. Hay que destacar, sin embargo, un progreso moderado evidenciado por las mejoras en el cultivo en el sistema cereal, con una disminución del barbecho, un mayor abonado y una mejora en la maquinaria agrícola que (...) se inició a finales del siglo XIX, y el aumento de la producción relativa de algunos aprovechamientos como raíces, tubérculos y bulbos, frutales y hortalizas, y, particularmente, de los productos ganaderos. Eso tuvo su origen en el surgimiento de una demanda urbana. A pesar de esta mejora de l'agricultura intensiva, el ritmo de la producción agrícola seguía marcado por los cereales, que alcanzó dos máximos en 1932 y 1934. (...).

"Como indicador del progreso agrario hay que mencionar la creciente utilización de abonos entre 1919 y 1935 y,

²⁸ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 La plana de Vic, Barcelona: Barcino, pp. 137-140.

dentro de ellos, de los abonos minerales (...), y los más altos rendimientos de cereales y leguminosas en la década de 1930 (...)."²⁹

4.3.2 L'AGRICULTURA DESPRES DE LA GUERRA CIVIL

En acabar la guerra civil, segons Carlos Barciela, l'agricultura espanyola no patia encara els problemes, que li serien propis a la dècada dels anys quaranta.

"La guerra, contràriamente a lo sostenido por la propaganda franquista, no tuvo efectos catastróficos sobre la agricultura. Así, muchas regiones no se vieron afectadas por la contienda y otras en muy pequeña medida. En la zona republicana, la producción agraria, a pesar de las graves dificultades derivadas del aislamiento, mostró una indudable vitalidad.

"La información disponible permite sostener que las destrucciones de cultivos, de medios de trabajo, de ganados y de instalaciones no fueron muy importantes. (...). Las pérdidas más importantes fueron las de ganado de trabajo que, en cualquier caso, no sobrepasaron el 8 por ciento del número de cabezas existentes en 1936. Al margen de las destrucciones materiales, lo más grave (...) fue la pérdida de vidas humanas. No obstante, el exceso de mano de obra tradicional en el campo español, el proceso de agrarización, el crecimiento demográfico y la expulsión de arrendatarios hicieron que la oferta de mano de obra no sólo no se contrajese, sino que aumentase durante los años posteriores al conflicto."³⁰

El fet que determinà l'agricultura de la postguerra fou la relació entre la producció i les necessitats alimentàries de la població.

"Las superficies cultivadas, la producción y los rendimientos disminuyeron en relación con los niveles alcanzados durante el período republicano (...). Como consecuencia, el nivel de consumo alimenticio también descendió, apareciendo situaciones generalizadas de hambre, que persistieron durante toda la década.

"(...).

"(...), la causa esencial, aunque no exclusiva, de la crisis, fue la propia política económica (y la política agraria) puesta en marcha por los sucesivos gobiernos franquistas durante esos años. Una política agraria fuertemente intervencionista y de signo autárquico, inspirada en los fascismos europeos. (...) El régimen de Franco (...) optó por una política internacional favorable al Eje y por una política económica autárquica, industrializadora y de abandono del sector agrario."³¹

El blat era el producte bàsic sobre el que s'aguantava la política agrícola del règim franquista. Organismes com el Servei Nacional del Trigo eren els encarregats "d'establir el volum de la producció, de taxar el preu i de controlar-ne la distribució. A més, un terç de la superficie sembrada, com a mínim, s'havia de dedicar al cereal comestible. Tot i això a la premsa notem el descontentament de la pagesia pel control i per la taxa de preus que imposava el govern.

²⁹ COMIN, Francisco, 1991, "La economía española en el período de entreguerras (1919-1935)", a Jordi NADAL, Albert CARRERAS, Carles SUDRIA (comp.), La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica, Barcelona: Ariel, p. 116.

³⁰ BARCIELA, Carlos, 1991, "Crecimiento y cambio en la agricultura española desde la guerra civil", a Jordi NADAL, Albert CARRERAS, Carles SUDRIA (comp.), La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica, Barcelona: Ariel, p. 258.

³¹ BARCIELA, Carlos, 1991, "Crecimiento y cambio en la agricultura española desde la guerra civil", a Jordi NADAL, Albert CARRERAS, Carles SUDRIA (comp.), La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica, Barcelona: Ariel, pp. 260-261.

Aquest control sobre la producció no erradicava la venda clandestina de productes agraris. El fenòmen de l'"estraperlo" va ser constant en aquells anys i enriquí molts pagesos y comerciants. La pobresa del racionament s'havia de palliar sovint amb la compra d'aliments de sotamà. Hi havia l'obligació de declarar totes les produccions agràries, però aquesta normativa es burlava en molts casos per la mateixa corrupció dels funcionaris que havien d'aplicar-la i que eren els primers que es beneficiaven d'aquesta venda marginal.³²

"La importancia del mercado negro de productos agrarios fue extraordinaria. Las cantidades comercializadas ilegalmente superaron, en el caso del trigo, a las canalizadas por el cauce oficial y fueron similares en el caso del aceite. Los precios a los que se vendieron los productos en el mercado negro superaron, por término medio, tres veces los precios oficiales de tasa. La calidad de los productos vendidos ilegalmente dejó de estar garantizada. Los consumidores adquirieron, en definitiva, productos de mala calidad y a precios muy elevados. Puede hablarse pues de un fracaso del sistema de intervención impuesto a la agricultura por el Nuevo Estado. Los agricultores rechazaron los cauces oficiales y, a pesar del riesgo (que no afectaba a todos los "estraperlistas" por igual) que implicaba la participación en el mercado negro, este se vió más concurrido que el propio mercado oficial.

"La intervención proporcionó dos mecanismos de acumulación. Por una parte, se logró garantizar un nivel mínimo de racionamiento a bajos precios a los obreros industriales, lo que hizo soportable la pérdida de poder adquisitivo de los salarios experimentada en la década de 1940, con cargo al sector agrario. Por otra parte, la intervención estatal tuvo un efecto muy distinto entre aquellos agricultores que acumularon importantes beneficios gracias a su participación en el mercado negro o a las concesiones de abonos y maquinaria, y aquellos otros que no lo hicieron o lo hicieron más moderadamente. Esto se tradujo, en muchas ocasiones, en reajustes en la propiedad de la tierra, apareciendo en aquella época nuevos apellidos en el grupo de los grandes propietarios, fruto de fortunas acumuladas en la década de 1940 (hay que recordar que el estraperlo de una buena cosecha en condiciones favorables, arrojaba un beneficio por hectáreas similar al precio de la tierra).

"Así pues, puede afirmarse que el sistema de intervenciones se saldó con un balance negativo para la mayor parte del país. Hambre y subconsumo, y, paradójicamente, una dependencia total del exterior en el abastecimiento de los productos alimenticios más primarios, fueron los frutos de la política agraria. La situación desde el punto de vista del suministro de alimentos llegó a ser crítica y sólo gracias a las importaciones de trigo argentino se pudo mantener un nivel mínimo de racionamiento. El consumo per cápita de todos los productos alimenticios descendió, aunque resulta muy difícil saber en qué proporción debido a las ocultaciones."³³

A Osona durant els anys quaranta hi va haver algunes "variacions en la rotació els conreus. La tradicional a la comarca de quatre anys, patates, blat, ordi o barreges, i civada i blat de moro, es veié un xic transformada per tal de produir més farratges, blat de moro o blats. La patata que havia estat el conreu més característic de la comarca estava en franca regressió: la manca de llavors, l'encariment de la producció i la plaga de l'escarbat varen fer que s'hi dediqués menys superfície -el 1946 al voltant d'un 5% de la superfície conreada a diferència del 15% del decenni 1926-36."³⁴

Durant aquest període no es notà cap avanç tecnològic

³² ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 259.

³³ BARCIELA, Carlos, 1991, "Crecimiento y cambio en la agricultura española desde la guerra civil", a Jordi NADAL, Albert CARRERAS, Carles SUDRIA (comp.), La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica, Barcelona: Ariel, pp. 261-282.

³⁴ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 259.

significatiu, ans el contrari, "una certa regressió, degut al tancament comercial i a l'aturada industrial del país. Això també repercutí en els adobs. La manca gairebé absoluta d'adobs minerals feia que s'hagués d'alimentar la terra exclusivament amb fets animals. Aquest fet, lligat amb la intensificació dels conreus per la necessitat d'aliments, portà a una baixa de la productivitat. Malgrat aquest panorama la comarca era prou rica i la situació social del pagès prou establerta, això va fer que pogués suportar amb menys sacrifici la probresa general del país."³⁵

"Després de la guerra, aquí a la Plana de Vic... Mira, com que hi va haver època que varen vendre el gra, la xixa -en aquell temps era molti- a quinze pesetes el quiló i a setze. Venien el blat i pagaven aquest preu, perquè no n'hi havia cap pagès aquí la Plana de Vic que, el que més que menys, doncs, deu, quinze mil quilos, el que menys, els collia de gra. (...). Coranta-i-cinc mil duros deixant de la guerra era com ara deu millores" (PE-14, p. 559).

Al començament dels anys cinquanta s'adoptaren nous plantejaments de la política agrària, que varen permetre als agricultors recuperar-se en poc temps.

"En pocos años incrementaron, de manera muy notable, las superficies cultivadas, las producciones y los rendimientos, (...). Sin embargo, conviene destacar que en la segunda mitad de la década de 1950, todavía no se habían logrado superar los niveles del período republicano en producciones tan significativas como la cebada, la avena, el mosto, el aceite o las patatas, (...).

"Los niveles de consumo también aumentaron para una serie de bienes, aunque en algunos casos (azúcar y carne) todavía habría que esperar hasta la década de 1960 para recuperar las cotas logradas en el período republicano. En cualquier caso, según García Barbancho, el consumo medio de calorías y proteínas por habitante y año no alcanzaba, en el período 1953-1958, el nivel mínimo fijado por los expertos en nutrición.

"(...). Con todo, no se puede hablar de desequilibrios fundamentales entre la oferta y la demanda de productos agrarios, de manera que la balanza comercial exterior llegó a registrar, en algunos años, un pequeño superávit.

"En cualquier caso es importante hacer la siguiente consideración: se necesitaron veinte largos años de sufrimiento para alcanzar unos niveles de alimentación que ya se habían conseguido antes de 1936.

"Los mercados agrarios también se fueron, paulatinamente, normalizando, aunque este proceso de vid dificultado por el lastre que suponía el que los agentes económicos hubiesen actuado durante diez años, prácticamente, al margen del marco intervencionista impuesto, que por absurdo que fuera, implicó en definitiva una actuación al margen de la legalidad."³⁶

"La década de 1950 puede considerarse como la época de esplendor del sistema de agricultura tradicional. Fue una etapa especialmente favorable para los grandes propietarios, en particular para los cultivadores cerealistas. Fueron años de "orden" en los que el régimen, a pesar de algunos brotes de descontento, estaba plenamente consolidado

³⁵ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, p. 259.

³⁶ Les citacions dels comentaris dels informants van entre cometes i la transcripció, literal, respecta les variants dialectals, els vulgarismes i castellanismes. "PE" vol dir "persona entrevistada". "14" és el número d'ordre, corresponent a la llista d'informants, que es troba a la INTRODUCCIÓ. El nombre de la pàgina remet a Història Oral. Entrevistes, inèdit, on es troven transcrits, per ordre cronològic, totes les entrevistes realitzades als informants des de 1986 a 1992. La numeració en xifres romanes correspon a uns apunts presos abans de començar l'enregistrament de les entrevistes.

³⁷ BARCIELA, Carlos, 1991, "Crecimiento y cambio en la agricultura española desde la guerra civil", a Jordi NADAL, Albert CARRERAS, Carles SUDRIÀ (comp.), La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica, Barcelona: Ariel, pp. 265-287.

y con crecientes apoyos exteriores. La mano de obra continuaba siendo abundante y barata, aunque los primeros movimientos, aún tímidos, de emigración favorecieron las alzas salariales recogidas por las reglamentaciones (particularmente por las de 1953 y 1957). La oferta de medios de producción fue también creciente y diversificada, y los agricultores, gracias a la apertura exterior, pudieron adquirir con facilidad semillas seleccionadas, abonos, maquinaria, aperos, carburantes, ganado, etc. Los precios agrarios mantuvieron una tendencia creciente y favorable a los agricultores a pesar de que el alza de los salarios y de los precios pagados comenzase a deteriorar la muy favorable situación vivida durante la década de 1940. La producción agraria se absorbía sin muchas exigencias de calidad por una población que había sufrido hambre y privaciones. Esto último fue especialmente válido para aquellos productos que gozaron de precios y protección oficial con compra garantizada. Los excedentes de algunos productos como el trigo, el arroz o el vino fueron comprados por el Estado a precios remuneradores sin limitación alguna de cantidad y escasas exigencias de calidad. (...)."38

4.3.3 L'AGRICULTURA A PARTIR DELS ANYS SEIXANTA

Els elements que varen fer canviar la situació al camp foren "bàsicament la represa econòmica i industrial, lligada al creixement demogràfic i de les ciutats, i la recuperació dels canals comercials a partir de la dècada dels seixanta."39

"Durante la década de 1960 se desencadenó, definitivamente, la crisis del sistema de agricultura tradicional en España, como consecuencia, fundamentalmente, de la aceleración del proceso migratorio desde el campo a las zonas industriales de España y de Europa occidental. Las transferencias de mano de obra entre 1960 y 1970 se elevaron, según cálculos de Haredo y Leguina, a casi dos millones de activos. Este proceso provocó una importante elevación de los salarios agrícolas que obligó a los propietarios a la sustitución de trabajo por maquinaria, en un momento en el que dicha sustitución, desde el punto de vista tecnológico, resultaba plenamente factible. Estas transformaciones afectaron no sólo a las grandes explotaciones, sino también a las medianas e, incluso, a las pequeñas propiedades. (...).

"La adopción de la nueva tecnología tuvo como resultado un aumento importante de los índices usuales de productividad, de los rendimientos, de la producción y de la renta agraria. Pero, además, la nueva tecnología de la "revolución verde" no sólo logró estos resultados espectaculares, sino que hizo pensar que los problemas del campo tenían una solución sencilla: bastaba con difundir las nuevas técnicas y con facilitar los medios financieros que exigía su aplicación en todos los subsectores agrarios y ganaderos. Ésa fue, en esencia, la política agraria seguida en España durante la década de 1960. De este modo, la agricultura "moderna" española, contando con un suministro abundante y a precios estables de energía, conoció su período de esplendor desde mediados de la década de 1960 hasta 1973. (...).

"(...). El encarecimiento de la energía y de las materias primas a partir de 1973 desempeñó un papel similar al encarecimiento de la mano de obra en la década de 1960, y fue la causa básica de la crisis de la agricultura "moderna". (...). Pero además, simultáneamente, se ha desarrollado una crisis derivada del creciente consumo de productos químicos y energéticos, lo que ha provocado una paulatina pérdida de eficiencia de la energía utilizada, el deterioro del medio ambiente y la disminución de la calidad de los alimentos."40

³⁸ BARCIELA, Carlos, 1991, "Crecimiento y cambio en la agricultura española desde la guerra civil", a Jordi NADAL, Albert CARRERAS, Carles SUDRIÀ (comp.), La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica, Barcelona: Ariel, pp. 269-270.

³⁹ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Historia d'Osona, Vic: Eumo, pp. 259-261.

⁴⁰ BARCIELA, Carlos, 1991, "Crecimiento y cambio en la agricultura española desde la guerra civil", a Jordi NADAL, Albert CARRERAS, Carles SUDRIÀ (comp.), La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica, Barcelona: Ariel, pp. 272-276.

a) El sector agrari a Osona a partir dels anys seixanta

Des de la dècada de 1960, l'agricultura osonenca s'ha caracteritzat per la seva supeditació al progressiu increment de la ramaderia.

La situació actual de l'agricultura a Osona es basa, tal com indica Santiago Roquer, en les transformacions de la producció agrària, que tingueren llur origen a finals del segle XIX i que culminaren al primer terç del segle XX.

"En el moment present"⁴¹ s'està donant a la comarca un sistema agrari de tipus comercial de caire mixt, agrícola i ramader, en el qual aquest últim sector assoleix cada dia major importància. Com a trets representatius d'aquest sistema podem citar els següents:

"Baix percentatge d'actius agraris. Aquest fenòmen, que hem vist començar a mitjans del segle XIX, s'ha accentuat durant els últims 25 anys de forma que (...). La població rural i agrària d'Osona ha assolit les xifres més baixes dels dos últims seglest. (...). L'any 1887 el partit judicial de Vic -molt semblant a la comarca- d'un total d'actius de 18.956 persones, 9.004 es dedicaven a activitats primàries, i representaven el 47,5% del total. Segons les xifres del cens de 1970, la població activa agrària d'Osona és de 5.800 persones que representen tan sols el 14% del total de població activa.

"El retrocés demogràfic és una de les característiques més corrents en el món rural actual. Significa això, en el cas d'Osona, una decadència agrària? La resposta és considerablement complexa, car depèn tant de l'àrea que considerem com del sentit que donem a aquest terme. En realitat, el retrocés de la població agrària s'insereix dins d'un procés molt més general com és el de la desaparició total de l'agricultura tradicional i la seva substitució per formes agràries modernes. (...).

"Retroces del sòl agrícola, especialment a les àrees marginals. El sistema agrari tradicional havia tendit a ocupar el màxim d'espai agrícola disponible. La pressió demogràfica sobre la terra feia necessari posar en explotació adhuc terres marginals, terres de baixa fertilitat, situades en àrees trencades, etc. La irrupció de l'agricultura tradicional -que es guia per criteris de rendibilitat- i la important baixa de la població agrària han modificat substancialment aquella situació. Les terres més pobres i/o mal comunicades -situades bàsicament a les àrees marginals o als extrems de la Plana de Vic- han estat progressivament abandonades.

"El resultat d'aquest retrocés del sòl agrícola és que a l'actualitat el percentatge de terres llaurades és bastant baix al conjunt d'Osona, i ho és especialment als municipis situats fora de la Plana de Vic. (...).

"(...) poden destacar-se els següents fets:

"a) El baix percentatge de terra llaurada al conjunt d'Osona, el qual es inferior a la quarta part del territori total. Aquest baix índex és prou representatiu; però, així i tot, s'ha de tenir en compte que una part important de les terres d'Osona són muntanyoses i trencades i que ni a les èpoques de màxima pressió sobre la terra moltes d'elles no pogueren ésser utilitzades per a l'agricultura.

"b) L'acusat contrast entre les àrees de la comarca: Apareix clarament dibuixada la Plana de Vic com a l'àrea de màxima utilització agrícola -especialment al sector central, bastant pla i de bones terres- -acompanyada d'una àrea secundària, el Lluçanès central, amb índexs també elevats. La resta de municipis presenten uns percentatges d'utilització molt baixos. Destaquen com a exemples extremes els de l'àrea Collsacabra-Guilleries-Montseny i els dels municipis situats a l'esquena d'això que separa la Plana de Vic del sector central del Lluçanès.⁴²

En aquest apartat ens basarem especialment en l'estudi

⁴¹ Es refereix a finals dels anys setanta principis dels vuitanta. Considerem que la situació actual (1992) de la comarca no ha variat especialment en els darrers deu anys, raó per la qual la descripció de Santiago Roquer continua essent totalment vàlida.

⁴² ROQUER, Santiago / VILA, Assumpta, 1981, La població d'Osona... Evolució i estructura, Vic: EUHO, pp. 40-41.

realitzat per Xavier Segura i Maria Josefa Rosanas.⁴³

La comarca d'Osona, com la resta de Catalunya i l'Estat, es veu també afectada pels canvis que van començar a transformar l'agricultura espanyola a partir del Pla d'Estabilització de 1959, els quals "han ocasionat una pèrdua d'estabilitat interna del sector, tot originant-se unes ràpides transformacions de les estructures agràries que han motivat el pas des d'unes explotacions agràries familiars tradicionals, amb primitives comptabilitats d'entrades i sortides, que venien un excedent productiu sense comercialitzar-lo, que exportaven mà d'obra, i eren dipositaris d'estalvi en les institucions financeres, a unes explotacions modernitzades amb una activitat que se centra en l'exportació neta de mercaderies a les ciutats, que substitueix la mà d'obra per maquinària, que inverteixen per tal d'obtenir més benefici, que recorren a l'oferta de crèdit en lloc de cedir solament passiu, i que incrementen les despeses i el consum de productes de fora del sector, a un ritme moltes vegades superior a l'excedent generat per l'explotació."⁴⁴

El sòl cultivable

En observar els censos agraris de 1962 i 1972, "comprovem una positiva tendència a la concentració, ja que el nombre d'explotacions s'ha vist disminuït notablement. Referint-nos a les explotacions amb terres (...) veiem que es passa de 6.970 explotacions el 1962 a 4.576 el 1972, la qual cosa vol dir un creixement del 34,35%.

"El fenomen contrari es dóna en les explotacions sense terres, les quals el 1962 eren 121 i han passat a ésser 389 el 1972. Aquesta tendència és explicable en funció de la gran empenta que la cria del porc ha pres en la comarca durant la dècada dels seixanta, que ha fet que es produís aquest animal en els llocs més insospitats. En qualsevol d'aquests casos, el poc pes relatiu de les explotacions sense terres en el conjunt de l'agricultura comarcal fa que aquesta no sigui una qüestió gaire important.

"El fet de la disminució del nombre d'explotacions es deriva lògicament de la fusió de petites explotacions fins aconseguir unes dimensions més adequades. (...).

"(...) les explotacions amb una dimensió menor de 2 Ha són les més properes a la marginalitat, i solament aconsegueixen un nivell que podríem denominar de subsistència, amb una rendibilitat pràcticament nula.

"(...) les explotacions entre 5 i 20 Ha (...) corresponen a un tipus d'explotació familiar força típica i representativa de la comarca, en les quals ja es poden aplicar uns graus de mecanització acceptables i unes produccions

⁴³ SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.

⁴⁴ SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 45.

mitjanes que superen els nivells de subsistència."⁴⁵

L'agricultura d'Osona és majoritàriament de secà, "encara que el règim de pluviositat de la comarca fa possible que hi hagi conreus que en altres zones són típics de regadiu, com la patata i el blat de moro i possibilita elevats rendiments dels farratges."⁴⁶

En comparar el cens de 1962 amb el de 1972, s'observa "que s'ha produït un interessant procés de concentració parcel·laria aquests deu anys. El nombre total de parcel·les s'ha reduït molt significativament. Concretament en el 60,53%."⁴⁷

Règims de tinença de la terra

Els règims de tinença de la terra són un tema clau, que caracteritza l'actual problemàtica agrícola de la comarca d'Osona, sobretot el règim de parceria. "Aquest, per les seves característiques socialment i econòmicament poc adequades a una economia moderna, constitueix en la nostra opinió, un dels frens més decisius per al desenvolupament agrícola i ramader d'Osona. (...).

"El règim de tinença indica la forma jurídica sota la qual actua l'empresari en l'explotació agrària. El règim de propietat és aquell en què el propietari porta directament una explotació. Hi ha altres formes de tinença no directes en les quals el propietari no porta la gestió, però sí que percep una renda. Es consideren terres en arrendament quan per a fer-ne ús l'agricultor ha de pagar al propietari un cànon o renda, ja sigui en metallíic, ja en espècie o en totes dues coses alhora. Terres en parceria són aquelles cedides temporalment pel propietari a l'"empresari" (parcer), mitjançant el pagament d'un tant per cent del producte obtingut o el seu equivalent en efectiu. La quantia d'aquesta part depèn de les condicions locals, del tipus d'empresa i de l'aportació del propietari; (...).

"(...). els municipis que tenen més alts percentatges de superfície llaurada es corresponen amb percentatges també alts de terres en parceria, la qual cosa confirma que la parceria es troba normalment sobre terres cultivables.

"(...).

"(...). Una distribució de la terra, segons el seu règim de tinença a Osona, més aproximada a la realitat seria la que atorgués al voltant del 60% al règim de parceria, el 20% a l'arrendament i el restant 20% (...) serien les explotades

⁴⁵ SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, pp. 47-49.

⁴⁶ SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 50.

⁴⁷ SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 54.

en règim de propietat.

"Sigui com sigui, allò que resta clar és que el percentatge de terres conreades en parceria és altíssim a la nostra comarca, i probablement el més elevat de Catalunya, juntament amb la comarca del Bages. (...).

"(...).

"Per raó del caràcter marcadament ramader d'Osona, el fet que constitueix la parceria és encara més greu. En la comarca es comprova que són els agricultors propietaris de 11urs finques, i que les conreen directament els qui ofereixen estables i explotacions vacuns d'una rendibilitat més gran i donen una idea de fins a quin punt podria desenvolupar-se la ramaderia ausetana si aquestes terres s'alliberaven dels contractes de parceria vigents.

"Els contractes de parceria en la comarca tenen com a clàusules més corrents les següents:

- "a) el masover donarà una utilització agrícola a les seves terres;
- "b) se li permet, però, de dedicar devers el 10% de la superficie a producció de farratges;
- "c) se l'autoritza a utilitzar certs locals situats habitualment als baixos de la casa per a la cria del bestiar vacum i porcí;
- "d) se li exigeix, en canvi, una tercera part dels productes no ramaders obtinguts en el conreu de la terra, exclosa la producció de farratge.

"Entre aquests condicionaments destaca, des del punt de vista de la ramaderia, la limitació que s'estableix en el conreu de farratges. Mentre no es modifiquin aquestes condicions, és obvi d'inferir que no pot fer-se una veritable transformació ramadera de la comarca ausetana, tal com ho requereix el desenvolupament modern de la ramaderia. L'elevada pluviometria de la zona i l'aptitud de les seves terres reclamen un considerable augment en la producció de farratges, a més del cultiu de cereals-pinso.

"El parcer es troba davant de la necessitat d'un canvi en els conreus, d'una millora en les instal.lacions, d'augmentar el bestiar, etc., i no pot realitzar-ho perquè no té llibertat d'acció. És el propietari, en última instància, qui ha de donar el consentiment i, si ho acorden, fer aportament de capital. En la pràctica aquesta aportació no es fa, puix que la finca no rendeix ni per a l'un ni per a l'altre, i s'entra en el cercle viciós segons el qual no s'inverteix perquè no hi ha rendibilitat i no hi ha rendibilitat perquè no s'inverteix. El problema s'agreuja en el cas de l'ampliació d'instal.lacions per al bestiar o la millora de les existents: el propietari no aporta capital, ja que no rep benefici del bestiar; el parcer tampoc no fa cap millora permanent, perquè la finca no és seva. Aquest mateix problema passa amb la casa del parcer, que en moltes ocasions es troba en unes condicions lamentables, que no assoleix el mínim exigible per a una vida digna i còmoda.

"En alguns casos, malgrat mantenir-se el contracte en la forma legal de parceria, el propietari rep la quantitat estipulada fixa en metàl.lic. En realitat, aquesta fórmula és més avantatjosa per al masover ja que li permet de

dedicar la finca a conreus farratgers, a incrementar el bestiar i, en general, a gaudir d'una més gran llibertat. Aquestes condicions en molts casos no són acceptades pels propietaris. Uns perquè consideren difícil de valorar aquestes anualitats, i altres per temor, poc justificat, que amb els anys es converteixi en un contracte d'arrendament.

"Pensem que seria molt positiu per a l'agricultura i la ramaderia de la comarca que les parceries passessin, com a mínim, a ésser arrendaments. Encara hi ha moltes parceries que es troben sense formalització de cap mena i, per tant, sense garantia jurídica. El problema és bàsic per a la comarca i des de fa temps desperta les inquietuds dels agricultors i ramaders d'Osona. (...).

"(...).

"Hem vist ara els molts problemes amb els quals es troba el parcer. Això, però, no ens pot fer sobrevalorar la posició del propietari que treballa en la seva explotació, el qual, malgrat estar en una situació relativament millor, no deixa de tenir problemes. Hi ha un bon nombre d'explotacions que per llur petita dimensió, tenen poques possibilitats d'obtenir una retribució adequada al treball que hom ha d'esmerçar-hi, les quals caldria que assolissin més gran dimensió.

"Per aconseguir aquest objectiu hi ha dos camins possibles. D'una banda, hi ha l'opció de l'agricultor que individualment desitja ampliar la seva explotació; d'una altra banda, hi ha la formació d agrupacions per a l'explotació comunitària de la terra. (...).

"(...).

"(...). El caràcter de l'agricultor d'Osona acostuma a ésser tancat i les seves actituds individualistes. A la tendència a l'aïllament característic de les gents de la comarca, s'hi afegeix el propi de l'activitat agrària, que en moltes ocasions fa que cada explotació sigui un món a part i no s'afrontin els problemes des d'una òptica comunitària."⁴⁸

El treball

A la comarca d'Osona domina "l'empresari agrari sense assalariats, que constitueix l'exemple típic de la petita explotació familiar. (...).

"El procés d'industrialització que hem viscut a Espanya els últims anys, a part l'emigració del camp a la ciutat, ha proporcionat un altre fenòmen, que és el treball agrícola a temps parcial. És molt corrent la situació de les persones que tenen llur activitat fonamental en el comerç i la indústria, perquè consideren que el camp no és una garantia suficient de vida, però que dediquen una porció del seu

⁴⁸ SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, pp. 55-62.

temps a l'explotació agrària."⁴⁹

Pel que fa a l'edat, segons el Cens Agrari de 1972, el grup que ocupa "una part molt important d'empresaris agraris és el que es troba entre 34 i 54 anys. Cal destacar els alts percentatges que s'observen en els grups de més de 55 anys. Que els de més de 65 anys constitueixin el 22,95% del total, mentre que els de menys de 35 solament siguin el 4,17%, ens dóna una idea de com està enveillida la població agrària."⁵⁰

En tractar el treball al camp a Osona, cal fer referència a la gran qualificació "que s'observa entre els pagesos d'aquesta comarca. L'agricultor i ramader d'Osona estima la terra que conrea i el bestiar que cria. Els rendiments que s'obtenen en l'activitat agropecuària són, en gran part, proporcionals a la vocació i a l'interès que posen els pagesos en llur treball. Aquesta és, sens dubte, una de les causes, a vegades no prou valorada, que explica l'important desenvolupament del sector primari a la comarca i molt especialment de l'activitat ramadera."⁵¹

4.3.4 COMPARÀNCIA ENTRE L'AGRICULTURA ACTUAL A OSONA I LA DEL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

Osona, actualment, és una de les zones agràries més importants de Catalunya, com a finals dels anys vint, quan Gonçal de Reparaz escribia *La Plana de Vic*. Avui, però, l'activitat agrària a Osona, tot i que continua essent predominant, no és la única responsable de la riquesa de la comarca. Segons assenyala Santiago Roquer:

"En general, el sector agrari és el més important als municipis petits i de població disseminada del fons de la Plana i a gairebé tots els municipis dels sectors extrems de la comarca. En sentit contrari, el percentatge de la població agrària és molt baix als municipis urbans i industrials del fons de la Plana. Significa això que hi ha més població agrària a les contrades extremes? Fer aquesta afirmació seria cometre un error greu: malgrat que en xifres relatives els actius agraris representen poc en la majoria de municipis del fons de la Plana, especialment entre els urbans i industrials, resulta que en xifres absolutes són els municipis amb més població d'aquest sector. Destaquen municipis com els de Vic, Gurb, Manlleu, Tona, etc., gairebé els mateixos que (...) ofereixen les densitats de població disseminada més elevades. Així doncs, els sectors on es concentra la màxima activitat industrial i comercial són també els de màxima intensitat d'ocupació agrària.

"Un baix índex de població activa agrària no indica actualment que aquesta activitat sigui poc pròspera. És a dir, el fet que la població activa agrària hagi disminuit considerablement des de l'època de Reparaz no ha d'indicar necessàriament una decadència de l'activitat agrària. Tot al contrari, igualment com assenyalava Reparaz per als anys vint, l'activitat agrària de l'Osona actual resulta força pròspera comparada amb la d'altres comarques catalanes, tot i que s'ha de reconèixer que no hi manquen pas problemes

⁴⁹ SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 69.

⁵⁰ SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 64.

⁵¹ SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 65.

i inconvenients importants".⁵²

Els cereals, les patates i la ramaderia eren indicats, per Gonçal de Reparaz, com a productes bàsics de l'agricultura osonenca. Però, tal com diu Santiago Roquer, "si en el primer quart del segle existia un cert equilibri entre l'activitat agrícola i la ramadera, avui dia aquesta segona és sens dubte la més important, de forma que l'agricultura s'ha convertit en la seva auxiliar".⁵³

"El primer resultat de l'especialització ramadera ha estat la modificació, important, de la superfície ocupada pels diferents conreus, com veurem tot seguit. Segons Reparaz, que seguit Callís i Marquet, les 3/5 parts de la superfície agrícola comarcal eren ocupades pels cereals de tardor-hivern, amb un fort predomini del blat. Actualment el blat només ocupa el 22% de la superfície cultivada i entre l'ordi i la civada en representen un 26% més. Així doncs, els cereals de tardor-hivern representen avui una mica menys del 50% de la superfície conreada i per tant han retrocedit força en relació al primer quart del segle XX. Aquest retrocés és més significatiu pel que fa al blat ja que, segons dades de Joaquim d'Abadal, a començaments de segle representava la meitat aproximada de la superfície de conreu. En conclusió, tot i que la superfície cereal es avui encara força important a Osona, la realitat actual difereix força de la del primer quart del segle ja que ara són els cereals de funció ramadera els que dominen. (...).

"Pel que fa referència al rendiment dels cereals, Reparaz calcula, per al blat, una producció d'uns 2.000-2.500 Kgs./ha, mentre que avui es situa al voltant dels 3.500-3.700 Kgs./ha. Aquest augment del rendiment és indicador de les millors tecnològiques i biològiques que s'han produït en els darrers anys.

"L'ascens més important del tipus de conreu correspon a les plantes farratgeres. Gonçal de Reparaz calcula que aproximadament un 15% de la superfície conreada es destina a farratges. Actualment la superfície d'aquests productes representa aproximadament 1/3 de la terra agrícola; ha més que doblat, doncs, l'extensió de 60 anys enrera. Si a aquesta superfície afegim la dels cereals de funció ramadera, l'ordi, la civada i el blat de moro, que representen aproximadament un altre terç, resulta que avui 2/3 parts dels conreus d'Osona són ocupades per plantes que directament o indirectament es troben vinculades a la ramaderia. (...).

"El primer terç del segle XX correspon a l'època que el conreu de la patata assolí la seva màxima expansió, fins al punt que es convertí en el principal producte de l'exportació agrària de la comarca. Segons Gonçal de Reparaz la patata ocupava aproximadament 1/5 part de la terra de conreu. Aquest producte ha perdut una considerable importància, de forma que actualment només ocupa entre un 8% i un 9% de les terres conreades. Els preus baixos, l'escassa mecanització que és possible en el seu conreu, amb la baixa productivitat conseqüent, i la competència de les plantes farratgeres, són els factors que (...) han provocat la baixa d'un producte que marxà una època en l'economia agrària d'Osona.

"En resum, la distribució de la superfície agrícola de l'Osona actual es troba fortament marcada per la influència de l'activitat ramadera que hi és predominant. Més encara, la superfície dedicada a plantes farratgeres seria més important si no fos per les traves que imposa el sistema de parceria, el qual, avui com a l'època de Reparaz, és el que predomina a la comarca. Els contractes que regeixen la parceria obliguen el masover a dedicar una bona part de les terres a conreus agrícoles, a cereals i patates sobretot, ja que són els únics dels quals l'amo cobrarà una part. Aquest sistema limita la capacitat del masover per a conrear farratges, car, normalment, l'amo no en rep part, ni de farratges ni de bestiar."⁵⁴

Pel que fa als avenços tecnològics, l'explotació agrària a Osona ha experimentat una sèrie d'innovacions, que han conduït a una autèntica revolució agrària, que es produeix a la comarca sobretot des de la dècada del seixanta.

⁵² ROQUER, Santiago, 1982, "Geografia humana i econòmica de la comarca en l'actualitat", capítol anex a Gonçal de REPARAZ, La Plana de Vic, Vic: Eumo, pp. 40-41.

⁵³ ROQUER, Santiago, 1982, "Geografia humana i econòmica de la comarca en l'actualitat", capítol anex a Gonçal de REPARAZ, La Plana de Vic, Vic: Eumo, p. 41.

⁵⁴ ROQUER, Santiago, 1982, "Geografia humana i econòmica de la comarca en l'actualitat", capítol anex a Gonçal de REPARAZ, La Plana de Vic, Vic: Eumo, pp. 41-42.

"En primer lloc s'ha de destacar la quasi total substitució dels animals de tir pels tractors i, en general, s'ha de fer element del procés de mecanització del camp d'Osona. Pots ser amb un cert retard, la mecanització ha arribat també a la ramaderia, com ho demonstra per exemple el gran nombre de muniñidores existents; en el mateix sentit són freqüents les instal·lacions pasaderes modernes, si bé encara n'hi ha moltes de força deficientes.

"Gonçal de Reparaz assenyala la cura especial que es té a Osona pels adobs naturals. Atès l'increment ramader assolit per la comarca, sembla lògic de creure que l'adob amb feus d'animes ha de continuar essent molt important; ara bé, convé assenyalar al mateix temps que la utilització dels adobs química té una importància molt superior a la que tingue durant el primer terç del s. XX.

"Un altre aspecte tècnic en què s'ha canviat força és el de les espècies vegetals i animals. Així l'adaptació de noves espècies de blats i altres cereals, la introducció de noves plantes farratgeres, etc. en són una bona mostra. Però ha estat, potser, en el camp de la ramaderia on els canvis han estat més notables. Destaquem l'adaptació de races bovines amb forta producció lletosa i la selecció de races porcines amb el mínim possible de cansalada i el màxim de magre, d'acord amb les demandes dels consumidors."⁵⁵

La mecanització del sector agrari és un "fenòmen general a tot Catalunya i un dels més determinants per veure el procés de dependència del camp respecte de la indústria. Aquesta mecanització que comença amb la generalització del tractor, ha cobert totes les feines agrícoles. Cap als anys 60 entraren les primeres recol·lectores, que en 6 o 8 anys s'implantaren definitivament. L'interès per vendre de les cases comercials i el propi caràcter pagès, rebeix a ajuntar-se per adquirir-la, han fet que molta d'aquesta maquinària sigui infràutilitzada, com succeeix a nivell general de Catalunya. Són també elements característics de l'evolució de l'agricultura d'aquests darrers anys, per una banda, la generalització progressiva de la utilització d'insecticides i herbicides que han fet innecessària la feina d'herbejar els camps, i, per altra banda, la compra i l'ús d'adobs químics, tot i l'abundància d'adobs orgànics degut a la quantitat de bestiar i, finalment, la introducció de llavors millorades i tractades. Aspectes que han fet dependre la pagesia cada vegada més de la indústria química i de les multinacionals.

"Especialització ramadera i modernització de l'agricultura han fet possible d'augmentar la producció agropecuària, tot i que la població activa ocupada ha estat menor que en altres èpoques. L'èxode rural, provocat per l'atracció dels sous del sector industrial, ha pogut ser fàcilment absorbit per aquest procés de modernització. Això, evidentment, ha portat a un cert canvi dins l'estructura d'explotació pagesa, amb un procés -encara que no gaire profund- de concentració d'explotacions fins a ser econòmicament rendibles, i ha suposat també un enveliment de la població rural".⁵⁶

⁵⁵ ROQUER, Santiago, 1982, "Geografia humana i econòmica de la comarca en l'actualitat", capítol anex a Gonçal de REPARAZ, la Plana de Vic, Vic: Eumo, pp. 46-47.

⁵⁶ ALBAREDA, Joaquim; i altres, 1984, Història d'Osona, Vic: Eumo, pp. 261-262.

4.3.5 EL CONTRACTE DE PARCERIA A OSONA

El contracte de masoveria, segons F. Maspons i Anglasell, es caracteritza per quatre fets:

"Primer.- El propietari cedeix a un pagès una casa al camp perquè l'habiti amb la seva família i en conreï les terres.

"Segon.- El masover decideix i dirigeix el conreu, i en paga les despeses.

"Tercer.- El masover s'apropia els fruits, amb la condició que ha de reconèixer el dret del propietari d'apropiar-se'n una part prèdeterminada pel pacte o pel costum; o el d'exigir-li el pagament d'una quantitat periòdica, gairebé sempre anyal, o una part i un pagament alhora, i el de fer-li determinats serveis.

"Quart.- El propietari paga els tributs reals relatius a la casa i les terres, i el masover, els relatius a l'explotació agrícola."⁵⁷

El contracte de parceria a la comarca d'Osona ha estat minuciosament estudiat, a començaments dels anys cinquanta, per Josep Callís i Marquet, el qual el presenta com a model d'explotació agrària: "La comarca de Vich (...) es, de entre todas las de la provincia de Barcelona, la en que se practica más intensamente la aparcería y la en que se consiguen mejores resultados, tanto en el orden económico, como en el social. Muchos de los que explotan la tierra campa podrían inspirarse en la ejemplaridad de la Plana de Vich."⁵⁸

"Los contratos más comunes, nos decía el Sr. de Abadal, son la aparcería para los frutos y para el ganado el arriendo. El cultivo directo por el propietario es casi desconocido y el arriendo a metálico, si bien existen muchos casos, no es lo general."⁵⁹

Els contractes de parceria, segons Callís i Marquet, poden tenir diverses modalitats a la comarca d'Osona:

"La parcería alcanza a la tierra campa y los pastos: "conreus i pastures".

"Unos contratos se refieren al modesto cultivador, exclusivamente de una pequeña parcela, de cabida a veces inferior a una cuartera (la cuartera equivale a 3627 metros cuadrados), no sobrepasando, en general, de unas cuatro cuarteras, conociéndose el cultivador con el nombre de "vassaner", "camper", "menaró", "parcer". Lo apellidaremos "contrato campero".

"Otros se refieren a la totalidad de una finca, manzo o masoveria, con sus tierras de cultivo, yermos y casa de labor, con dependencias para la habitación de los colonos y demás necesarias para atender al ganado de la explotación y contener los aperos de labranza indispensables. Los cultivadores son conocidos con el nombre de masoveros, -"masovers"- y a la aparcería le daremos el nombre de contrato de masoveria.

"En estos contratos la aparcería se circunscribe generalmente a las tierras cultivadas y en algunos casos se comprende además el todo o parte del ganado de la explotación, ya sea el que se cría y recría en estabulación, ya el que se cría en libertad, aprovechando los pastos de la finca.

"Existen también aparcerías circunscritas a una sola clase de ganado, separadamente de la que corresponde al cultivo de las tierras, contratos que generalmente se conciertan entre el colono y el propietario del ganado, que en muchas ocasiones no resulta ser el propietario de la finca.

"También en los escasos regadíos, dedicados al cultivo de hortalizas, se establece el

⁵⁷ MASPONS i ANGLASELL, Francesc, 1962, "El contracte de masoveria", a Miscel·lània Borrrell i Soler, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 253.

⁵⁸ CALLIS i MARQUET, Josep, 1951, Variedades del contrato de aparcería en las comarcas de la provincia de Barcelona, Vic: Editorial Sala, p. 7.

⁵⁹ CALLIS i MARQUET, Josep, 1951, Variedades del contrato de aparcería en las comarcas de la provincia de Barcelona, Vic: Editorial Sala, p. 10.

contrato que le daremos el nombre de aparcería hortelana.

"Cuando roturan terrenos yermos para dedicarlos circunstancialmente al cultivo y volverlos a dejar otra vez yermos, también acostumbra establecerse aparcería, conocida con el nombre de contrato "artigaire" y que apellidaremos contrato de artiga."⁶⁰

Per a més informació sobre el contracte de parceria a Osona, vegeu: Recull de textos 4.13.

---

⁶⁰ CALLIS i MARQUET, Josep, 1951, Variiedades del contrato de aparcería en las comarcas de la provincia de Barcelona, Vic: Editorial Sala, pp. 12-13.

4.4 L'AGRICULTURA A FOLGUEROLES

Aquest apartat es basa principalment en la informació oral recollida a Folgueroles, sobre els diferents aspectes referents a l'agricultura. Mitjançant la memòria dels més vells, es fa un recorregut, a través del temps, per les diferents activitats agrícoles, des que es feinejava amb animals fins ara que tot està mecanitzat.

4.4.1 FER DE PAGES

L'ofici de pagès, del qui treballa directament la terra, es recordada pels més vells com una feina molt dura i mal pagada. Només en vivien bé els gran propietaris.

"I trebajar, eh! A pagès, que es llevaven a atr' hora de dematí, se'n 'naven a dormir tard. Perquè l'hivern, sf, fa vetllades, però, agoita, ia vinga espellofar! Ia no reposaven aquella gent. 'Vien d'espellofar el blat de moro. Vol dir que... Mare de Déu! Farts de trebajar només!

"(...). Vet aquit, que vol dir que jalaven¹, però trabaiven! Eren valents. I, si no 'guessen menjat, com (ara) molta gent no mengen, re², una misèria, tampoc no 'gueren pas pogut, impossible! Trebajar, sí, però... i menjar, diguéssem, el normal, no ho sé. Com ara molts sents que mengen tan poc, doncs tot això no ho 'gueren pas pogut fer-ho" (PE-01, pp. 1136-1137).³

a) Els pagesos de carrer

El pagesos, que anomenem de carrer, perquè viuen al nucli urbà i no a una casa de pagès, no soLEN menar gaires terres, de les quals cap o ben poques són en propietat.

"Els pares feien de pagès, s'ha de dir. La mare, mira, allò que diuen, les feines de la casa. I el pare de pagès, però com que no varem trobar gaire terra. Doncs, la poca que teníem, vaia, que cultivàvem (...) i anar a fer algun jornal, sats?. Allò que feien abans" (PE-01, p. 964).

"El meu home tenia, ui!, per al trebajar!, trebajador i... pagès! Perquè nosaltres aquí 'vies d'agafar terra

¹ Pronuncia la "j" castellana.

² Es refereix als qui fan règim per aprimir-se, sobretot dones.

³ Les citacions dels comentaris dels informants van entre cometes i la transcripció, literal, respecta les variants dialectals, els vulgarismes i castellanismes. "PE" vol dir "persona entrevistada". "01" és el número d'ordre, corresponent a la llista d'informants, que es troba a la INTRODUCCIO. El nombre de la pàgina remet a Història Oral. Entrevistes, inèdit, on es troven transcrits, per ordre cronològic, totes les entrevistes realitzades als informants des de 1986 a 1992. La numeració en xifres romanes correspon a uns apunts presos abans de començar l'enregistrament de les entrevistes.

així... no podia ser com una casa de pagès, que ia es porta tot el rem. Camps per 'quí, camps per 'llà, i pagar borets (gorets), que eren molt car. Per agafar un camp, hòries de pagar el boret, que és (...) el traspàs, però en deien els borets de la terra, que si el camp era femat..." (PE-01, p. 1027).

Un matrimoni jove, si es posaven a viure sols, independents de la casa paterna, i es volien dedicar a cultivar la terra, necessitaven un mínim d'infraestructura. N'es un exemple el cas dels masovers d'una casa de pagès d'un municipi veí, que varen proveir el seu fill, quan aquest, després del matrimoni, anà a viure a Folgueroles:

"Varen comprar-li carro -allavores no a.hi 'vien tants altos com ara, eh!- el carro de branes, que deien, que no sé pas cont valia. Trabuc pels fems. Allavores, ui! Ara tot és tractors, però llavores 'vies de treure els fems amb el trabuc i l'euga. Llavons, bueno, li varen donar una euga, que li deiem la C., bona minyona!, pobreta!, que cada any pollinava. I el polli també valia cèntims, eh! Tant si et feia una poltra com si et feia un cavall, no en valia tants, però bueno. Allavones dugues vaques grosses, em sem... dugues o tres, o podé tres; ara exactament no me'n recordo. Un parei de truges. Bueno, en fin, allò que valia cèntims, eh!, el plantament de pagès i el traspàs. I encara sort d'aquesta casa.⁴ (...).

"I llavores, es clar, nosaltres ja havíem..., bueno, ells els 'via comprat, tots aquests borets d'aquests camp, (...). I io sé que, encara un any abans de casà'ns, a varem fer patates en aquell camp d'allà baix a la vora del Gelabert (...). I, ui!, sé que en Gelabert deia: "Verge! Que n'hi hauran de patates!". Portaven els fems -no sé d'on contxos els duien (el seu home i els seus cunyats). Portaven, conta, carros de fems d'allà en 'llà cap aquí dalt en aquest nostre camp, per fer les patates. I que n'hi varen haver! (de patates) (...). Ja veràs, llavons, es clar, et 'vies de refiar dels cèntims de les patates. Ell era pagès, eh!" (PE-01, p. 1029).

Si era l'hereu el que seguia l'ofici del pare, ja trobava l'explotació en marxa. Només li calia continuar o, en tot cas, millorar la finca amb l'adquisició de noves terres.

"El meu avi li va deixar (al pare de l'informant) la casa i aquest camp d'aquí que passa per 'quest marge. Lo que és a baix i tres corderes cap allà llavones les va comprar el meu pare con io tenia... sí, quinze o setze anys. (...) (PE-11, p. 1555).

L'hereu no es qüestionava, si li agradava o no fer de pagès, ja li venia donat: "Sí, mira, em feia gràcia, com que no d'això⁵, et vares anar adaptant a... al que d'això (el que tocava). Diriem, con es va plegar d'anar a estudi, que

⁴ La casa era de la muller.

⁵ No hi havien gaires alternatives.

es plegava... allavoneses anar a estudi fins... fins a catorze anys, em sembla que s'hi anava, aquí a les escoles, diríem, del poble. I, en 'cabat, mira, ja començar a casa, anar a ajudar al camp i au" (PE-11, p. 1555).

Avui dia, fer de pagès a carrer és gairebé inviable. "Costa més -els tractors, veus, que són tan cars!- el fer-ho fer, que no pas tot lo atre. (...). Com que tu ja no dons ni un cop d'aixada ni re'. Abans, sí, (...) el meu home, llaurar amb les eugues i jo què se! Ara, ja no, ja ho varem deixar... I encara llavores se segava, segava amb la màquina i les dones anar a fer allò, gabelles, i tot. Però, ara, ja va venir això del cosetxar, i tot". Avui resulta massa el llogar una persona, que amb les seves màquines els faci tota la feina del camp). "Els tractors s'ho mengen tot! Tot, tot, tot!" (PE-01, p. 2136).

Quan un propietari es ven la terra, que conrea un parcer, l'indemnitza d'alguna manera:

"Mira, si un per exemple, ara, aquest, en M., que diem, doncs, li diguessen: "Has de deixar aquest camp". Diu: "Bueno, ja el deixaré, però en vui tant". I li 'vien de dar tantes mil pessetes per traspassar-ho a m. un atre. Era el traspàs. Oh, llavores, sí, se'n feien de calerots. Ara, això ja no val pas. Has d'anar amb l'amo... Bueno, nosaltres, la mestressa de S.⁶ ja va telefonar aquí casa, eh! Va dir: "Con vindrà en P. a pagar la contribució, bueno, ja ho arreclarem". Si volen, et poden dar algun cèntim. (...). Si, que li va donar algun... no gaire, eh!, perquè diria un mentida. (...)" (PE-01, p. 2136).

"Allavores en G. es va vendre això (...) i com que ho menàvem nosaltres això, doncs, en vès de donàns a cèntims ens va donar aquest tros de terreno. (...). I allavores va dir, diu: "Si us sembla, us donarem aquest tros"." (PE-02, p. 1632).

b) Fer jornals a pagès

Molts dels pagesos de carrer, sempre que podien, anaven a fer jornals a pagès. Aquests es comptabilitzaven per dies, que anaves de sol a sol.

"Hi anava a fer un jornal el pare. Llogaven aquesta gent, aquests (pagesos) rics, diguésssem. Doncs, donaven algun jornal a fer, de les seves terres, eh! Els pagaven el jornal i ja estava. Sí, sí, això també hi 'via anat.

"L'art del pagès: con es feia clar fins que es fotxia fosc. No era allò, com ara, que diuen: "de les vuit a tal hora del vespre, o a les set o a les nou", en fin. Allavores això del pagès tenia això, que con es feia clar, doncs marxaven, i con es feia fosc, tornaven" (PE-01, p. 964).

⁶ Que es va vendre un camp, que menava a casa de la informant.

"Io hi 'via anat bastant, així a jornal (a treballar a pagès). (...). De després de la guerra fins... del coranta fins al cinquanta i pico". Tenia les seves pròpies terres, però a més a més feia jornals per altres pagesos més rics. "Es clar! Amb la terra sol no hi tenia... A més a més anaves a fer jornals allà. Però, es clar, no era fixo sempre. Ahi 'naves con tenien feina, sí (riu); con no en tenien, no.

"En general, més a treballar el camp, com és ara, con es 'vien de cavar les patates; cavar les patates, pel segar. (...). Io anava a treballar amb ells i llavores ells venien a.n els meus camps (amb els seus animals i màquines) a fer el meu. Al cap de la temporada llavonse contàvem a veure qui era el que havia de donar alguna cosa a.n a l'un o a.n a l'atre. En plan de torna-jornal" (PE-11, pp. 1430).

"El meu home només treballava a la terra. No gonyaven cap cèntim! Uns farts de fangar amb la fanga i, pots contar, els daven podé sis rals o dugues pessetes cada dia" (PE-03, p. 1991).

"A vegades se'n 'naven a fangar. Que els lloguessin, també anaven molt a fangar els camps, que a vegades hi veies dos o tres homes amb les fangues a fangar, perquè de màquines del camp no n'hi 'vien pas. Alguna burra amb aquelles arades petites, però re" (PE-03, p. 1997).

"El meu pare havia anat al G. a fangar per una pesseta cada dia. I a.hi 'vien de ser con se feia clar i fins que es ponía el sol. I els hi donaven el menjar. I diu que a.hi 'via hagut una taia, que era molt tacanya i feia sopes escaldades i les feia clares!, per no haver de gastar gaire pa. I diu que n'hi 'via un que era tot de la broma i diu que un dia va dir: "Porta la llossa, que ara n'ha passat una!" (riu). I ho va sentir l'amo. Es va enrabiari! Diu: "Mai més vui que es facin les sopes clares aquí casa"." (PE-02, p. 508).

"El pare deia, diu: "Ui! Una pesseta la gonyàvem amb tot lo dia!". 'Via anat a fangar ell, de con era jove, per una pesseta. "Tot lo dia", diu, "de con es feia clar fins que es feia fosc". Per una pesseta. I encara ia era un bon jornal. Per una pesseta. Si (ara) haguessis de fer el jornal collint pessetes de terra, no te'l faries. Les passaries molt magres, eh!" (PE-07, p. 389).

"Havia sentit a explicar, doncs, a.n el meu unclo, que havia anat a fangar tot el dia camps i per una pesseta o una pesseta i mijia" (PE-47, pp. 1577-1578).

"El pare anava a fangar, gonyava sis rals al dia" (PE-25, p. 1159).

c) Fer de mosso a pagès

Les cases de pagès grans llogaven mossos per a les feines

agricoles. Aquests solien tenir un contracte anual, cobraven cada mes i residien a la casa.

"Hi vaig estar-hi un parei d'anys, dels divuit als vint anys, em sembla.

"Llavonoses allà hi estaves, et donaven un tant cada mes i et feien la vida. Es clar, ja hi vivies. El que anava per mosso a.m una casa (ja hi vivia). Allavonoses aquestes cases de pagès en tenien molts de mossos. A més a més tenien gent... bueno, n'hi 'via que tenien gent, que hi 'naven a jornal. El que hi 'nava a jornal, aquell no, aquell hi 'nava el dematí allà, trebailava fins al vespre i se'n tornava a casa seva; però a aquell li donaven un tant cada dia, el què fos.

"I el que era el mosso, el mosso que s'hi estava, aquell ja hi vivia sempre. Menjar i dormir i d'això i un tant cada més. Allavonoses, en aquell temps, el mosso que gonyava cent pessetes al mes ja gonyava prou (riu).

"(Els mossos havien de) fer la feina de la casa. Al dematí, en general, a pagès sempre t'has de llevar aviat (riu). De sol a sol es trebailava, diriem, casibé, a fora el camp. I en 'cabat encara, diriem, en aquestes cases de pagès, que d'això, llavores encara hi 'via feina al vespre, diriem, conduir el bestiar i d'allò. (...).

"Això, el que estava com a mosso a.m una casa, aquell... mira, 'naves al camp con convenia anar-hi o, si tenies feina a la casa, feies la feina de la casa. Si, aquell feia de tot, diriem. Ara, el que hi anava a jornal, que hi anava al dematí, anava a la casa, i el vespre se'n tornava aquell. Con arribava dematí, llavonoses ja cap al camp a trebair, i tot el dia al camp, fos cavar patates, cavar blat de moro, lo que fos. El que es quedava per mosso a.m una casa, es clar, hi estava tot l'any. Fer lo que convenia.

"Io estava amb l'amo. Llavores hi 'via el masovers; els masovers, mira, en tenien o no en tenien de mosso, segons la feina. Com és ara, aquí a Putxelloses hi 'via el masover que tenia... que eren gent sempre; es clar, tenien algun mosso i a més a més els de la casa. Ja veràs, com és ara, menaven tota la propietat i 'vien de menester-ne molt de personal per trebair. I ara, ara per 'nar a llaurar un camp agafen el tractor. Un camp que sigui de dugues corteres, sigui de tres, i agafa un i hi va amb el tractor i amb un parei d'hores el llaura. (...). Un camp de cortera, amb el tractor, a.m una hora el tomben. I abans per tombar un camp de cortera, que hi 'vien d'anar amb els bous o amb el què fos, a.hi 'via d'anar un home, un parei de bous i un camp de cortera, anant bé, hi estava tot el dia!" (PE-11, pp. 1553-1554).

Amb els herbicides "t'estalvies molta feina. És que abans una casa de pagès, que menava coranta o cinquanta corteres de terra, 'via de tenir el mínim quatre o cinc homes o sis empleats allà per trebair. I si de la casa no eren prou, hi 'vien jornalers que hi anaven a trebair.

"Ara un home amb un tractor es mena cincuenta, xixanta corteres de terra, i se les conrúa un sol home. Perquè en el camp en el camp ell no hi va a trebair mai. A.hi va al cim

de les màquines i prou" (PE-11, p. 1550).

Per sulfatar les patates abans s'utilitzava una màquina manual. "Ara ja n'hi han unes, que van amb betzina. (...). Ara ningú vol treballar (riu). Abans es tenia poca cosa (poca terra) i ara es té molt. Abans teníem set o vuit vaques i ara, agoita, el ramat que n'hi han. Si ho 'guessin de fer com ho feien, no ho podrien pas fer-ho" (PE-02, p. 1268).

d) Feines agrícoles femenines

Les dones participaven en les feines agrícoles en tasques molt determinades, que ja es consideraven feines de dones, com per exemple, herbejar els camps, collir i ensacar patates, esbrinar i espellofar blat de moro,

"I penso que, ui!, arrencaven les patates ara pe' la festa major de Roda⁷ i aixís llogaven dones, que anaven a la fàbrica⁸" (PE-01, p. 1138).

"Mare de Déu! Si no paraven mai (les dones)!⁹ Anecs, tenien oques encara i de tot; i un bon tou de conills; i els homes les vaques i el' camps. I elles també, per 'xò, per 'quests camps; con era el temps de collir patates, a collir patates; con era... i anar a buscar menjar pels conills, ja pencaven ia també!" (PE-01, p. 1138).

"Io me'n recordo que abans hi 'via dones que anaven a herbejar a la primavera, tres o quatre dones a.m un camp amb aquests aixedells, aquells de mànec llarg (...) a.n un cap estret com dos dits i l'atre cap més ample (...); amb allò, mira, anar herbejant.

"Allò ara, si ho compares, lo d'ara amb allò, era matar rates a cop de sacs (riu).

"Això era, dirfem, més feina de dones. Perquè, mira, les dones era una feina que només... no era pesada. Hi 'naven les tardes, perquè, es clar, el demati no s'hi podia pas anar, perquè, en general, el demati era moll, i la tarda d'això (era aixut)" (PE-11, p. 1437).

"A collir patates també hi anaven, també. Si les llogaven, hi anaven a collir patates.

"Abans, es clar, els homes que trebaiaven al camp del demati al vespre, es clar, (les dones) els hi portaven els àpats" (PE-11, p. 1562).

Les dones d'algunes famílies de pagès també anaven a garbejar, malgrat que, segons sembla, aquesta feina no era pròpia del sexe femení a Folgueroles. En alguns casos les

⁷ La festa major de Roda de Ter és el 28 de setembre, Santa Tecla.

⁸ Dones que anaven a treballar a les fàbriques de Roda i que, en ser la festa major, tenien uns dies de festa.

⁹ Es refereix a les dones de les cases de pagès.

dones també participaven en els torna-jornals convinguts entre diferents explotacions agrícoles, emparentades o no.

"És que a casa, no veus home que el meu cunyat és (fill) del P.? I arreplegàvem les (dones) de casa i les seves (les del P.).

"I quan 'viem d'anar a baix al Sot, eh!, el Sot del Compòsit, dinàvem, ens en 'nàvem a arreplegar garbes i a dos quarts de sis ens posàvem a treballar a la fàbrica de Fogroles.

"(...).

"En G, que deien que era tan bon home, eh?!, el vei. A hi 'via anat a espellofar tota la tarda allà i ens donava un plat de blat de moro, sense arribar a la cuina, allà a l'escala. No ens deixava ni ficar a la cuina. Llavons deien, que era bon home. Ia t'ho dic, re, una desgràcia!

"Llavons anar a gordar vaques a La Roca. I con picaven la moca...! N'hi 'via una, que picava la mosca i marxava, i io plorant al radera, a empaitar la vaca. Mira, feia uns salts... Mira.t, no ho sé, fan uns salts i blincos i marxen. Ia portava picarel aquella, eh! I marxen corrents, mira. I diuen: "Els hi ha picat la mosca" i marxen. Uii! Fan uns salts! No els pots pas aturar. Se'n 'nava cap a la Roca, cap a la cort. Ia portava picarel aquella, perquè ia ho sabien. (...).

"(Les dones al camp). Mira, anàvem a herbejar blat... Perquè ara no es fa, ara maten l'herba del blat; però llavons anàvem a treure aquella herba del mig del camp, amb un aixadell aixís alt. Després anàvem a esbrinar blat de moro. Un mal a l'esquena! Feien dos a tres brins de blat de moro seguits i llavons nosaltres 'viem d'anar treient i deixar-ne només un. Si eren dos de guapos, els deixàvem; però si no, de un a un anàvem treien.

"Casibé la majoria (de dones) anaven al' camps, eh! Hi 'naven molts, eh! Io, ja et dic, a la fàbrica i al camp.

"Marxava al dematí i me'n 'nava a collir glans a Tavérnoles i me'n donaven dos rals, dos rals el quilo (riu).

"Arreplegar espigues! Con treien les garberes, agoita, ens estàvem tres o quatre esperant aixís allà, i deien: "Ara vénen a treure les garbes, eh!". Venia un carro a buscar les garbes d'allà, con hi 'vien aquelles garberes, i nosaltres esperàvem allà aixís. I al moment ia ens hi tiràvem totes. Es clar, mira, el qui era més de pressa, 'nava més de pressa. I cap a dintre un sac! Les ficàvem a dintre un sac. I llavons arrancàvem (anàvem) cap a casa i les trencàvem pel bestiar.

"I després, llavons, també a collir espigues. Con segaven, que deixaven espigues pels camps, sempre n'hi 'via alguna. Fèiem rams! Hasta a vegades ens els robaven, els rams. Un atra veia els rams, que posaves allà, i se'ls enduien. Fèiem un ram, i els lligàvem; doncs, a vegades se'ls enduien. I arribaves a casa amb un feix!" (PE-35, pp. 2953-2054).

"(Les dones eren les encarregades de) portar la beguda als homes als camps. Res més. L'única cosa que feien les dones era a la primavera. Moltes hores en el blat hi sortia

molta herba i s'anava a herbejar. Amb un aixadell de mà nec llarg, que en deien d'anar a herbejar, i, au!, allà!, mirar de no tair el blat i anar treient les herbes. Era, ara, en aquest temps (març) que s'anava a herbejar" (PE-07, p. 104).

e) Les termes de propietat

Les termes delimiten les propietats de la terra. Abans eren de pedra, però "ara són de porlan, perquè han d'anar amb el picapedrer i... ho fan així. Tothom ho fa de la manera que vol. Com que li posessin de ferro. Pots contar, com (com) que són els planos el que ho canten, l'escriptura és el que ho canta" (PE-02, p. 1633).

Al cim de la terma hi ha un o diferents senyals, que simbolitzen el propietari de la part corresponent del terreny.

"Les colguen molt fordes les pedres. (...). Agoita l'atre terma (...) també fa el mateix àngul (un angle de 90 graus). Aquell fa l'àngul cap avall i aquest el fa cap amunt". La propietat queda inclosa dins l'angle, simbolitzada per una determinada marca. "La carretera no és seva i cap allà tampoc. (...). Les de la Sala, totes porten Sala, unes termes grosses" (PE-02, pp. 1634, 1637-1638).

"I segons quins terrenos agafen la meitat (la terma indica un angle de 180 graus). Però ara veig que hi posen... d'aquestes de porlan i... pots contar, és l'escriptura que canta. Això eren coses d'abans que hi 'vien picapedrers i feien les coses tan ben fetes. Ara ja tothom va mecanitzat" (PE-02, p. 1644).

Malgrat tot, sembla que les termes de propietat no eviten pas les discussions entre pagesos: "I se les tenien per un pamet, que si més amunt, que si més avall, o mig pamet, o no sé què. Se les varen tenir" (PE-02, p. 1643).

f) Camins, marges, vores i recs

Abans tothom tenia cura dels marges i vores dels camps, així com dels recs que en facilitaven el drenatge.

"Ara espatllen els camins i no n'adoben cap. I abans, ui!, sí!, a l'hivern s'avenien uns quants, la gent que feien de pagès i, doncs, anaven a arreclar les carreteres i tot, anava molt més bé, però ara...

Hi ha pagesos que treuen els marges i fan parcelles més grans, "que podé al no ploure tant"¹⁰, també va més bé perquè... o sinó s'erien tot basses d'aiga. Que també els camps quedaven negats (...) i no s'aprofita la vianda. (...).

"I abans, ui!, mare meva!, els recs nets i arreclats.

¹⁰ En el moment de fer l'entrevista portàvem uns anys de poca pluja.

Podé també perquè plovia més, oi?, i hauria quedat tota l'aiga embassada i no 'guerem collit re" (PE-01, p. 1064).

"Sé que la D. sempre deia: "La vianda cremada -volia dir si feia massa calor i llavores plovia- "es tornava, però la negada, no, con s'ha negat ja un camp, diguéssem, de vianda, tant si és blat com blat de moro, ja no es torna, ja queda mort, diguéssem, ja queda malmès per sempre. Si, sí, ella sempre ho deia i era pagesa (...). El blat queda podrit o lo que sigui i ja no es torna mai més. En canvi, encara la cremada, sí, que pot ser perjudicada, eh!, del sol i tot això, però llavols, si torna ploure o es renta, es torna refer" (PE-01, p. 1139).

"De vores, que diuen, vores del camp amb l'aixada, tothom feia vores, ui!, uns camps! No en fa ningú! (ara). Ho deixen tal com el tractor ho deixa.

"I camins? No n'arrecalen pas cap! Abans als hiverns, ui!, escurar els recs -podé plovia més que ara també- perquè quedessen nets, oi?, per l'aiga con plou. Arreclar carreteres i camins" (PE-01, p. 1137).

"Hi 'vien els marges (entremig dels camps). Si tu vols, una cortera o una cortera i mijia, au, llavores ja la partien i un tros el menava un i l'atre tros un atre parcer i mira. I agoita, ara és tot un, han tret els marges, ara és tot un camp" (PE-10, p. 511).

4.4.2 ELS CONREUS

a) Les rompudes

De les rompudes de la segona meitat del segle XVII, en queda constància en un testament, que es guarda a l'Arxiu Parroquial de Folgueroles:

"Deixo a mon germà Bernat Eures sis corteras blat de la rompuda tenim a mijos.
"(...).
"Item deixo a dit Sebastià la rompuda que tenim comensada ha mijos" (Joan Eures, fadri, 11 juliol 1678).

Les darreres rompudes de bosc a Folgueroles, per tal de convertir-lo en conreus, encara queden en el record dels més vells:

"Tot això del Pla dels Abeis eren rouredes. Aquí a la Raconada, cap al Tamborí, també n'hi 'via tot un pla. Del Tamborí cap al Banús també a.hi 'via un tros, que a.hi 'via un tros de bosc, ben espès també. Uii! i tot això de Putsec i tot això, oii!, n'hi 'via!, de bosc, que ara hi ha terra (cultivada).

"La Damunt... aquí al Godiol... Del Godiol a Torrents, tot aquell pla de terra que hi ha, tot era un bosc. I despuenses aquí, a la pedrera que hi ha abans d'arribar al

Godiol, tot això d'aquí damunt, del camí d'anar a la Damunt, tot era una roureda també.

"Va venir... em sembla que era abans de la guerra que ja es començava d'anar tajant. I pe' la guerra encara es va passar més via llavonse. Ara tot és camp allò.

"Pe' la guerra hasta eren els ajuntaments que ho feien. (...). Com que llavores en taiaven molts de roures i poiancres.

"El quin treia l'arrel, era el quin l'interessava arrancar-lo per fer-hi camp.

"Ui! El qui ho ha vist i veu ara això!

"Ara, on no n'hi 'via gaire, era (en) aquell canal que baixa del cementiri cap a la Damunt. Allà em sembla que no n'hi 'via gaire de bosc" (PE-13, pp. 636-637).

"Aquí davant (l'ermita de la Damunt) era tot un bosc. No molt emboscat (...), perquè llavores els camps ja hi eren. Ara, havia sentit a dir a.n el pare que tot això també era bosc, eh! Tots aquests camps de la Fontanella fins aquí a l'ermita, ell es recordava, i la padrina¹¹ també, que era bosc. I llavores ho varen rompre.

"El Pla dels Abeis, cap allà als Quatre Roures i tot allò, diu que també era un bosc. I llavores amb els anys es va anar rompent i varen anar fent els camps, per cultivar la terra.

"La terra. Tu diràs! Què et penses que aquests camps que ara toquen a la Damunt no eren bosc? El bosc arribava més cap aquí a la Damunt, ja ho crec! Tots aquests camps, tot això era bosc. (...).

"Mira, ho rompen. Llavores com que, ja veràs, hi 'vien pagesos que agafaven un tros de bosc i el taiaven i treien les mates i llavores els amos els els deixaven menar.

"I a Sant Jordi, tots aquells camps que toquen allà, tot allò era bosc. De les granges i tot això del Godiol fins al Banús, també. Bueno, jo no ho havia vist, però els veïs també ho deien que era molt més emboscat.

"Sí, ja veràs, mira, oi que el poble de Fogroles del nostre record s'ha construït amb cases? Doncs, llavores es construïa amb terra. Anaven terrant, perquè produïs i dongués.

"Taiaven (els arbres) i arrencaven les soques i amb aixades, mais, arrencaven l'herba i les arrels. No hi 'vien les màquines que hi han ara" (PE-10, pp. 185-186).

"Io havia sentit a dir-ho a.n el pare. (...). Aquí dalt en aquest pla en deien Els Quatre Roures i allà Els Roures del Gelabert. I tot això, io no que ho 'via vist emboscat, però que a.hi 'vien més roures aixíss en els marges i això, si. I alzines. I tot això ho varen anar-ho rompent, per cultivar la terra. I de tot això en diuen el Pla dels Abeis. Ja (li deien) con encara era emboscat. Bueno, allà baix al Gelabert ja començaven a rompre. El pare se'n recordava i havia sentit a dir-ho a.n els atres, a.n els més veïs, de

---

¹¹ La mare del seu pare.

què ho anaven rompent. Tot era bosc. Si tu vols, aquí hi 'via d'haver el camí per 'nar a.n aquestes cases de pagès i això. Però això d'anys, eh!" (PE-10, p. 511).

Al Pia dels Abeis s'hi feia jonça i deien: "Això encara és de con hi 'via el bosc. Io me'n recordo, no es veia pas la casa del Gelabert".

"Tot això eren abres i ho varen anar netejant a còpies d'anys.

"Sí, que varen deixar aquells roure allà baix (els Roures del Gelabert).

"Ia a.hi 'vien algun' camps pe' la banda de dalt i de baix, (...) però molt, molt, era bosc. I llavons es veu que ho varen anar netejant, eh?, i ho varen deixar... (per a cultivar). I anar rompent, que deien, els plans i varen anar deixant terres, aixís, per camps i això" (PE-01, pp. 1175 i 1178).

"Com aquí a les escàrcies de la Codina. Io sempre a.hi 'via vist escàrcies i ara ja és un camp. Aquí sota a la Codina, que a.hi 'vien aquell tou d'escàrcies? Doncs, ara ja és un camp. No fa gaire, podé fa un any o aixís. Ho han llaurat (...) i és un camp" (PE-42, p. 1178).

"Al principi dels nacionals, era ben bé al principi, hi havia uns roures, que encara ara en diuen els Quate Roures, però ara no n'hi ha de roures. Eren guapos. Durant la guerra els varen tajar. I, sense aquells, més avall també n'hi havien. Durant la guerra el comitè els va tajar per llenya pel poble. Llavoreres, es clar, varen quedar les soques. El pare va dir a l'amo, si li deixava fer les soques per cremar. Llavoreres molta gent n'anava a fer, i això que era de mal fer! Haver d'arrencar-ho i tot... Li va dir (l'amo): "Sí, sí. Però ja saps els tractes. Tu fas les soques, i de cada quatre soques que arrenquis, una per mi". Sí, sí. Io llavoreres tenia uns 14 o 15 anys i anava a ajudar-lo. Era el principi dels nacionals" (PE-07, p. 100).

b) La fertilització de la terra

Abans hi havia escassetesa d'adob, raó per la qual els fems dels animals i dels humans es guardaven amb molta cura.

"Io havia sentit a explicar al meu pare, que hi 'vien en Tulip o la Tulipa. (...). Aquell home diu que tenia un carro i feia d'animal. Hi portava la seva dona a cavall. Diu que era una dona grossa! I a vegades, con era allà entre la fàbrica -perquè allò eren tot camps- i l'empalme i aixís: "Ai, haig d'anar a cagar". "Ia hi pots anar cap a casa! Una que en perderiem al femer!". El feia anar a casa seva. I ella s'esperava allà i fins que tornava, i llavoreres tornava fer trico-trico-trico i la portava a cavall fins a Vic. (...).

"Perquè llavoreres una cagarada era molt! No hi 'via fems! Per tirar a l'hort!" (PE-02, p. 1815).

"Io hasta havia anat a collir buines! Dels animals. Així, cap al Call. Anava a collir-les, es clar, portar-les al femer, perquè fessin fems". Hi feien anar a la canaia i "hasta de grans" (PE-10, pp. 1815-1816).

"Aquí Fogroles, io me'n recordo, hi 'via la L. i en J. de cala J. que, con tornaven d'estudi, no havien anat a jugar mai al carrer. A collir buines o a treure rocs del camp o a treure herbes. Doncs, el feien anar a collir buines o a tair herba dels horts o... No, no, a collir buines no fa pas molts anys que... (es feia).

"La iaia de can Sidro. El dissabte allà al voltant (del padró) de mossèn Cinto era ben ple de burres i eugues, que tornaven (de mercat a Vic), els de Vilanova, els de Savassona, i cagaven. Doncs, la iaia de can Sidro les collia totes. Perquè, con (com) que no hi 'via gaire bestiar, dòs..., per a femar la terra.

"Llavoress a Vic a.hi 'via remunta de cavalls i hi 'via els que tenien cèntims, els pagesos més grossos, allavoress compraven buines a.n els... dels cavalls del militar i els 'naven a buscar amb el carro o amb els bous. Allò ho 'vien de pagar! I com que els atres (els més pobres) anaven justos de cèntims, doncs, aprofitar una cagarada! (riu)" (PE-02, pp. 1815-1816).

"Abans s'abonaven (les terres)... perquè en general, com que no hi 'via gaire bestiar, es feia molt poc fens, el que es feia era paia. Ara, el què resulta, que casibé a vegades no saps on tirà-lo el fens (riu), perquè et sobra.

"Sí, es clar. On vas a parar! I ara totes aquestes granges, aquests sucs, tot això, tot això que s'ha de tirar a la terra, doncs això s'abona molt.

"Ara aquí no se'n fan tantes de patates, però, en general, a.n a les patates, a més a més del' fens s'hi tirava allò, un reparat. Un preparat, diríem, de... química!, i, mira, entre sufat, potassa, una barreja. Llavonsses aquits quilos a.m un camp. També, perquè, diríem, segons els tècnics, abona; diríem, fa més productiva la patata.

"Però, en general, en general, s'abona molt (...) (amb fens procedents del bestiar), n'hi ha molt, ia veràs. (...).

"El (fens) de porc és més bó (que el de vaca), perquè, en general, el porc només menja farina, menja pinso casi només. I, en canvi, la vaca menja molt farratge. Ia és bó també el fens de vaca, ia també en menja de pinso; però la vaca menja molt, per exemple, molts naps, molt blat de moro i d'això; es clar, el fens no és tan bó, però ia en fa el doble de cantitat, en fa molta més cantitat.

"I, en general, ara el porc, con (com) que és tot a.m granges a base d'això, ia va tot barrejat, suc i merda. Perquè abans a.n els porcs se'ls feia jaç de paia, ara ia no els en fan. Ara va tot això i ho treuen amb aquestes botes, que ho porten a.n els camps. Però, en general, per la vianda va més bé, diríem, amb fens que no pas amb suc. Sí, perquè, diríem, principalment en el blat el suc per massa... Molts anys, si se n'hi tira gaire, per massa que el fa forrar;

(...), llavonse a la millor, si ve una primavera de pluja o 'xò, llavonse, per massa que n'hi ha, es podreix" (PE-11, pp. 1438-1439).

c) La rotació dels conreus

Abans un camp d'adobava molt de tant en tant. "El primer any, en general, s'hi feia patates o d'això; en 'cabat s'hi feia blat; llavonse en 'cabat encara un altre any es tornava a fer blat i s'hi tirava -sí, llavonse els pocs abonos que hi 'vien- o sulfat o això, se n'hi tirava. I l'últim any, en general, s'hi feia blat de moro" (PE-11, p. 1549).

"Les patates és lo que d'això (necessita) que hi hagi fems. I, es clar, en general, l'any que s'hi posava el fems, s'hi feien patates. I llavonse l'any següent s'hi feia blat, perquè el blat ia, mira, encara tenia... encara trobava algo del d'allò de les patates. I un altre any, si s'hi tornava fer blat i d'això. Però en general passava que el tercer any i d'això ia n'hi 'via poc (d'adob). Perquè, es clar, era diferent allavonse" (PE-11, p. 1556).

"A.m un camp que s'hi 'guessen fet patates, en general, com s'han tret les patates allà pel setembre-octubre, en sent per Tots Sants, llavonse se sembrava, s'hi posava el blat, llavonse es feia blat. I llavonse ia... ia fins que es 'via tret, diríem, fins per la Mare de Déu d'Agost.

"Allavonse com que no es feia tan menjar pe'l bestiar, s'esperava... es llaurava i d'això, i llavonse, si es tornava a sembrar, es tornava a sembrar altra volta blat per 'quells volts de Tots Sants. Això, el que la tenia (la terra), que no hi 'via de fer menjar pel bestiar, que no tenia gaire bestiar" (PE-11, p. 1557).

"Però ara ha canviat això (les rotacions dels conreus), perquè en general, mira, ara com que es té bestiar (...) ja sembres un camp (més tard). En general, nosaltros, com que per la part de l'istiu i la tardor hem de menester pel bestiar, que hi fem naps i d'això, doncs, ara un camp el sembrem pel febrer. Que, si s'hi fan naps, els naps no es treuen pas fins... són per gastà's a l'hivern. (...). Aquest any hi 'vien naps en el (camp) que ara hi ha blat. Aquest blat li varem fer ara pel febrer, primers de març. Fet a la primavera creix més de pressa". Abans es feia a la tardor, perquè "llavonse, com que la terra anava poc abonada, anava més bé fé'l a la tardor que no pas (a la primavera). Tenia més temps de d'això (de fer-se). Ara, mira, com que la terra va abonada, ia en fa via" (PE-11, p. 1557).

d) El règim de parceria

Bona part de les terres, que no són propietat dels pagesos que les exploten, estan sota un règim de parceria.

"Abans els qui tenien la terra arrendada tenien unes normes que ia les hi posava el pagès (l'amo de la terra). Es pagavem a parts, encara n'hi ha que ho fan així. El blat al terç; de cada tres sacs, un per l'amo i dos per tu. Les patates igual. El blat de moro jo el 'via vist al quart; de cada quatre restos, un per l'amo i tres per tu. Les patates era de cada tres restos, un per l'amo i dos per tu.

"Llavorés hi ha els trenis. Primer portar-hi fems. Es portava fems i s'hi feien les patates. Després de patates hi feien xeixa. Després de fer-hi xeixa, hi feien ordi, blat de moro. Aquests quatre anys... Els quatre anys dels trenis. Després hi tornaven a portar fems, hi feien patates i havien d'anar seguint aquesta... Només hi portaven fems abans de fer les patates. Després ja no n'hi portaven més perquè, primera que no n'hi 'via... El qui podia més, hi tirava una mica d'abono... Però per cada sac que es collia llavorés, ara se'n cullen 5 o 10, perquè ara va més abonat. Cada any l'abonen i... Però llavorés anava així. El propietari ja t'exigia fer-ho d'aquesta manera. No ho puedes canviar, era així.

"Si havies de deixar un camp o te'l prenien, no te'l podien prendre fins després d'haver fet el blat de moro. El blat de moro era l'última cosa que explotava l'abono de la terra. No te'l podien pendre després d'haver fet el blat, havia d'acabar el treni.

"(Els cultius havien d'ésser rotatius, no es podien repetir). Com és ara, dir: "Oita, aquí hi torno a fer xeixa". Alguna vegada..., però poc, poc.

"I llavorés, si te'l volien pendre o el volies deixar... és clar, ja no el deixaves, perquè deies: "L'explotaré fins al final".

"A vegades, si hi volies fer, més tard, que ja es tenia més bestiar, o fals o trepadella, ho deies a l'amo. De la trepadella a vegades també se te n'enduia les parts, però de vegades posava un tant i el feia pagar amb calers. I el fals igual. De fals encara ara tots els qui van al treni ho fan. Ara de trepadella no se'n fa gaire. Abans feien molta trepadella perquè era per les eugues i els bous, i ara com que no n'hi han... La trepadella a vegades també anava a parts, però molt, molt, amb calers. Deien: "Aquests, anys que hi tens trepadella, em donaràs tant". Calculava... no sé... devia calcular el que colliria amb patates o amb gra per quartera, el que valia. El fals encara va en calers.

"Encara ara n'hi ha molts. Casibé tots van a parts. Doncs, també ho fan així. Els tatxen un tant... Aquell any, o dos o tres anys, ja tindran pagat l'arrendament. Però ara això res, eh! Ara hi facin el que vulguin, si hi volen fer dos anys patates, si volen portar tres anys..."

"(Abans) també hi havia les migeres que deien. Allò encara era més explotat. Les mitgeres eren a miges entre tu i l'amo. L'única cosa que hi feia (l'amo) era que, a l'hora que hi 'vies de fer les patates, t'hi duia els fems. Et pagava l'abono, però la collita era la meitat per tu i la meitat per ell. Ell pagava l'abono, tu no n'hi havies de posar, però el que collien allà era la meitat per a cada un.

Io encara me'n recordo que, con hi havia el blat o la xeixa, la collita de la migera l'anaven a batre al G.. Ell es quedava la paia i tu te'n duies la meitat del gra. Es quedava la paia i tot. Devia ser per fer fems, no ho sé. Io de canaia havia anat al G. a portar beguda, perquè teníem un camp que en deien *la migera*. Les migeres varen desaparèixer després dels nacionals.

"(Les garberes les duien al mas del propietari de la terra). Les batien amb eugues. En general, els que tenien una migera no tenien ni euga ni carro. Anaven a buscar les garberes al camp, les portaven al G. i amb les eugues del G. ho batien. Per 'xò es devien quedar la paia i et donaven la meitat del gra. Però els homes... tu hi eres... un o dos homes de la casa (que menava el camp) hi eren i llavors feien la batuda amb les seves eugues. Ia s'ho cobraven. N'hi havia bastantes de migeres. Totes les que podien hi posaven.

"(Si un camp era migera o no, ja es decidia) con feien el tracte. "Agafaràs aquest camp?". "Sí, sí". "Però, oita, serà migera, eh?". Tant era que fos d'una cortera com dugues, si t'hi conformaves... Ah, eren molt pèssims els amos llavores!" (PE-07, pp. 98-99).

"Menem unes quinze o setze corderes. Menem a parceria o a arrendament. A parceria, es paga segons de què un terç, segons de què un quart. El que menem a parts, que diem a parts, a parceria, si és el blat, paguem el terç: de cada tres, un pe' l'amo i dos per nosaltros, per exemple. Diríem, sigui lo que sigui, si a.m un camp hi han nou-cents quilos de blat, doncs, de nou tres pe' l'amo i sis per nosaltros.

"I si es blat de moro o patates, es paga al quart allò. Les patates, si s'hi fan patates, al quart, de cada quatre un pe' l'amo i tres per nosaltros. Dels quilos o tal com es parteixi, o dels restos. Si es parteix en el camp... si es blat de moro i patates, per d'això es parteix a restos, doncs, tres per tu i un pe' l'amo". Per cada tres restos, un, el quart, per a l'amo, "perquè quedí repartit". A l'amo "l'i has d'arrencar. Bueno, segons com. Això no té problemes. Segons quins amos, que ho tenen bé, ia s'ho van a buscar, ia t'ho vénen a buscar" (PE-11, p. 1551).

"Abans hi 'via propietaris que (...) la terra la posaven a miges i llavonse feien uns atres tractes.

"El quin -que io me'n recordo- el quin en tenia era en G.; en G. en feia de migeres, que deien migeres. I llavonse ho pagaven a miges. Llavonse en vès de ser de tres un pe' l'amo, llavonse era la meitat per cada un. Però això era bastant esplotat. Només que allavonse l'amo hi posava el fems, con es 'via de femar el camp. Perquè, es clar, llavonse aquí passava que els que menaven migeres aquí eren gent d'aquí del poble que, es clar, no tenien bestiar ni tenien... no en feien de fems. (...).

"Però, es clar, era molt esplotat. Allavonse l'amo femava i em sembla que ho llaurava, que ho tombava i llavonse el parcer 'via de posar-hi la llavor i la feina; i a l'hora de collir-ho, si fossen patates, fossen el què fos, també arrancà-les i donà-ne la meitat, la meitat pe'

"l'amo i la meitat per ell" (PE-11, p. 1552).

e) La sembra

El temps de la sembra, abans, era per la tardor, però, amb la introducció de plantes farratgeres per al bestiar, s'ha retardat fins pel febrer.

"Ara (a finals d'octubre) s'afanyaven a sembrar la gent, en aquest temps. Perquè (...) ja deien: "Per Sant Lluc (18 d'octubre), sembra el pagès, moll o aixut". (...).

"La pàmula, que la sembren (actualment) pel febrer, allavòs no hi era això. Sembraven ordi, però ordi de cua de cavall, que diuen, d'aquell de quatre rengles; llavores xeixa, civada, forment. Tot això, però tot ja ho sembraven ara, abans de Nadal, la tardor, que diem, i ho segaven també fins pel temps de segar; però per mi 'naven molt més bé, eh! (...). Allavores, si plou, molt bé, a la primavera; però, si no plou, allavons no tens ni gra ni paia. I llavons hi collien molt de tot, eh!, gra i paia" (PE-01, p. 1137).

"Pel sembrar en aquest país abans es considerava que era la tardor. És ara que s'han acostumat amb aquests ordis tardans i pàmules, que llavores con (com) que s'aprofita el terreno per menjar: naps o blat de moro (planter) o què sigui, i llavores ho sembren a radera, pe' la primavera, que ja és allà al febrer" (PE-12. p. 1674).

També hi ha opinions contràries a aquest canvi: "No és el febrer, però és... allò que dèiem, saps?, "esperem una setmana més" o perquè "poguem esperar un setmana més per treure aquest menjar i llavores comença a ploure i de vegades han de sembrar a raders d'abril.

"I llavores, sí, "sembra con vulguis, però colliràs com els atres". (...). Perquè encara que sigui fet pel març, com que era fet de l'octubre, tots han... Con és hora, queda sec. No omple, no omple. (...). No ha fet tanta espiga. Per un any que vaigui bé, deu que no t'hi 'nirà" (PE-12. p. 1674).

f) El blat o xeixa

"La xeixa que es feia abans, ara no la fa ningú. Ha sortit una altra classe de xeixa. No sé si es degut a que és de més bon batre, perquè ara es cossetxa. Una altra classe de xeixa, que con és seca no deixa anar el gra. Abans com res el deixava anar. Ara com que s'ha d'esperar que sigui ben sec i abans com que se segava i es feien garberes, con era allò... mig... era com ara diuen: "Mig sec i mig verd". El taiaven i el posaven en garberes i ja no queia. La classe de xeixa que hi havia llavores, ara no hi és. (...). La xeixa es conté blat" (PE-07, p. 101).

"Arrancaven les patates (pel setembre) i al cap d'un mes

o dos ia ho preparaven per sembrar, perquè el blat de llavores, tot, s'havia de sembrar abans de Nadal. El que no sembrava abans de Nadal, malament rai, perquè no arribava o sinó ia anava malament.

"Aixís com ara encara ara (pel març) n'hi ha que sembren... Principalment l'ordi cerveser, que diuen, s'avença molt, però llavores no.

"Pe' l'octubre ja es posaven a sembrar. Primer havien de llaurar el camp, després el sembraven i hi passaven l'estripadora. Després el rasclaven. Llavores hi passaven el trui i quedava aplanat. Es deixava i que fes fins per segar. Es segava pel juriol, els últims de juny i fins a mig juriol" (PE-07, pp. 103-104).

Abans els camps de rostoll s'estripaven amb l'arada xica, que només té una rèia i feia només un solc. "Però això era, com és ara, la casa que només tenien un animal. I llavores les cases de pagès que, per exemple, ia tenien un parei de bous, un parei de bous ia tirava una estripadora. Un d'això de ferro, que llavones n'hi 'naven, en vès d'una, n'hi 'naven cinc de rèies. Però per tirar aquella ia havia de menester un parei de bous, un parei de bous ia tenien més força.

"Feien la funció que ara fa el tractor amb l'estripadora. (...). Doncs, con s'ha d'arrencar el rostoi, ara ho fas amb l'estripadora. Hi està mijia hora o tres quarts i de l'altra manera hi 'vies d'empleiar tot el dia (riu). Hi ha una bona diferència. I encara no arrencaves tant, i encara no anaves tan fondo" (PE-11, p. 1440).

"Els camps de rostoi s'estripen per estoivar la terra. Per exemple, el camp de rostoi l'estripes per que a l'istiu que en general no plou gaire, si ve una mica de pluja, doncs, ia hi entra més. I, com és ara aquí nosaltres, que molts dels camps de rostois hi vols fer-hi naps, doncs ia ho estripes, doncs mentrestant ia ... I, si plou, ia hi entra més, i llavones el blat que hi queda de con es cossetxa, perquè neixi. (...). Perquè en 'cabat, con el tombis, ia hagi grillat i el tombes a dintre i ia no torni sortir. El blat i l'herba que pugui néixer.

"El blat renadiu, que neixi; perquè, en 'cabat, en sent de la Mare de Déu d'Agost per 'munt, que si hi vols fer-hi naps, ia hagi nascut, que llavones ho tombes i ia no d'això (no torna néixer). Per 'xò passa que també et trobes anys que no plou i, si els hi has de fer, els naps, abans no ha nascut el blat, llavones et neix el blat i els naps, i és un problema" (PE-11, pp. 1440-1441).

Ara el blat se sulfata, però abans, si hi havia herba, s'havia d'herbejar. "Ara s'hi passa amb l'herbicida i l'herba ia es mor i queda el blat.

"(Herbejar el blat), es clar, que ho era de difícil. Només que, con s'herbejava el blat, ia no n'hi 'via tant com ara, no era tan espès. Perquè, com que no s'abonava tant la terra, el blat era clar. (...). (En herbejar-lo) el xafaven, sí. Bueno, això, també es 'xafa (ara), perquè, mira, ara a m

un camp de blat, que s'hi hagi de tirar l'herbicida per matar l'herba també hi fiques el tractor i també fas rodernes, però ia torna pujar. Com és l'hora de segar ia casibé no es nota. I lo que s'adoba traient l'herba, pel poc que s'espatlla, ia una cosa compensa l'atra.

"Ara els blats són més espessos i són més d'això, perquè les terres s'abonen (més)" (PE-11, pp. 1437).

"Ja veràs, aquests líquids (els herbicides) passa que castiguen, diríem, segons quines plantes; perquè tots aquests líquids estan adequats per segons quines plantes, els hi fa res o no els hi fa.

"Mira, hi ha el que es tira ara a la primavera per matar l'herba del blat, és un herbicida que has de vegilar molt, segons els puestos, que no hi hagin autres coses a la vora, segons quines plantes. Com és ara, aquí mateix (a casa seva) ens hem trobat alguns anys que, com és ara aquest camp d'aquí baix (de sota a l'hort), si el 'guéssem d'ensufatar - que segurament ja no ho farem perquè no hi ha pas gaire herba i encara que n'hi 'gués una mica no ho fariem-, passa que aniries aquí, ensufataries amb l'herbicida, que diuen, per matar l'herba del blat, doncs, com és ara, pèsols, els naps que floreixen i si hi 'guessen mongetes, mongetes ara no n'hi han, però tot això tan solesament d'un tros lluny, sentir l'olor, ja ho troben. (...). Si ho fas al dematí, sent la tarda vorries que aquells naps que hi ha allà (al capdavall de l'hort, prop del camp), que són florits, ja són tots tombats. I sense tirar-li (directament als naps), ja ho senten segons què" (PE-11, p. 1550).

"Ara a.m un camp que hi ha blat o d'això, s'hi cullen dos mil quilos de blat, de xeixa, a.m un camp de cortera; doncs, allavonse encara no se n'hi collien mil" (PE-11, p. 1557).

Actualment es fa xeixa sense aresta. "Diuen que raja més aquesta. Ara (a casa) en fan una que ve d'Amèrica, fa dos anys que la fan, l'any passat i aquest any. I raja molt, molt, molt! Io en vaig collir un ram (...), fa un pes!" (PE-02, p. 1644).

g) El blat de moro

"El blat de moro també era per al bestiar, però també ens menjàvem farinetes" (PE-07, p. 111).

"El blat de moro es fa en sent ara pel maig" (PE-11, p. 1557).

Escapçar

"Del blat de moro, se n'escapçaven les capces, els plumeros. S'escapçava de l'espiga en amunt. Doncs..., io ho havia vist, eh! Això era després dels nacionals. Les capces també les havies de deixar per escapçar i se te les emportaven ells (els amos). Al rest, que li tocava a.n ell, hi havies de deixar la capça. Un any en P. fins i tot va

esfuiar el rest que li va tocar (riu), les furies de la cama.

"Se solien encetar les capces per l'illa la Mare de Déu d'Agost. Io sé que...: "Oita, ja podem començar anar a taiar...". Primer el plumero. Començar-les d'encetar per la Mare de Déu d'Agost, però llavores tot el setembre. El setembre era el fort de les capces" (PE-07, pp. 99-100).

"Deien de començar a escapçar-les, con els cabeis trenquen de color" (PE-10, p. 100). "Els cabeis de l'espiga, con comencen a ser negres" (PE-09, p. 100). "Negres, sí. Els últims d'agost, primers de setembre" (PE-07, p. 100).

"(Les capces del blat de moro) les donaven a les vaques. Un menjar que ara els pagesos diuen: "Això no val res". Però això, els pagesos, tothom les aprofitava" (PE-07, p. 100).

Esfullar

"I les furies. Io havia anat a esfuiar els nostros camps. Les furies del blat de moro. En fèiem un manat. Anaves passant i anaves fent un manat. Con no et cavia a la mà, amb una fua el lligaves i el penjaves allà on havia sigut escapçat el plumero" (PE-09, p. 100). "En la capça que aguantava l'espiga" (PE-09, p. 100). "I llavores que s'assequés. Con era sec, l'anàvem a buscar i allò era menjar per l'hivern" (PE-09, p. 100). "Per les vaques o per les eugues" (PE-07, p. 100).

"Totes els furies de la cama. Con l'espiga ja era feta, que el cabei era ben negre i ja li havien tait el plumero, passaven a treure totes els furies. Cada cama fa cinc o sis furies. Deixaves el manat penyat durant vuit dies o encara més. Con era sec, l'anàvem a buscar. Aquestes furies s'agafaven arran i arreu, deixaves la cama neta. Era menjar sec per l'hivern" (PE-09, p. 100).

Espellofar

En anar de cara a l'hivern, "com que casibé tothom tenia blat de moro: "Apa! cap a espellofar!". "Veni d' hora que hem d'espellofar". El pare ja abocava un parei de sacs de blat de moro allà a l'entrada i, au!, espellofar blat de moro (riu). I ara no s'espellofa. Prou hi ha blat de moro, però ja ho xafen tot ara. Amb aquestes màquines ja engrunen el blat de moro i xafen els espigots i el bestiar s'ho menja tot" (PE-10, p. 359).

"Ara, en aquest temps (tardor), durava un mes o més que cada dia al vespre espellofar! Abocaven allà a l'entrada tres o quatre coves d'espigues i, au!, tots allà a la vora anar espellofant. Era l' hora d'anar esplicant i anar dient coses. I anar espellofant. Io, m'agradava con era el temps d'espellofar!" (PE-07, p. 388).

"Ah! primer es deia el rosari, després també es cantava. Es deien xistes, disbrats, s'esplicaven qüentos i mira... es xerrava. Es passava la vetlla i l'estona" (PE-10, p. XXXIII).

"De vegades tenies un bon fred i anar-te acostant a les pellofes. Sé que la padrina s'aclofava allà a terra i s'acostava les pallofes fins que quedava mig colgada.

"Solies espellofar que ja era l'octubre i novembre i feia fred, amb aquelles portes que eren tan ben ajustades (irònic)" (PE-07, p. 105). "Llavores s'hi enfortagaven pellofes i un sac (a la porta) i així ia no passava el fred" (PE-10, p. 105).

Els petits de la família s'ho passaven molt bé escoltant històries, cantant i revolcant-se pels pilots de pellofes, que segons a quines cases solien tenir una alçada considerable, en proporció a la collita que es feia. Aquesta activitat infantil no agradava gaire als grans, perquè les pellofes s'esbarriaven i calia tornar-les apilotar per ensacar-les.

"Abans d'espellofar ia sopaves i un cop ho havies fet (acabat d'espellofar), ens posàvem a la vora del foc a fer unes bones torrades amb ai (passat pel pa) i oli, ben amanit. També hi havia qui li agradava el vi calent i el fèiem escaufar. I després tots a dormir" (PE-10, p. XXXIII).

L'espiga vermel·la

El blat de moro que es collia, i es cull, tenia un color groguenc, però de tant en tant apareixia una espiga vermel·la. Les espigues d'aquest color eren les més buscades per tothom. El qui en trobava una tenia alguna mena de compensació: permís per deixar d'espellofar, dret a fer un trago de vi, o alguna altra cosa, segons el que s'havia estipulat abans de començar (PE-10, p. XXXII).

"Qui treia l'espiga vermeia deia: "Io ia n'he treta una, ia puc plegar". Li contestaven: "No, fins que se n'han tretes set". De vegades, con els grans en trobaven una, feien com que no la veien i la tiraven cap al grup dels joves i la canaia" (PE-10, p. XXXIII).

Quan era més emocionant era a les collites, que es caracteritzaven per tenir poques espigues vermel·les. Es passaven llargues estones sense sortir-ne cap i quan finalment n'apareixia una, era aplaudida per tothom. I atre cop tots es posaven a la feina i cadascú esperava ser l'afortunat en la següent aparició.

Algunes d'aquestes espigues eren guardades. Podien servir per a fer bonic, però eren apreciades sobretot per a la Nit de Reis. A tots els infants els agradava de tenir les seves espigues vermel·les i posar-les al balcó o finestra, amb la finalitat que, quan passessin els Reis de l'Orient, les poguessin agafar i donar-les a llurs cavalcadures. I com a mostra d'agraïment per la seva part, sempre deixaven alguna joguina (PE-10, p. XXXII).

"La canaia s'ho passaven bé anar espellofant i a.hi 'via el d'això de què... Allavonse a.hi 'vien vegades que n'hi

'via de vermei de blat de moro. Això em penso que ja ho feien expressament que, con feien un camp de blat de moro, n'hi feien uns quants de... hi barrejaven uns quants grans que eren espigues vermeies, blat de moro vermei. El que trobava la vermeia era... aquell tenia un premi. No li devien donar premi, però era... del que en 'via trobat més de vermeies era el que... (era més elogiata).

"Llavonse la canaia, con posaven el plat a la finestra per 'nar a rebre els Reis i hi posaven una espiga de blat de moro -hi posaven una espiga de blat de moro pels cavalls (riu) - i millor si era vermeia, feia més gràcia" (PE-11, p. 1560).

Quan s'espellofava el blat de moro i es trobava una espiga vermella, "ja deies que la gordaves pels Reis: la gordarem pels cavalls dels Reis" (PE-09, p. 104). Trobar una espiga vermella era una il·lusió que tenien la canalla, que es veien obligats a espellofar, i que era alimentada pels adults.

"Io sé que de vegades, ui!, si no la trobaves: "Oita, vosaltres n'heu trobat i io encara no n'he trobada cap..."! "Oh, perquè has d'espellofar més!" (riu)", li deien els grans (PE-07, pp. 104-105).

"Era per fer broma. Tot espellofant sempre se'n deia alguna, per passar l'estona. I cantar... i dir-hi el rosari" (PE-10, p. 105).

Les espigues vermelles, si n'hi havia gaires, "les engrunaven amb les altres i les duien a moldre. Als penjois del sostre sempre n'hi solien haver. No eren pas de les més bones, perquè les gallines s'estimaven més les altres (les grogues), aquestes (les vermelles) no se les menjaven gaire. El vermei (els grans) sempre abans te'l deixaven" (PE-10, p. XXXIII).

Espellofar per a altres

Gent del poble, principalment dones, es llogaven per a espellofar a les cases de pagès i també a cases de carrer. Aquestes cases obtenien tal collita de blat de moro, que no la podien aconseguir per si soles. A les masies s'hi anava a la tarda, "marxaven a migdia i tornaven a posta de sol (a l'hivern). A les cases del poble hi anaven al vespre. Sempre els donaven alguna cosa" (PE-10, p. XXXIII).

"Io hi 'via anat molt a espellofar (a altres cases). A la Sala... Oh, i ens donaven cèntims! Amb la iaia (la seva mare) a la Sala hi anàvem cada any. Havíem anat a Putsec. Allà baix a Putsec i... no sé on més. Ara no me'n recordo. Hi anàvem de dies, eh! A la Sala hi 'nàvem el vespre. No sé pas cont ens donaven. No me'n recordo ia. (Riu) Podé dos rals (l'hora). Oh, abans una peseta era molt!" (PE-09, pp. 388-389).

"Io també hi 'via anat (a espellofar a altres cases). Hasta a Palou, hi 'via anat a espellofar. I a collir patates" (PE-10, p. 388).

"Oh, bueno, llavons sí. Si hi anaves per espellofar (a altres cases), sí, pagaven. No, a casa no. A casa, mira, espellofàvem els nostros" (PE-07, p. 388).

"Com és ara aquí al Gelabert que, es clar, en collien molt de blat de moro; perquè, ia veràs, la propietat del Gelabert a. hi 'via molts parcers i se'n feia molt de blat de moro. I la part que li tocava (pagar) el parcer (...) l'amo se l'emportava amb l'espiga i (...) llavores el 'via d'espellofar ell a casa seva. (...) d'aquí Fogroles hi 'via vegades que hi baixaven quatre o cinc dones a la tarda a espellofar. Hi 'naven allà a espellofar. Si hi anaven a les dugues fins a les sis o fins a les cinc, tres o quatre hores allà a espellofar i els donaven equits... (riu), equits peles llavores, sí. Si, hi anaven dones, es clar, perquè els homes 'naven més a treballar al camp" (PE-11, p. 1559).

"Io havia vist, con era petit, a. hi 'via cases (de carrer que) els veïns s'ajudaven a espellofar. Per exemple, una casa, petaven el blat de moro i d'això i hi anaven els de dugues o tres cases el vespre allà a espellofà'l. I allà feien la seva juerga¹² i el seu d'això i hi 'via vegades que hi 'vien uns cants que esperverava (riu), que cantaven i d'allò. Sí. Que en general s'espellofava el vespre. Que feia una vetllada llarga.

"Llavorés 'naven a espellofar el d'un atre. Bueno. Oh, en general, mira, si un el tenia per espellofar, aquell dia espellofaven el d'aquell; l'aindemà, que era l'atre que en tenia de trencat i d'això, anaven a l'altra casa. Això ho feien... (determinats veïns), això segons... no ho feia tothom" (PE-11, p. 1560).

També es donava el cas de persones que anaven a espellofar a casa dels veïns, amb l'única finalitat de "passar la vetllada".

"A casa mateix, (...) hi 'via la M. de can P., que tenia totes els mosses a la fàbrica a treballar i sempre venia, con espellofàvem nosaltres, a passar la vetlla. Mentre tant no cremava l'llum i també passava l'estona" (PE-10, p. XXXIII).

Emmagatzematge i conservació

"Abans (el blat de moro) el penjàvem a dalt a les bigues (del sostre). Com que hi 'vien bigues de fusta, la gent hi clavava claus i amb les pallofes feies penjois, lligava tres furies per cada banda, o quatre; però no, no, molt tres. El pare nusava les pallofes. I llavorés agafava aquells panjois i se'l posava al braç, quatre o cinc penjois de sis espigues cada un. I llavorés hi passava un tros de corda d'espart, que eren unes cordetes petites d'espart. Les lligava i les penjava a dalt el sostre, a. n els claus, perquè s'assegués i no fessin nosa per terra. I, con era sec, engrunar-lo a l'hivern i portar-lo al molí a fer-lo

¹² Pronuncia la "j" castellana.

moldre, per donar al bestiar. I també llavores deien: "Feu-me'n un parei o tres de quilos, o quatre o cinc, per fer farinetes. Llavores aquell te'l feien més fi i, mira, per menjar blat de moro" (PE-10, p. 359).

"S'hi deixaven (a l'espiga) dugues furies. Era per poguer penjar, perquè s'assequés. Llavones, es clar, es feien manats, manats de deu o dotze espigues i amb les pallofes nusat i d'això i llavones es penjava. Es penjava a m un sostre de la casa o allà on fos.

"Io sé que a casa (...) hi 'vien a n a les bigues, bigues de fusta, ja hi 'vien claus clavats amb una distància aixís (un parell de pams) i llavones amb uns cordells es feien els penjois i allà s'hi penjava i allà s'assecava. Es 'cabava d'assecar perquè, es clar, 'xint d'espellofar no es podia pas engrunyar, perquè no era sec, es 'guera 'xafat". Algunes cases el posaven a l'entrada, d'altres a dalt més alt. "Allà on cabia, allà on t hi 'via puesto. Aquí (casa seva) en 'via pujat molt a dalt més alt, que encara hi són unes barres (...). Però era de molt mal d'això (fer), 'vèl de pujar a dalt (riu) i llavores tornà'l baixar" (PE-11, p. 1561).

"A dalt més alt hi posaven barres per penjar-hi blat de moro i per posar-hi coses aixfs. Io sé que (...) era tot ple de blat de moro. Allà hi penjàvem el blat de moro" (PE-07, p. 1292).

Una altra manera de conservar el blat de moro, era fer-ne grans enfilalls, un manat d'espigues al cim de l'altre, lligats per dues o tres pallofes, que es deixaven a cada espiga. Cada un d'aquests enfilalls podia fer prop de dos metres.

"Les pallofes, a òltima hora, 'naven a parar al femer. Aquí d'ençà que tenim vaques, llavones, es clar, les donem a les vaques, les pallofes, se les mengen. Sí, a la vaca la pellofa li agrada, es clar, perquè... també es menen les cames de blat de moro. Perquè, mira, nosaltros el poc que fem del blat de moro a les vaques els hi fem menjar les pallofes i les cames i tot. (...). Es clar, no els en pots pas donar gaire de plegat, però també ho aprofites" (PE-11, p. 1561).

Engrunar

"Sí, abans io me'n recordo, que io també ho 'via fet, el meu pare ho feia amb una aixada. Assentat a terra, posada l'aixada aixís (amb el mànec pla a terra i la fulla mirant enllaire), i amb l'espiga l'anaves repassant i la feies engrunyar. Amb les mans era... es clar, aixís, amb una aixada se'n passava més via, si era ben sec, principalment" PE-11, p. 1561).

Més tard varen aparèixer unes màquines que, tot fent anar una maneta, engrunaven el blat de moro. "Uns farts de fé-la anar, que em 'via fet io" (PE-09, p. 1279).

"Io me'n recordo, con el pare va comprar aquesta màquina (d'enrunar) abans de la guerra". Se'n feia molta via, "perquè ficaves una espiga aquí (a la part de dalt) i feia raaac! i ia sortia l'espigot per 'qui (el costat)". A sota no s'hi posava pas re, es deixava "que es 'nés fent pilot a terra". Més tard en varen sortir unes de més grosses, que "hi tiraves l'espiga i feia rosst! rommm! i feies el triple" (PE-07, p. 1306).

"Cossetxar"

"Abans, que (el blat de moro) es 'nava a petar en el camp, en ser els raders d'octubre ia es podia petar. No era sec. Però, com que llavonse s'espellofava i es portava a la casa i es penjava perquè s'assequés, allavonse ia es feia.

"Però ara, en general, si es fan camps de blat de moro, ara s'ha d'esperar més (a collir-lo), perquè en general es fa amb cosetxadores i s'ha d'esperar que sigui sec o sino. allavonse la cossetxadora, si no fos ben sec, el xafaria.

"Nosaltros encara, si en fem un tros, perquè en fem poc... En general, els últims naps que treiem i que d'això... En fem sempre una cortera o d'això (de blat de moro). Encara nosaltros -es clar, perquè no s'ho val una cossetxadora i d'això- sí, encara el petem i ia l'espellofem al camp mateix i ia el portem a la casa i llavonse l'enrunem, que ja tenim una màquina d'enrunar.

"Però el que en fa una mica, que s'ho val, aquells ja hi van amb una cossetxadora i el cossetxen. Aquesta cossetxadora l'espellofa i l'enruna tot. Ia surt, diríem, els espigots i lo que és la cama, les pellofes i d'això ja surten per radera. Igualment com els camps de blat, que surt la paia per radera. Doncs, hi surt la pellofa i la cama i els espigots, i el gra va a.m un atre cantó.

"(La pellofa, la cama i l'espigot) queden al camp, es clar, allò ja es consumeix al camp. Si a canses, a vegenades... havia hagut vegades que alguns hi 'vien passat al radera per aprofitar les pellofes i les cames, allò embalar-ho per donar-ho a les vaques; però no, no, no surt pas a compte. No, perquè lo què val l'embalar-ho i d'això i lo bó que és (...), per mi no surt pas a compte.

"I ara passa que el blat de moro, es clar, con que en general, diríem, per cossetxà'l ben sec, a l'hivern costa d'assecar-se. Però tan solsament s'enruni, ja el cossetxen. Però (...) si l'agafaves i te l'emportaves a casa i ensacat o a.m un pilot, allò es floriria, es resclosiria. Llavons ja el porten en aquests puestos, que hi han aquests secadors, que passen per màquines i amb vent o amb vapor l'assequen. Allavonse ja pot anar per molinar. Per fer pinso. Això va tot a.m el pinso. Es clar, és el gènero més bó del pinso. En el pinso lo que hi ha més bó és el blat de moro.

"Al pinso hi fan moltes barreges. Sí. Però el blat de moro és lo essencial, diríem, en el pinso d'enreixar porcs i d'això. Però casibé en el pinso, si hi ha blat de moro, és lo més bó" (PE-11, pp. 1558-1559).

Fer planter

"Pe' les vaques, el menjar més bò, és el menjar de blat de moro. (...). Ara mateix nosaltres ja en tenim de fet. Fas blat de moro, que en dius planter, però és blat de moro espès, que faci... que creixi. Si té suor, creix i fa menjar. I llavonoses allò es taia tot plegat, con es verd i es dóna a les vaques. És lo que (els) va més bé, això i els naps.

"Es fa a voleio o, si ho vòs més pràctic, nosaltros (...) el fem amb el paló, perquè en 'cabat per tajar-lo va més bé, per arreplegà'l. Però els que el piquen amb picadores i d'això ja el fan aixís, sembrat a voleio, si. De menjar de blat de moro, se'n fa molt. Aquests que el fan per ensilar; aquests que en 'cabat, con és gros, el taien amb aquestes picadores. El piquen i llavonoses ho posen tot a.m un pilot i tapat, i allò queda com confitat. I llavonoses allò és per gastar a l'hivern. Allò es conserva. Ha de quedar tapat, eh!, per 'xò; no pot respirar, ha de quedar ben tapat" (PE-11, p. 1564).

h) Altres cereals

Ordi

"L'ordi abans era tot de sis rengles. Era una espiga gruixuda que feia sis rengles. Ara és una espiga més llarga i prima. Aquesta aguenta i no cau el gra, aquella com re queia". Per això "abans ho taiaven verd, feien les garberes i es... Verd! Verd no li taiaven, eh!, però ara dirfem que és verd. Allà, engarberat, s'acabava d'assecar i l'anaven a buscar el dia que volien batre" (PE-07, p. 101).

"L'ordi... si tenien... el qui tenia un porcot o dos, els hi donaven per engranixar. El qui no collia res al camp per engranixar un porc... ja no l'engranixava... ja no tenia porc. El que collia era per engranixar el porc. Si a més tenia blat de moro, es tenien un parei de truges, i... au!" (PE-07, p. 111).

Actualment l'ordi es fa molinar i es dóna a les truges. Ja tenen un molí, que va amb el tractor, que ve aquí i el molina. En Tamborí ho fa. Farina d'ordi per al bestiar" (PE-11).

Forment

"Abans també hi havia forment, que era com una xeixa, però pujava més gros i feia una espiga més grossa, però ara tampoc (no se'n fa). El forment deien que era molt bò, que era el més bò que hi havia" (PE-07, p. 101).

i) Les patates

Actualment la producció de patates a la Plana de Vic ha minvat molt: "Si us hi fixeu, casibé tot és sembrat. De patates, poques se'n veuen. La gent no en fan aquest any de patates" (PE-06, p. 1542).

"Au, llavores vés allà, anar collint patates. Comencen a llogar gent, tan solsament..., que no els donguin re, la teca i dugues-centes peles 1' hora. Contes patates s'han de collir? I dingú ho fa, dingú ho vol fer, perquè és una mala feina" (PE-12, p. 1700).

"Arribarà que només els pagesos se'n faran per ells (de patates) (...). No sé pas què 'urem de menjar" (PE-08, p. 1542).

Plantar

"Si con plantes les patates, el terreno és molt tendre, molt moll encara i la palonada es taia, que no hi pugui saltar terra fina a dintre, aquella patata queda encasillada allà dintre (...) i no trebaia, li costa molt més de desarollar-se i perilles molt més de que se't podreixi.

"Es clar, si n'has de plantar molt tros... Es clar, ara mateix amb màquines això tampoc no es mira. (...).

"(Si la terra és encara una mica molla, en plantar la palonada), a la que l'apartes, con que per sobre ja veus que la terra corre una mica, al que hi tires el tai (de patata), llavores amb la punta del peu fas saltar una mica de terra seca de dalt, que tapis només el tai; llavores ja pots deixar tancar l'atra amb (la terra) que hi haigui" (PE-12, p. 1676).

"Les patates, con se feien amb el paló, que les feies a mà, es clar, tiraves amb un cordill, tiraves de cap a cap, per fer el solc dret, per fer-la recta i perquè els fesses tots, diriem, a la mida. Si els volies fer a xixanta centímetres o setanta, perquè t'hi quedesssen tots aixís. Perquè llavones per matar l'herba, en general, s'hi 'via de passar amb un animal, amb una arada o amb un d'això per matar l'herba, doncs, allavones que fossen els restos acompañats perquè et 'nés bé per passar-hi (amb l'animal).

"Ara també s'hi fan, també hi queden; fet amb la màquina també queden tots a la mida igual, perquè la màquina, es clar, els fa tots a la mida. I en 'cabat per passar-hi per arrancà-les, que també s'arrenquen amb màquina, doncs, allavones, es clar, si un rest era molt a costat de l'atre, llavones es taiarien. I llavones ja hi passa la màquina i agafa un rest just i agafa l'atre i tots són fets a mida.

"En general es fan de setanta centímetres les patates; setanta, setanta-cinc centímetres de rest d'ample" (PE-11, p. 1549).

"El fort de les patates (per a fer-les) és del 10 de març fins al 10 d'abril. El 10 de març és una mica d' hora i el 10

d'abril ia és una mica tard. Durant aquest mes.

"Portaven els fems al camp, els escampaven, ben escampats, llavores el llaurovan, hi passaven l'estripadora, el resclaven i el truiaven, el deixaven ben fi. LLavores amb un paló anaven plantant les patates. Agafaven un fil per anar recte i anaven seguint aquell fil" (PE-11, pp. 1437).

Cavar

"Con les patates feien mig pam, es 'vien de cavar perquè s'hi feia herba. Con feien un pam o un pam i mig, que estaven a punt de florir, s'hi acostava la terra, es calçaven, que deien. Al mateix temps, si hi tornava a haver herba, fora l'herba i hi acostaven la terra". L'herba s'havia de treure quan era petita, "perquè si era gaire grossa, ia se't 'via menjat les patates i no et feien res. Si era més grossa que les patates, malament rai, ia li havien pujat a cavall, que deien: "Oita aquell, ia es deixa puja a cavall per l'herba. En tindrà poques de patates, l'herba ia li puja a cavall" (PE-11, pp. 1437).

Sulfatar

"I si, con la patata naixia, hi havia gaire herba, (...) perquè abans no es poguessen cavar, (...) també hi passaves això (el rascle) i també espatllaves molta herba, con l'herba era petita, que sortia. Amb això també una hora que fos, que no fos moll, que fos aixut, que fos bastant aixut, (...) també hi passaves això (el rascle) i també desfeia l'herba.

"Ara l'herba ia no és problema perquè ara ia s'hi tiren les herbicides, els líquids, i ia no surt l'herba.

"Perquè, mira, abans les patates era un qüento que, con naixien les patates, naixia l'herba. Hi havia un tou d'herba que esperverava i, si no anaves de pressa, que no les podies cavar (...) (l'herba se n'apoderava).

"Ara ia no és problema, es fan les patates, s'hi tira el líquid i ia no neix gota d'herba, i ia està" (PE-11, pp. 1437).

"Les patates no es 'vien pas d'ensufatar (per les cuques) tampoc allavores al camp. Diuen que es troba això, podé és veritat. Les cuques ahi són d'eixint de la guerra. No hi eren pas. Varen dir que les 'vien dudes els francesos. Io què sé! Però io me'n recordo qu hasta els primers anys que erem casats amb el meu home (...), uns treballis!, cap al camp amb una perola per l'aiga -es 'via de fer amb aiga llaurorens- i allò, aquelles màquines a l'esquena i ensufatar així amb... bueno, amb humitat. Que ara no, ia s'ensufata solament sigui molla la planta de la nit, de la rosada. I allò també diu que els perjudica. No són tan bones. No ho sé.

"Bueno, ni les de casa, que s'ensufaten (...), perquè no es grillin. Sí, prou es grillaven (abans)! Però no me'n recordo si és per lluna veia, que es triaven també, es treien tots els grills, em sembla que ha de ser la lluna

veia" (PE-01, p. 1161).

"És que és molt laboriosa (la patata). (...). Però la punyetera de la patata a l' hora d' arrancar... Encara que ara les fan a màquina, les ensufaten, que ia no és allò d' havè-les de cavar com abans. Però, si t' ensopegués un anys que plou una mica (cap al final), ara que quedaran mortes, d' aquí a quatre dies et pujarà l' herba a sobre atra vegada, perquè ara sí, ia urà fet l' esplet el líquid aquell (l' herbicida), pujarà l' herba. Ia em diràs a vera qui les neteja (PE-12, p. 1700).

Collir

"(Un cop les havien calçades), "ia estava. Fins a arrencar-les, fins pel setembre. Igual que ara. Els homes les arrencaven i les dones les 'naven a collir. Al mateix arrencar-les en feien pilots, i les dones, en general, les anaven a collir. Si més no, els homes; però molt, molt, les dones. Les llogaven per anar a collir patates en aquestes cases de pagès.

"Si un tenia un camp i n' hi sobraven, se les venia. S' agafaven les patates i les portaven a casa. Llavorés un dia determinat te les venien a comprar. Venien els ensacadors i te les ensacaven, en feien saques i se te les enduien.

"Si les ensacaven al camp, era per portar-les a casa. L' ensacador al camp no hi anava casibé mai. Abans uns sacs petits no els feien, el que tenia 90 quilos ia el trobaven petit. Havia de fer més de 100 quilos. Uns sacassos!". En arribar a casa, les treien dels sacs i "en feien un pilot. Era poca la gent que se les vengués al camp, perquè hi havia d' anar l' ensacador i... Llavorés no hi havia la manera de dur-ho. Si feien gaires sachs de... amb un carro allà al mig del camps no..."

"(Quan hi anava l' ensacador) tenien un pilot de patates, que havia fet la casa. L' havien d' ensacar els de la casa i, si no hi tenien prou gent, de vegades llogaven una dona o dues per anar-les collint i posar-les a la cistella, (per) si n' hi havia alguna de podrida o les 'vien d' esgrillar.

"Ara ia les ensaquej en mig del camp i ia se les emporten. N' hi ha molts que se les venen després del camp, però encara n' hi ha molts que se les emporten a casa, eh! Tots els qui les porten a casa en fan pilot. Con se les volen vendre, les han de tornar ensacar, però com que ara només fan sachs de 50 quilos..."

"Hi havia homes que s' hi dedicaven a anar ensacar. En deien *ensacadors de patates*, era la seva feina. Per exemple, els negociants de patates, els compradors, tenien un home a cada poble que feia d' ensacador. Li deien: "Tal dia vas a tal casa a ensacar les patates". (PE-07, pp. 110-111).

Classes de patates

Abans de patates "vermeies no n' hi havien pas. Llavorés es feien bufè, les que ara diem que són molt bones. Eren més

bones abans les patates. Això de canavec i tot això no existia. Tot també s'ha canviat. De la bufè pròpia d'abans ara casibé no n'hi ha. Aquella sí que era bona. La de l'inyà era una espècies e bufè. La bufè no fa tantes patates. Ara no es busca la calitat, es busca la cantitat" (PE-07, p. 110).

"Ugerla és una patata forastera. Bueno, ara aquí ja se'n fa molt. És una patata primeta, molt fina, molt llisa. (...). Però jo con (com) que estic acostumat a la bufè i estic acostumat a les patates..."

"La vermeia no es guarda tant. És que la vermeia, hi ha dos tipus. Hi ha una que... el propi repuntiac, sí, és fina; només que quan has passat de Nadal ja no es guarda, ja es podreix més fàcilment. I llavors hi ha l'atra, que ja és degenerada una mica de per 'qui, que ja també en diuen patata vermeia, que és la pròpia repuntiac, però ja no ho és, és degenerada i té un gust... fa una sorra i té un gust com... una mica tira a nap" (PE-12, p. 1700). "La vermeia no és tan fina com la bufè" (PE-16, p. 1700).

La malura

Hi ha anys que les patates no van gaire bé, agafen la malura, també en diuen el mìldio. N'hi ha moltes, però no creixen. "Ho agafen tot el camp, van agafant puesto i a m tres dies ja t'han agafat tot el camp. (...). Io no sé si ho pot fer l'atmòsfera del país això o no. Perquè els oms, els oms se'ns han mort tots aquí" (PE-02, p. 1851).

j) Els farratges

"Ara passa que, com que hi ha molt bestiar, bona part de la terra s'empleia per fer menjar pel bestiar. Se n'hi empleia, bueno, què et diré io, de tres parts, dugues; bueno, no, de tres parts, una podé; i la meitat, no sabria com dir-ho, segons els puestos.

"Ja veràs (...), ara es fan molts camps de fals. Es fa, diríem, menjar pel bestiar, pe' les vaques... qüestió de menjar de blat de moro i sordo i..."

"Això es cuall con és verd. Es dóna verd a m el bestiar o, si no es dóna verd, es taia i es fa assecar per més tard, per l'hivern" (PE-11, p. 1549).

Els farratges els Trituren i els ensitgen de cara a l'hivern (PE-02, p. 1638).

"La trepadella és com el fals, però només que no té tanta força. No és tan bo pe' les vaques. És més bo el fals" (PE-11, p. 1564).

"De fals en fem, sempre en tenim. Tenim un parei o tres de corderes. El donem a les vaques.

"En general, si hi ha atre menjar, el fas assecar. Si de canses l'has de menester per donà'l s-el verd, també els va

bé verd. Però, en general, com que ara... Ara, el fals, el que empipa és que no té suor. D'aquí quinze dies o tres setmanes ia s'ha de tajar i fé'l assecar. I passa que, si ara tens atra menjar, com és ara naps, perquè ara els naps encara n'hi ha per vuit o quinze dies de donà'ls-en, que encara que siguin granats a això també se'ls mengen" (PE-11, p. 1565).

"Abans també es feia fè. Feia una flor vermeia. Un camp de fè era maco con veies aquella vermeior. Ara no se'n fa. També era menjar pel bestiar. Però, en general, es feia per gastà'l ara a la primavera. El sembraves a la tardor i venia ara a la primavera. Però resulta que era un menjar que tampoc no era de... no és de força, un menjar fluix. Perquè el fè, es clar, mira, el fè es feia a la tardor i ara pujava i el taiaves i ia no d'això (no tornava crèixer).

"El fals, un camp de fals el sembres i un camp de fals dura tres anys hasta quatre, que no hi has de pensar-hi (només has d'anar tajant). I el fals durant l'istiu el taiés tres cops, quatre; tres cops el mínim o hasta quatre, a vegades cinc el taiés, si és que té saor. Perquè un camp de fals ara, diríem, els que ia són fets de l'any passat, doncs, en sent ara als primers de maig... sí, fins a Sant Isidro, vaja, sent els primers de maig ia es taiia el fals. I si té saor, el taiés i cap d'un més ia el pots tornar tajar, ia n'hi torna haver, si és un any que tingui saor i pugui. I durant l'istiu el taiés tres cops o quatre.

"I el fè, un cop i prou. Floreix i grana i s'ha acabat. Sí, l'arrel ia no torna (rebrotar).

"El fals fa l'arrel fonda i fa els brots', diríem, aguanta tot.

"La trepadella també es taiava ara a la primavera i, si no l'espatlles, en 'cabat tornava a brotar. Sí, la trepadella tornava a brotar. Així com el fè no tornava brotar, la trepadella torna brotar. I en 'cabat, diríem, en sent cap a la tardor fa una atra... una atra taiada, una atra d'això (brotada), però no tan grossa (com la de la primavera). La trepadella només (dura) un any.

"Abans el fals ia es coneixia, però no se'n feia. Si la terra no anava gaire abonada, tampoc no sortia bé. No, no, de fals io sempre del meu record també sempre ia... ia se'n feia, sí" (PE-11, p. 1566).

"De sanigrec, en donàvem molt a.n els xais. Ia era com una espècie de fals o no sé què, però ara fa molts anys que no se'n fa. A les vaques a casa no els en hem donat mai (només a.n els xais). I això era de con era petita, eh!, de con era jove io. El fèiem en els camps, com a fals, igual, i el taiàvem" (PE-02, p. 1649).

k) Altres cultius

Carbasses

"Abans també es feien carbasses i ara ningú en fa cap. Es

feia la carbassa de donar al bestiar i, en 'cabat, es feia la carbassa, que deien, la carbassa de ferro, que és aquella carbassa que fa una dova (?) grossa i és ben groga de dintre. Cony, encara no fa pas gaires anys que io havia vist a Vic (al mercat), que aquelles, les verduleres, les de les verdures, que en tenien de carbasses, que les tenien allà taiades i les venien a trossos. L'atra, que era pel bestiar, era diferenta, molt diferenta. S'ha plegat de fer-ne, perquè no... (resultava). S'ha d'això (obtat) més fer... fer l'atre menjar (farratges)" (PE-11, p. 1563).

Ciugrons

Abans es feien ciugrons entre les patates, però "això s'ha acabat.

"Abans con (com) que con feien les patates així amb paló i no s'hi tirava cap líquid pe' l'herba ni per re, allavones s'hi feien ciugrons així en el rest. Però ara s'ha hagut de plegar. La primera, perquè tirant-hi el líquid, perquè no hi hagi herba, allavones els ciugrons tampoc no neixen o es moren. I en 'cabat és una cosa que tampoc no et resulta gaire. Però en general més per 'xò, que (es moren). I s'ha plegat de fer ciugrons, vaia, casibé no en fa... (ningú). Io ja... no sé els anys que fa que no n'he fets, podé fa catorze o quinze anys que no n'he fet. D'ençà que es va començar d'ensufatar, que diem, les patates perquè no hi hagi herba, doncs, no s'ha pogut fer ciugrons" (PE-11, p. 1550).

Remolatxes

"Abans s'acostumava a fer remolatxes al mig de les patates, i ciugrons també. Es clar... els remolatxes, en general, se'ls quedava qui menava el camp. Moltes hores (els amos) et deien: "Ep! No facis Tants remolatxes, que es mengen el blat de l'anys que ve, perquè això explota massa!" No els agradava i de vegades no te'n deixaven fer" (PE-07, p. 99).

"Els remolatxes es donaven a.n als porcs i hasta, com és ara, a.n a les vaques en 'viem donat, poques o moltes. Però s'ha deixat de fer, que és un gènero que no rendeix. Pe' les vaques és més d'això (bó) el' naps. El remolatxa és més aiga" (PE-11, p. 1563).

1) Transformacions agrícoles

El conreu de la terra ha canviat "molt, molt. Io em recordo que els primers tractors, que varen sortir, el meu pare, en pau descansi, i altre gent, la gent grans, deien, diu: "Vejam, què faran! amb els tractors. Un tractor no caga". Saps per què es referien amb això? Volien dir que un tractor no feia fems i... Que hi anaven d'ativocats! Ia hi 'naven molt, perquè, precisament, io crec que es cultiva molt més ara que no pas lo que es cultiva llowares. I això és una

cosa molt clara, que es veu molt clar.

"Allavores venia el segar, o sigui, que de blat de moro de sobre rostoi, que diuen, ben poques! vegades se'n podia fer. Molt poques vegades! I màxim que es fes era a.n a l'ordi, perquè era la primera cosa que se segava, l'ordi, però... I, en canvi, ara se'n pot fer molt, perquè resulta que, per exemple, avui es trobaran aquí un camp, que el cossetxaran el mateix dia, el llauraran i el sembraran, de blat de moro o de lo que sigui. Per què? Perquè un tractor fa la feina que vol. O sigui, llavores havies d'agafar un parei de bous i per llaurar... un parei de bous, fent-los treballar molt, feien mijà cortera cada dia. Fent molt!, feien mijà cortera, de llaurar. En canvi, ara un tractor amb mijà cortera hi està mijà hora.

"De totes manera, com a adelanto, molt, eh! I io estic segur, que parlaríes amb tota la gent gran, tots!, tots!, i els diguessis... bueno, això segur, eh!: "Hi tornarieu tals anys enradera?" "No!" (dirien), perquè io mateix en sóc un" (PE-14, p. 521).

L'agricultura al llarg dels darrers decennis ha conegit profundes transformacions: "perquè abans la terra produïa només a base de lo natural, diríem, cincuenta anys enradera. Cincuenta anys enradera no hi havien les químiques que hi han ara, no hi havia tants abonos i, es clar, la terra ara produceix... bueno, io casibé diria que podé produceix el doble, que no produïa cinquanta anys enradera. Que cincuenta anys enradera (...) a la terra hi portaven fems cada quatre anys, a.m un camp. (...).

"Llavoreres o hi feien patates o d'allò, perquè era el primer any que hi 'via el fums. En 'cabat, un altre any ho sembraven i d'això. I moltes vegades fins cap de quatre anys en aquell camp no se n'hi tornava portar (de fums), però allò era molt poc. I, es clar, no produïa, no...

"Ara passa que, en general, la terra s'abona cada any. La primera perquè n'hi ha el doble (d'adob). Ia veràs, per cada bèstia que hi 'via abans, com és ara aquí a la Plana de Vic o en general, posem a.m porcs o a.m vaques o d'això, per cada una que n'hi 'via llavoreres, ara n'hi han cinquanta. I, doncs, es clar, es produceix molt més. I en 'cabat a.m abonos (químics).

"Allavoneses tampoc hi havia, diríem, la química per matar les herbes, les herbicides i tot això. I, es clar, i lo que es feia, es 'via de fer tot a mà. Com és ara les patates, es plantaven les patates; a la que neixien ia es 'vien de cavar, perquè naixia l'herba; llavons hi 'vien d'haver els homes amb les aixades a cavar-les un cop o dos i...; ara no, ara es planten les patates, si de canses va bé, s'hi tira la química i llavoreres d'herba ia no en surt, ia no s'han de tocar més. Les patates mateix ara es fan..., en general, ia es fan a màquina. Bueno, nosaltros, com que en fem poques, no les hi fem, perquè no s'ho val. (...). Però en general casibé tothom les fan amb màquina. Ia ho fan amb el tractor, hi han unes d'això i va passant i va caient un passat (un trosset de patata) i llavoneses amb uns urions ia la terra hi queda, ia fa crestall, que allò que diuen que les patates ia

queden calçades. Abans es 'via de fer amb l'aixada. Que quedin calçades, doncs. I, com s'ha fet, s'hi tira la química, perquè no hi hagi herba i fins arrencar-les ia... ia està, ia no s'hi fa herba. I, si se n'hi fa -en 'cabat, diriem, en part d'istiu i d'això-, també hi ha la química per matà-la aquella herba, per passar-hi i tirar-hi un líquid i es mata.

"És com el blat. El blat abans hi 'via... ara en aquest temps, a la primavera, que hi 'vien les dones que anaven a herbejar amb aixedells i veies amb un camp o per 'questes cases de pagès quatre, cinc dones, sis, que anar passant en el camp, anar tajant l'herba. Ara ja no s'hi ha de passar, perquè fa s'hi passa amb una màquina, amb el tractor, o sigui, amb una màquina espolvoritzadora, s'hi tira un líquid i ja està, ja ho mata" (PE-11, pp. 1547-1548).

m) La sega

Segarem, batarem
quina feina que tindrem.
Hem segat, hem batut,
quina feina que hem tingut.
(PE-07, p. 130).

"A vegades del quinze al vint de juny ja començàvem a segar i el segar durava fins als primers de juriol, fins a Sant Miquel" (PE-11, p. 1431).

"(Les cases de carrer, que menaven poca terra) s'ho segaven ells. Si solament hi havia un home que s'ho portés, ja casibé s'ho segava; o si s'ajuntava amb un altre, s'ho segaven tots dos" (PE-07, p. 104).

"El segar amb el volant. Si el blat estava tombat cap allà, tu sempre el 'vies d'agafar del cantó d'aquí, no el podies agafar mai a repèl". Si el blat estava tombat cara nord, s'havia d'agafar des del cantó de migdia. "Perquè estava tombat allà i et 'nava molt més bé per tallà'l i per lo que fos. En canvi, si l'agafaves a repèl, malament, tenies l'espiga aquí i era plantat allà enllà i no hi arribaves pas" (PE-14, p. 518).

A la mà que agafava el blat, els segadors hi portaven una protecció: l'esclopèt de segar. "A la mà esquerra. A l'esquerra per agafar el blat, perquè el volant no t'arribés a la mà. Perquè amb el picar el volant (...) podies tobar un roc o això i tirar-te el volant... alçar-te'l enlaire i anar... Ja n'hi 'via que s'hi 'vien tajat segant. (...). Ja n'hi 'via que segaven sense esclopèt, però era molt exposat, perquè era molt fàcil que t'arribesses als dits.

"El forat a la part de radera era perquè, si se t'hi ficava una paia, se t'hi ficava un gra o un d'això, perquè sortís" (PE-11, p. 1444).

També hi havia el carbassot, on "hi ficava la pedra amb

una mica d'aiga, per esmolar el volant, i també la daia i el fuçó. La pedra era pedra de foc. Hi 'vien vegades que hasta feia xispes, con esmolaven" (PE-02, pp. 403 i 1264).

"El bancí era el lligam de la garba, que segaven amb el volant. Era el blat mateix. Segaves un grapat de brins i llavores feies el bancí. Cargolaves, si no en sabies una mica, se't tornava desfer, però con (com) que ia ens 'via vagat de fer-ho" (PE-12, p. 1692).

Colles de segadors

En temps de sega es feien colles per anar a segar. "La colla dels segadors". Tenien una trompeta i, quan plegaven, la tocaven: "Sents? La trompeta dels segadors". Hi havia un "cap de colla", que llogava un grup d'homes, i anava a oferir la seva feina a les cases de pagès. Aquestes colles ja començaven segant "a per 'vall", comarques més càlides, i acabaven als municipis de muntanya (Setcases, Camprodón), mentre blat hi havia per segar (PE-10, p. IV).

"Al temps del segar n'hi 'via que feien colles de segadors, que deien. Un reunia set o vuit homes i n'hi 'via un que era el capatàs i aquell anava a segar, diríem, a... agafava blat a segar. Com és ara, aquell es comprometia a segar el blat d'uns determinats i aquell amb aquells homes hi 'nava a segar-lo. Com és ara, un dia anaven a segar al Puig, un altre dia anaven a segar a.m una altra casa. I aquest ia abans de començà-se de segar ia anava pels puestos, ia contractava el blat que ell segaria. I aquell tenia una colla d'homes, de sis o set o els que fossen, i aquells durant el segar anaven repartits... A vegades segaven tots junts a.m un puesto, a vegades 'naven dos o tres a.m un altre, però baix la direcció d'un jefe¹³, i aquell era el cap de colla, aquell era el que feia la colla. (...). I aquest (el cap de colla), el blat, les cases, n'hi 'via que li donaven a pareu fet, n'hi 'via que ho agafava a pareu fet. De dir: "Mira, aquí, per exemple, tu tens tres corderes, quatre, de blat, doncs, io per 'quest preu te'l segaré". D'altres que ho feien a jornal, que hi 'naven... comprometien i hi 'naven els segadors i, con 'vien acabat, diríem, tants jornals. Un jornal era una diada" (PE-11, p. 1433).

Algunes vegades, pagesos de carrer o petits propietaris, que tenien un camp o dos, es posaven d'acord i tots segaven els camps de tots. També es podia donar aquest cas amb persones que tinguessin els camps veïns (PE-10, p. IV).

Agarberar

El blat es segava amb volant. Després s'havia d'agarberar. Les garberes podien tenir diferent nombre de garbes. "El gabaió, deu; després hi ha la doczena; després hi ha la

¹³ Pronuncia la "j" castellana.

seczena, ia ho diu: setze, quinze a baix i el capellà a dalt. En deien el capellà, el capell. Que sempre deien que era més bo el més dolent capell que no pas el millor burro.

"Saps per què? Perquè la garbera es cobria a burro: quinze garberes a baix i cinc a dalt. Però com que havies de posar les garbes així, una al cim de l'atra, sempre t'entrava l'aiga d'una garba a.m l'atra. En canvi, agafaves una garba sola, que li... que el trenques el blat i queda així com un... què et diré jo, com un perruca d'una persona i el posaves al cim de la garbera i allò t'escopia molt bé l'aiga, sats? Casibé..., vaia, sempre... no hi deixava entrar gota d'aiga, el capell.

"Bueno, i després feien garberes també... uii, hasta en feien de vint-i-cinc garbes. Si la feien de vint-i-cinc, doncs, n'hi 'vien vint a baix i cinc a dalt. I, si la feien de trenta, a vegades també en 'vies de camuflar alguna al mig, per carregar el burro més ben cobert, o sigui, que en vès d'anar-ne cinc a dalt, també n'hi 'naven sis o set.

"És que en aquell temps n'hi 'vien més de garbes, perquè es feia un atre blat. Es feia un blat que era més alt que aquest, que es fa ara. (...).

"En aquell temps, con se segava així i es posava així a.m garberes el blat, era perquè deien que agafava un color maco i s'assecava més i el confitaven, deien, el posaven a confitar. Representava que el posaven a confitar.

"(Les garberes es feien) a la vora al camp o al mig del camp o així a.m un rengle, perquè no privessin de llaurar. Quedava només una gaieta, (...) allà on.t hi 'vien les garberes, de dos metres, però ia els feies ben recte perquè no... (es perdés tres)" (PE-14, pp. 516-517).

El final del segar

"A.hi 'via vegades que al final del segar es feia, dirfem, com és ara, com una mica d'àpat. A vegades a.hi 'via que inclús es desplaçaven a.m algun puesto, com és ara, anar a fer una pesquera o... Això, mira, a vegades uns ho feien, d'altres no". Les colles de segadors, "con havien acabat la campanya, feien un dia de gresca, si tu vòs, un àpat a.m un puesto o a.m un atre" (PE-11, p. 1433).

Segar a màquina

Abans de la guerra civil va aparèixer "la daiadora", però es varen començar d'estendre "del trenta al coranta. Aquesta (la seva) era comprada del cinquanta, del cinquanta per 'munt. (...). Això sustituïa el volant. Però deixava la gavella estesa. I llavonse 'vies de passar, afagà-la i lligar-la i fé-ne garbes, com con es feia amb el volant. Es 'nava més de pressa i no era tan carregós.

"(Hi taiaven) qüestió de menjar. Si es presentava, també hi podies tajar-hi, com és ara, si hi volies tajar civada verda, que és més alta. És clar, sustituïa el volant i la dai.

"Llavonse, més tard, ia varen venir les agavelladores, que llavonse ja hi 'via alguns tractors.

"I també n'hi 'vien unes atres de màquines de segar. Aqueles, era només per segar blat, que aquelles 'naven també tirades amb animals, i una ganiveta. I (en) aquelles hi 'naven unes pintes, i aquelles arrambaven". Així com en les anteriors "cada cop per tornar passar 'vies d'haver tret la gavella, que havies deixat; aquelles atres ia l'arrambaven, ia la deixaven arrambada i llavonse ia un camp ia el podien tajar tot sense haver-hi d'anar al radera. En 'cabat s'hi 'via d'anar més tard, es clar, a engavellar-ho i lligar-ho. I fins que varen venir les cossetxadores" (PE-11, p. 1424).

n) El batre

"El batre durava des de Sant Jaume... sí, fins passat la Mare de Déu d'Agost. Oh, es clar!, això segons el temps que feia, perquè segons quins dies no es podia fer. Perquè, si havia plougit i era humit, i si presentava un dia de volquer ploure, llavonse, un d'això (era un inconvenient). Perquè el qüento era que a vegades, con ho tenies tot estès a l'era, llavonse venia un temporal i la feinada era apilar-ho tot, i apilar-ho que no se't muiés el gra" (PE-11, pp. 1425-1426).

Les eres

Les cases de pagès batien a les seves pròpies eres, que tenien a davant o darrera la casa. Però els pagesos de carrer batien a les eres públiques, que hi havia a les afores del poble.

A l'Era Nova hi batien el carrer Nou i la Rambla i bona part de Folgueroles. Els del carrer de la Font solien anar al Camp dels Penjats. També es batia al lloc on ara hi ha el camp de futbol. També es feia al Serrat del Godiol i al davant i al darera de la Codina. Abans es feia amb animals i més tard amb màquines.

En arribar el temps del batre, la gent ia s'arreclava les eres. Treien les herbes i les acondicionaven. Allà on hi havia roca era el lloc més indicat per a batre-hi. Ho pelaven i de vegades, si era necessari, també aplanaven una mica la roca. Primer batien els uns i després batien els altres. Hi podien haver tres o quatre batudes de cases diferents. Cadascú tenia el seu tros.

"Allà al Serrat hi 'via la iera, les aieres (...). Al Serrat del Godiol, que en dèiem. Allà era la iera de batr'-hi tothom. I molts ia hi feien el paier" (PE-03, p. 2002)

"Totes aquelles roques (de la Iera Nova) eren ieres. La gent hi portava les garbes i l'un feia una batuda aquí amb deu garberes, l'atre amb quatre o cinc allà, l'atre sis o set allà enllà. Agafaven un parei o tres d'eugues i les feien voltar fins que el blat era ben aixafat. El ventaven i l'ensacaven. Per fer vuit o deu sacs hi passaven tot lo dia.

"Con havien acabat, cap al tard, anaven a garbejar, anaven a buscar més garbes a un altre camp, si és que en tinguessin més, més d'un. Les tornaven a posar allà, preparaven batuda per l'aindemà, que deien. L'aindemà tornaven a aixafar-ho i així De vegades allà al Serrat (del Godiol) hi havia cinc o sis batudes, cadascú es feia la seva" (PE-07, p. 101).

Fer els modolons

"Es batia amb animals. Llavoneses el trasladaven (el blat) dels camps amb carro, amb carreta, o amb lo que fos, i feien els modolons a casa seu (o a les eres públiques).

"Els modolons eren unes serralades de garbes, com una espècie de paier, que conservaves també a baix amplet i anaves acabant, acabant, acabant, i acabava també amb un capellà, amb un capell. Cobert" (PE-14, p. 517).

"Es determinava en el puesto que es volia posar. Con es feia amb bestiar, es portava a l'era. Allavoneses, es clar, no es feia tan modoló, perquè moltes vegades es portava..., Com és ara, al dematí es batia el blat, es feia una batuda, que deien; a la tarda llavoneses es portaven les garbes pe' l'aindemà. Ia es posaven a l'era a.m rodona i unes garbes a sobre de cul enlaire, perquè si la nit... no agafés mollena l'espiga. I l'aindemà dematí llavoneses amb el bestiar ia, si feia bò, ia d'això (es batia).

"Els modolons es feien més con hi 'vien les màquines de batre, les trilladores. Que llavoneses, com que primer el 'vies d'entrar tot casibé, el blat, perquè con vingués la màquina llavoneses no n'hi 'gueres donat l'abast de portar-lo.

"Llavoires el modoló es feia a.m un puesto que... allà on es 'via de posar la màquina i allavoneses, mira, es començava un modoló i a terra es feia un vol de garbes dretes i allavoneses s'hi posaven les garbes de cul a fora. I sempre posades així una mica... amb l'espiga a dintre i una mica inclinades, i l'acabaves al capdamunt... Començaves ample i te'l 'naves entornant i arribava al capdamunt que quedava... amb una garba allavoneses d'això, el cobries, el coronaves. Amb una garba sol el coronaves al cap. I llavoneses l'espiga quedava tota tancada a dintre i en cas de ploure allavoneses, es clar, allavoneses era només el cul de les garbes, que l'una ia escopia cap a.m l'atre i no es muiava el d'allò (l'espiga)" (PE-11, pp. 1429-1430).

Batre amb animals

"Abans es batia amb animals. Abans per treure el blat de la paia, el gra, ho feien amb animals. Després de la guerra encara hi 'viem batut amb animals" (PE-11, p. 1425).

Els qui no tenien animals per a batre, els llogaven a qui en tenien, però havien d'esperar a què aquests haguessin batut la seva part, i només després amb els seus animals batien la dels altres. "Anaven a jornal. Però de vegades

havies de ser dels darrers, fins que ells havien batut i d'altres i fins que et tocava. Hi havia hores que fins ara al setembre o raders d'octubre, que, si eren anys plujosos, hasta el blat se't grillava a les garberes" (PE-10, p. LXV).

Els que tenien euga disposaven d'una era, coneguda pel nom de la casa del propietari de l'animal. Per exemple: l'era de l'Arsís, l'era de cala Noia, l'era d'en Carlos Martell (PE-10, p. LXVI).

"Ia n'hi havia que en tenien (d'eugues) i les llogaven. A ca l'Arsís (...) en tenien dugues i s'hi dedicaven. Aquells venien amb l'euga i un home. (...). Aquell home només tocava l'euga. Es posava al mig de la batuda i anava fent voltar... (l'animal). Es que et 'vies de posar al mig de la batuda i amb una corda havies de tenir les eugues perquè anessin voltant" (PE-07, p. 102).

A més dels de ca l'Arsís, "hi 'via llavonse allà a can Mariano i després a hi 'via el pare d'en Lliberti, allavonse hi 'via en Til.lo, hi 'via a can Marxant, n'hi 'vien vários, eren vários que feien això. Anaven a les aieres a batre, vui dir, amb les augues, 'nà-les fent voltar per 'llà sobre i hasta que estava ben xafat.

"Ia ho sabien més o menos la clientela que tenien feta, doncs, els hi deien: "Agoita, tenim d'entrar el blat". El posaven allà a la iera i els hi batien i els feien un paier i els hi portaven el gra a casa seu. (...). Io, del meu record, (sé) que (els) pagaven amb diners. Ara, de vegades, doncs, io què sé!, podien fer un arrecló" (PE-47, p. 1577).

"A vegades llogaves un altre home, perquè en Joan, pobre home, tot sol tampoc no s'ho podia pas fer. I també havies de lloga'ls a les eugues i 'vies de pagar les eugues, que et batien. Allò, que anaven voltant per fer saltar el gra, con es batia, així, amb augues. Ia n'hi 'via que en tenien d'euga i les llogaven. N'hi posaven tres, de frente totes tres i au (anaven voltant). I un home per 'nà-les fent voltar" (PE-03, p. 2003).

També hi havia famílies i veïns que "s'ajudaven. Això, perquè, mira, n'hi 'vien que tenien animal, d'altres que no en tenien d'animal, eh!; doncs, allavonse el que no tenia animal, hi 'nava l'home; i els altres que tenien animal, hi posaven els animals i...; o si eren dos o tres que tenien animals, juntaven aquests animals i, mira, un dia batien pe' l'un, l'atre dia batien pe' l'atre" (PE-11, p. 1425).

Fer la batuda

Primer de tot calia parar la batuda, que consistia en posar totes les garbes a terra en una rodona. Segons les garbes que hi havia, la rodona era més grossa o més petita, amb la condició de què totes les espigues donessin cap a dintre de la rodona (PE-10, p. LXV).

Es batia "a.n a les eres. Aquí hi 'vien unes eres aquí al

Serrat (del Godiol), unes roques. Cases de pagès tenien una era, aplanat; n'hi 'vien que ho tenien enllosat, d'altres que no, (...). N'hi 'via que també ho tenien només amb terra, però com que era pitjada i forta" (PE-11, p. 1425).

"Per fer-ho bé, doncs, 'vien de buscar pedra, un puesto que hi 'gués pedra -allà al Serrat, aquí a la Codina-, que, con trepitgessin, que caigués més fàcilment; perquè amb la terra s'ensorra i l'avonses quedaria tot clavat a terra i, en canvi, allà no es clavava res i anava bé.

"I no et pensis que n'hi 'gués un de sol, eh! (...), tots estaven batent al mateix puesto, un al costat de l'atre, vui dir, un aquí, l'atre allà, l'atre allà, l'atre allà, i au. Passaven tot el temps del batre, si durava vuit o deu dies, cada dia, cada dia la mateixa. I anar treient gra i anar fent paia i 'nar fent paiers" (PE-47, p. 1577).

"L'avonses posaven les garbes, que deien, les gavelles, el blat, (...) i tota una rodona, a.m un rodó, i, si se n'hi posaven, mira, èquis... això depèn de lo grossa que la volien fer" (PE-11, p. 1425).

"Es contava en aquell temps cinc garberes per euga, per batre, o sigui, que, si a.hi 'vien tres eugues, quinze garberes. I feies la batuda de quinze garberes. Cada dia una (batuda) només. Quinze garberes i prou. Cada dia. Con (com) que ia tenies les garbes així, a.m modo16, doncs, cada dia només feies una batuda" (PE-14, p. 518).

"L'avonses amb animals, amb eugues, l'avonses les eugues les tiraven a sobre i les feien voltar. 'Naven trepitjant allò i el gra 'nava caient" (PE-11, p. 1425).

"Con les eugues havien voltat una mica, es començava per un cap a girar allò, perquè ho aixafés per l'atra banda i au. Fer la girada. I llavores tornaven allà, tornaven a voltar i con ho havien ben girat, con veien que la paia era ben esmenussada, bastant esmenussada i el gra havia marxat de l'espiga, llavores treien les eugues i treien la paia" (PE-07, p. 102).

"L'avores amb el batre havies de fer quatre girades. La primera en deien adreçar. La segona, esbadeiar; i llavores les (altres) dugues girades. I et 'vien de combinar sempre... Si per, per exemple, aquí fas el paller i tens que treure la palla aquí, doncs, et 'vies de combinar sempre perquè... Per exemple, adreçar aquí, agafaves aquesta garba, que estava així, i la tombaves així (cap al sud). Cap allà on volies fer el paier. Bueno, llavores venia l'esbadeiar. L'esbadeiar aquí (cap al nord). Bueno, llavores venia l'atra girada, aquí (cap al sud) i llavores l'última altra vegada aquí (al nord). I saps per què? Perquè llavors amb l'arrancar la paia, que deien, no et venien mai a repèl. Perquè, si ho 'guessis fet així (al revés), et venia a repèl i, vinguent-te a repèl, era molt més de mal treure, perquè aquí et quedava colgada. Ho entens? I encara l'havies d'agafar

per la punta i, en canvi, així, no; ia l'agafaves per baix i et venia bé" (PE-14, p. 518).

"Les eugues voltaven acoplades, lligades al coll, una al costat de l'atra. I la que patia més sempre era la que anava allà (a la part de fora), l'última de totes, perquè sempre tenia el vol més llarg" (PE-14, p. 518).

"Per tres eugues, oh, havies de ser... carai!... lo menos... lo mínim, lo mínim!, havies de ser quatre homes, perquè per girar i per treure la paia i... Perquè, es clar, el que feia anar les eugues, doncs, moltes vegades ia no... aquell home només... ia tenia feina casibé a cuidar les eugues. Perquè, con les treien, sobretot l'adreçar i l'esba-deifar i la primera girada les treien, però després ia no, eh. Després ia no, perquè ia giraves... mentre les eugues voltaven allà, tu giraves aquest tros; llavores, con ia casibé no els quedava puesto, 'travessaven les eugues aquí i tu 'cabaves de girar. Llavores ia no les treien, fins que acabaven.

"Una euga, con fa dies que bat, que batia, s'ensetaven d'aquest garró d'aquí (de la pota), de l'últim garró de baix. I després del casco. Veies que aquells pèls que quedaven... Diriem, la cama peluda, que arriba en el casco... escolta, tajat allò! Tajat, que semblava que ho haguassin fet amb unes estisores; allò, com con li han tajat els cabeis... tan recte! i tan bè!, la mateixa raia. Llavores se'ls encetava la carn d'aquí dalt i els posaven uns calçons, que era un d'allò de cuiro aixís ample com la mà i es cordava a radera amb unes civelles i aixís no s'encetaven". Els calçons no els hi posaven pas el primer dia. "Con veies que ia començava de marxar el pèl, dius: "Ara aquesta aviat s'encetarà, doncs, posem-li els calçons". En deien els calçons" (PE-14, p. 519).

"Llavones, con ho 'vien xafat, ben xafat, llavones els homes amb unes forques estovà'l i espolsà'l, i les eugues allavones atra volta tornar-hi, i tornar-ho axafar, i fins que estava ben... que estava axafat. I quedava la paia... la paia i llavones es 'via de triar el gra" (PE-11, p. 1425).

Triar el gra de la palla

"Llavores trèiem la paia. Allavores passàvem la pinta, (...), a treure el boll, que en dèiem, el boll més gros, el paiús! El paiús, que dèiem. I, bueno, llavores, doncs, vinga 'pilar. Llavores venia el ventar amb el vent.

"Ho ventàvem amb les forques. Moltes vegades 'vies d'esperar perquè fes una mica de vent. I, bueno, llavores si el volies deixar-lo net, si fes vent, llavores hi 'via una pala, una pala de fusta, que llavores ho collies més bé tot. Perquè, es clar, amb la forca anava molt bé mentre hi 'via boll, però, con ia havia marxat el boll més gros, doncs, no el podies agafar, perquè se t'escapava tot. L'agafaves amb la pala. I et quedava poca cosa. I llavores, ia només el

passaves a.n a la... o a.n a la garbella¹⁴ o a.n a la màquina, després varen sortir les màquines, i quedava el blat net. Oh, de net, ja hi quedava, ia. Sí, sí. Però, coi!, hi empleiaves tot el dia" (PE-14, p. 518).

"El boll és la pellofa que fa el gra. Se l'emportaven i el tiraven al femer, per fems, encara que n'hi havia que el deixaven per aquelles eres. Però en general en feien fems" (PE-10, p. LXVI).

"N'hi 'via que tenien unes màquines (per netejar el gra) amb un ventilador, que ho feien anar amb una mà, amb una maneta. Aquí Fogroles, aquí casibé sempre el netejàvem amb el vent" (PE-11, p. 1425).

"Treien la paia. Abaix hi quedava el gra i el boll. L'apilaven. Si feia vent, amb les forques el tiraven enlaire i el boll se'n 'nava per un cantó i el gra queia allà.

"Con havien fet això, el passaven per un garbell gros, perquè de vegades hi havia rocs, cagades d'euga i altres... (brutícies). Quedava net. Si hi havia una mica de boll a terra, acabava de marxar amb el vent.

"Posaven un pal aixís llarg, una alçada si fa o no fa d'aquest sostre (uns dos metres) amb una mica de corda lligada al garbell gros, la garbella que en deien, i ensacaven un o dos sacs de blat i un home pujava al cim d'aquells sacs. Quedava enlaire i feia passar la garbella, anava garbellant. El blat queia a terra. Com que hi havia un tros de la garbella a terra, si hi havia terra o boll, el vent també se l'enduia. L'home s'enfilava perquè la garbella li quedés enlaire i un altre home li anava tirant el gra dintre. La porqueria que quedava damunt la garbella -els forats eren petits, perquè només passés el gra i el que era més menut- també l'ensacaven i la donaven a les gallines. En deien les purgadures. De vegades hi quedava un trossot d'espigota..., el que quedava més gros. Per acabar-ho d'aprofitar. Les purgadures les donaven a les gallines i, si hi havia algun gra, ia s'ho menjaven" (PE-07, p. 102)

"I d'aquesta manera, anant bé, treies catorze, quinze sacs, setze, cada dia. Es clar, hi 'vies de menester, 'vies de ser almenos tres o quatre homes i un parei d'eugues o tres, i a.m un dia feies això" (PE-11, p. 1425).

"Llavorès, con varen venir les màquines de batre també hi 'naven allà (a les eres) a batre i s'hi feien modolons de les garbes i les 'naven ficant a la màquina i el 'nava batent, només batr'-ho. I la paia, ja tenien un llençols, que deien, que eren uns llençols de saca, que anaven fent aquells llençols i un carro que ho 'nava portant a casa teva i anaven fent el paier" (PE-03, p. 2002).

¹⁴ La garbella solia ésser de pell de porc.

Mesurar el gra

Un cop passat el blat, aleshores el mesuraven. "En aquell temps es mesurava el blat. Així com ara va a pes, es mesurava, per fer les parts del propietari. I, doncs, la cordera tenia quatre mesures i feia (...), si el blat era més bo o no ho era tant, però, aproximadament, per quif de cincuenta quilos feia la cordera. De xeixa, eh! Ara bé, si hagués set civada o ordi, no pesa tant" (PE-14, p. 516).

"Si pagaves al terç, doncs, mira dos per tu i un pe' l'amo, i au! I no et pensis, eh!, que quedés només ben ras!". Hi passaven la mà plana per sobre" (PE-14, p. 519).

Fer el paller

Les cases, que tenien era pròpia, "normalment, ia, quan es treia la paia, si èreu quatre homes, per exemple, era el que... arrencava la paia un, l'atre que l'acompanyava i, si el paier no era molt lluny, després n'hi 'via un atre, que ens ho repartiem, ia et pujava la paia a dalt. I a dalt a hi 'via l'home que feia el paier. Perquè llavores et trobaves amb un enfarfec de paia allà, que et donava una ànsia! En canvi, si l'anaves pujant a dalt, sempre en quedava més o menys, perquè sempre en deixaves un pilot a baix, per si de cas, que vingués un canvi de temps, acuguiaves, que dèiem, una mica el paier, perquè no es muiés, perquè el paier tenia tot el camp llavores. Camp, que diuen, el camp del paier.

"El paier el començaves ia bé, per anar pujant, però havies de deixar sempre paia a baix, de repuesto, per un si de cas que vingués un canvi de temps, per acuguià'l una mica. I tan solament el deixessis una mica aixís (cobert), ia llançava l'aiga.

"Llavores l'endemà... Si veies mal temps, l'acuguiaves el vespre (del dia abans). L'endemà, doncs, que no feia mal temps, mentre les eugues voltaven, li tornaven esboiar aquella paia, li donaven el mateix camp i ia estava.

"Cada dia en fèiem un tros, fins al final, que acabaves el paier i llavors... Al capdamunt de la perxa, que aguantava el paier hi solien posar una olla o una gallada veia" (PE-14, pp. 519-520).

A les eres públiques, de la palla que sortia, després de cada batuda, "de moment en feien un pilot allà, un paieró, que en deien, perquè, si plogués, no es muiés. Si tenien tres o quatre camps aixís, feien un, dos, tres paierons, l'un al costat de l'atre, i un dia determinat deies: "Ara farem el paier a casa". Amb carros portaven la paia cap a casa i feien un paier gros. En general, com que hi havia un pati, el feien al pati. El qui no tenia carro, quedava amb un que en tenia, deien: "Què? Vindràs amb el carro?". "Sí, tal dia hi podré venir". "Doncs, farem el paier". En general, solia ser el mateix que et 'via batut. En general, cadascú a casa seva se'l feia. Tots els homes casibé en sabien de fer paiers, com que ho havien fet, com que ho havien hagut de fer" (PE-07, pp. 102-103).

"N'hi 'via que ia el deixaven allà (el paier), en aquella iera, però el que tenies d'això (lloc) i el volies a casa, ia procuraves un carro et fes els llençols de paia i, au. Abans dels llençols ia carregaven el carro amb la paia i 'nava el carro ple de paia batuda i llavores ia anaves fent el paier. L'entraven a forcades cap a dintre" (PE-03, p. 2003).

"També es feien paieres. Una paier era ben rodó i pujava i acabava (en punta). En canvi, una paiera era quadrada. Una paiera també costava molt de fer-la, eh!, una persona que s'hi volgués lluir a fer-la, perquè resulta que havies de pujar tots els cantos ben vius!, eh. I tant entornada 'via de tenir d'aquí, com d'aquí, com d'aquí i com d'aquí". Es refereix al punt mig de cada costat, des d'on ha traçat una línia recta cap al centre del quadrat, però les quatre línies no arriben a trobar-se al centre del quadrat, sinó que entre elles hi cabria un petit cercle. Posteriorment les ha ajuntades. "I la paiera acaba amb una esquena d'ase. Això s'entornava aixís i aquí igual una mica". Dos dels cantons del quadrat d'entornaven més que no pas els altres dos. "Acabava com una teulada, per escupir l'aiga.

"Però era més bon assunto un paier que una paiera, perquè sempre es podria més paia a.m una paiera, perquè... en fin, ia es veu, agafava massa tros. En canvi, un paier començava ample i te'l 'naves entornant, te'l 'naves entornant i 'cabava amb una punta. Un paier, si t'hi miraves, no es muiava mai!, mai! Un paier ben fet no es muiava! Es podia muiar un cove de paia a dalt de tot, però foris, aquí i prou, eh! En canvi, moltes vegades el paier, segons qui els feia, a.hi 'via tal de degotter!, que entrava fins a baix. Ben podrida, llavores aquella paia no servia per re. No, no, pudor i de tot. Ni el bestiar la volia per menjar, ni per jaç no servia gaire" (PE-14, p. 520).

De palla, abans "se'n feia més de malbé, es clar, perquè, ia veràs, l'havies de fer a.m un paier. 'Vien de ser ben fets, si no eren gaire ben fets, a vegades s'hi feien degoters, si plovia gaire, (...) i a vegades arribava de dalt a baix (riu) que era ben podrida.

"Ara no. Ara, si se't fa malbé, l'única cosa que hi ha perill de fer-se't malbé és con la tens estesa al camp. Con ha acabat la cossetxadora, si encara no l'han anada a embalar, allavonses, si plou, allavonses, es clar, se't muia. Allavonses, es clar, llavonses ia has d'esperar que se's aixugui, i ia no surt tan bona.

"Si de canses hi ets a temps, con l'han embalada i d'això, si no ets a temps a treure les bales del camp, però hi vas i les poses dretes, encara que plogui llavores ia no passa re. Ia no es muien, perquè com que és tan ben lligada, es muia una mica del vol, però com que ia és dreta, a la que fa mijia diada de sol ia torna a ser aixuta" (PE-11, p. 1429).

La bona del batre

"Hi havia cases de pagès que, con havien acabat de segar i batre, deien: "Anem a fer la bona del batre". Anar a fer una beguda o un dinar. Però per fer això ia havien de ser gent que en tinguessin, que fossin masovers arriats, que tinguessin molta terra" (PE-07, p. 104).

Batre amb les batolles

"Les batoies eren uns bastons... Feien un bastó llarg aixís (un metre o metre i mig) i llavores hi posaven un cordell o un tros de pell, però molt un tros de pell. Feien un forat en el bastó. I llavores un altre bastó igual, llarg, hi feien també un forat i hi lligaven també la pell. De l'un a l'atre hi 'via una distància d'un pam o dos. Més o menys, que els donés. I llavores agafaven el bastó aixís i amb l'atre: pam! pam! Una persona agafava un bastó i amb l'atre picava a terra.

"Abans també el blat ho feien a cop de batoies en aquell temps. Però molt, molt, per batre els ciugrons, mongetes i això. Els ciugrons per batre'ls, per espellofar-los, llavores a cops de batoies!". S'agafava un del bastons i "l'atre quedava enganxat. Un el tenies a la mà i l'atre botava, picava a terra. I per 'xò el lligam havia de ser llarg, perquè piqués a terra" (PE-10, p. 625).

"Les batoies. Fins que saltava, garrotades allà. I molts anys enradera hi batien el blat i tot, a garrotades. A garrotades, que deien. Io no, io no me'n recordo. El meu pare, sí, que se'n recordava.

"Agafaven dos bastons (els) lligaven i amb el feien voltar i patapim! i patapum! Tres o quatre homes i, au!, feien caure el blat. "No hi 'via re abans (vol dir animals per a batre). Anys enradera, io no me'n recordo, però el meu pare em deia que batien aixís. Amb batoies" (PE-34, p. 2052).

També hi ha qui bat les mongetes amb una forca girada al revés (PE-35, p. 2050).

De la màquina de batre a la "cossetxadora"

Es va batre amb animals "fins que varen venir les trilladores. Varen venir les màquines de batre llavores, que deien.

"La màquina de batre, allò era un trilladora, que en deien. Aquelles anaven pe' les cases. O, com és ara, aquí en els pobles anaven a.m un puesto i paraven. I allà hi portaven el blat i aquelles ho batien (...). Aquelles llavores ja 'naven amb tractors, amb motors. (...) hi ficaven el blat i, es clar, sortia la paia per un tubo i el gra sortia per un altre puesto a.m sacs. Hi havia trilladores que hasta feien deu mil quilos cada dia.

"La paia anava a parar al paier. Llavores la paia sortia pel capdavall i amb un tubo amb un ventilador sortia pel

tubo i la pujava a dalt i la tirava al paier. Anava fent el paier. Llavoress (la paia) no quedava embalada com queda ara.

"Llavoress, mira, primer feien el de l'un, feien el de l'atre. Com és ara, posaven aquí al Serrat (del Godiol) una màquina d'aquestes. Doncs, per exemple, com que llavonsses, con es 'via segat, es feien garberes al camp, que es posaven dretes i se n'hi posaven cinc a dalt, perquè no es muiessen, perquè no es muiés. Allavonsses ho portaven aquí i llavonsses en feien pilots. I, si un n'hi tenia tres pilots, que en deien modolons, si un n'hi tenia tres, si n'hi tenia quatre, feien el d'aquell, feien un paier. Llavonsses, con feien el de l'atre, un atre, el feien tot, llavoress feien un atre paier. Ia quedava el paier de l'un i el paier de l'atre (al Serrat del Godiol).

"Al principi sí, que, com és ara, ho feien així, però en 'cabat aquí ia ens venia la màquina aquí casa mateix (a darrera al pati).

"Entràvem tot el blat, (el) posàvem a.m modolons, com dèiem, llavoress venia la màquina i el batia, trillava. S'hi estava un dia o s'hi estava un dia i mig, feia el paier, i ia estava, ia havies d'això (batut).

"I fins que les cossetxadores... (varen arribar). (...). El xixanta-quatre o xixanta-cinc allavonsses varen començar d'haver-hi cossetxadores. (...).

"Els primers que van cossetxar, mira, io, com que... Io un any hi vaig cossetxar, que el noi era a la mili. (...). Però en 'cabat, un atre any, un atre any llavoress encara ens el vàrem segar amb la segadora i va venir la trilladora a batre'l. Però al cap de dos anys i això llavonsses ia hi van haver les cossetxadores, ia tothom... Ia es feia així ara, cossetxat.

"Aquestes cossetxadores, en general, tots tenen una parròquia. Per exemple, tenen una parròquia i vénen aquí i, con cossetxen, mira, van fent el de l'un i el de l'atre, el que el té més sec o d'això i..., però, es clar, s'ho fan venir (bé).

"Aquí (Folgueroles) hi ha aquest, en Raurell, que té dugues cossetxadores. Ell, en sent allà per Sant Joan... Sí, per 'llà Sant Joan aquí el blat encara no és sec, doncs, se'n van a cossetxar... se'n van a Girona o a.m un atre puesto. I com que allà ve més aviat, llavonsses, con han acabat allà, vénen cap aquí i aquí van fent verals. Van fent..., diríem, uns tenen un veral; els autres, uns autres; i uns, unes cases; uns autres, unes autres; uns ho fan amb els uns, els autres ho fan amb uns autres. Aquí hi ha aquest, en Raurell, que, en general, tot això de Fogroles i Canlletenes ho fa molt.

"En 'cabat, aquí també hi 'via aquest, que diem, en Codinoies, que aquests són de Girona. Aquests són els primers que varen venir. Aquest, que li dèiem... el germà d'en Codinoies, el vei, que li dèiem el Negre, (...). Aquests varen ser els primers que varen portar aquí una cossetxadora. I màquina de batre també. Abans venien amb màquina de batre. Va durar molts anys que venien amb màquina de batre, que anaven pe' les cases. Anaven al Puig, anaven al Gelabert, anaven a d'això.

"Bueno, io amb una màquina de batre també hi 'via... (anat). Con va estellar la guerra, ia a.hi 'nava a batre amb una màquina d'aquestes trilladores. Bueno, io anava de treballador a.n a la màquina (...), io hi 'via anat set o vuit anys o deu.

"Oh, i voltàvem a per 'qui casibé tota la Plana, que anàvem cap a dalt a Perafita, cap a Sant Boi i... I començàvem a batre allà per... sí, aquells volts de Sant Jaume o aixís començàvem a batre i batíem fins, alguns anys fins a mig setembre. Es clar, això segons els anys, perquè depenia si feia més bò, si feia (més mal temps). Perquè també, con plovia, llavonse també 'vies d'esperar que fes bò perquè (riu) no ho podies pas fer plovent ni..."

"D'aquesta manera, els pagesos, no!, es clar, no es necessita tanta gent, no es necessita tan personal. Perquè, ja veràs, mira, abans per batre el blat d'una casa de pagès com era el Gelabert o Puitxeslloses hi estaven una mesada o un mes i mig, i 'vien de menester allà cinc o sis homes. I con ho feien amb bestiar encara més, més dies. I en 'cabat, con hi 'naven les trilladores, que aquella trilladora, segons les trilladores, ja portaven uns deu o dotze homes que anaven amb la màquina. Aquests eren per treballar, per tirar el blat a dalt, per treure els sacs, per portà'l's.a per fer paier, per... per d'això.

"Ara, es clar, ara ve la cossetxadora. El dia que d'això (el dia convingut) ve aquí a.m un camp. Segons el camp, hi està mijia hora; segons el camp, hi està una hora; o, si és gran, grans, n'hi està dugues. (...). I con marxa del camp, ja tens el gra carregat en el d'això (carro o tractor) i queda la paia estesa. Que, con ve la màquina d'embarlar, l'embaladora, que diem, lliga la paia i ja està. Reculls les bales, les fiques a dintre i ja has acabat" (PE-11, pp. 1426-1429).

4.4.3 UNA EXPLOTACIÓ PAGESA A FOLGUEROLES (AGRICULTURA)¹⁵

Posem com a exemple una explotació familiar, de la que es fan càrrec els dos únics homes de la família (pare i fill). No tenen cap treballador a sou, només contracten homes i maquinària per a determinades feines agrícoles.

a) Dimensions, parcel·lació i règim de tenença

El model és una explotació, que l'any 1980 cultivava quinze quarteres de terra, de les que quatre eren seves i onze d'altres propietaris.

De les onze quarteres, que no són seves, set són a parts i quatre a arrendament. Les parts es divideixen de la forma següent:

¹⁵ Cal mencionar la col.laboració de Presentació Font en la recollida de les dades, en les que es basa aquesta part.

- Blat, tres parts: dues parts per als parcers i una per a l'amo.
- Cívada, tres parts: dues parts per als cultivadors i una per al propietari.
- Ordi, tres parts: dues parts per als parcers i una per a l'amo.
- Blat de moro, quatre parts: tres parts per a ells i una per al propietari.
- Patates, quatre parts: tres parts per als cultivadors i una per a l'amo.
- L'any que en un camp llogat a parts s'hi fa alfals, es paga amb arrendament.

Tota la terra que es cultiva és de secà i les quinze quarteres estan dividides en parcel·les o camps de diferent extensió:

- En propietat, dos camps: un d'una quarta i un altre de tres quarteres.
- En arrendament, tres parcel·les de: mitja quarta, quarta i mitja, i dues quarteres.
- En parceria, cinc camps: tres d'una quarta, un de dues quarteres i mitja, i un d'una quarta i mitja.

El contracte, tant per a l'arrendament com per a la parceria, és verbal i privat. L'arrendament es paga el mes de novembre, del dia 1 al dia 30, es posa com a límit el dia de Sant Andreu (30 de novembre). Les parts es paguen quan es cull el producte.

Els contractes acaben el dia de Sant Andreu i fins aleshores es té dret a la terra, encara que l'amo la vulgui recuperar abans.

Les causes de dissolució de contracte poden ser moltes. Una per les quals els pagesos d'aquesta explotació varen deixar de menjar tres quarteres d'una altre propietari, és que aquest les volia conrear ell mateix.

Abans els contractes eren de quatre en quatre anys, degut a què no hi havia la qualitat i abundància dels adobs actuals i, quan s'adobava la terra, es considerava que aquell adob valia per als quatre anys següents. Si l'amo volia recuperar l'explotació de la terra abans dels quatre anys, als que el parcer o arrendatari tenia dret, havia d'indemnitzar-lo.

b) Terres de conreu

El tipus de sòl de cada una de les parcel·les és de secà. Per tant, els rendiments de cada camp seran els mateixos més o menys, malgrat que els pagesos en valoren més uns que altres, per considerar-los més "bons".

Les formes de cada un dels camps o parcel·les cultivades són diferents, tot adaptant-se al terreny on estan emplaçades.

El pendent no influeix a l'hora de fer els restos o saions. Aquests sempre es faran paral·lels al cantó més llarg i es començaran pel marge més recte, tot deixant set passes entre saió i saió.

Els límits dels camps estan fixats pels marges. Aquesta

és la norma general. En cas, no massa freqüent, que aquests manquin a algun dels cantons, seran substituïts per una línia imaginària, que ambdós conreadors respecten.

Heus aquí la relació els cultius que s'havien fet en els deu camps o parcel·les durant els anys 1979 i 1980:

	1979	1980
1)	Farratge (Ray Grass)	Farratge (Ray Grass)
2)	Patates	Blat (xeixa)
3)	Civada i naps	Civada
4)	Blat de moro	Alfals
5)	Ordi i naps	Ordi
6)	Blat de moro	Patates
7)	Alfals (tres anys)	Alfals
8)	Blat i naps	Blat de moro
9)	Blat de moro (farratge)	Civada-ordi (farratge)
10)	Alfals (cinc anys)	Blat (xeixa).

Aquests pagesos disposen d'un carro i una mula per a desplaçar-se als diferents camps. Amb aquest mitjà de transport, per anar al que està situat més a l'est, hi estan uns set o vuit minuts aproximadament i per a arribar al que està més a l'oest, s'hi sol estar un quart d' hora de promig.

c) Calendari i descripció de les feines agrícoles

Els pagesos d'aquesta explotació segueixen un ordre més o menys estableert en els cultius que fan en cada camp o parcel·la.

Blat

Suposem, per exemple, que en un camp en què s'hi han collit patates s'hi vol fer blat. La terra ja està adobada amb adobs químics i naturals (fems).

Per fer el blat primer s'estripa el camp¹⁶. Al cap d'un mes, cap a mig octubre, es sembra a bolei. Sol ésser la última quinzena d'octubre.

Un cop s'ha sembrat, es torna estripar la terra per tal que es colgui la llevor. Després s'hi passa el racle amb la mula, perquè quedí més pla. La llevor un anys és pròpia i el següent és comprada.

Pel desembre o gener es sulfata, per matar l'herba. Es dilueix mig litre del producte en cinquanta litres d'aigua. A partir d'aquest moment ja no s'hi fa res més fins que es cull. Però, si el blat puja molt groc i feble, per l'abril s'adoba amb sulfat amònic.

Quan es segava, se solia fer pel juny, perquè el blat no podia ésser ben sec, ja que l'espiga es petava, queia i es perdia el gra. Però ara, que en comptes de segar es "cossetxa", cal que el blat sigui ben sec, raó per la qual se sol "cossetxar" durant la segona quinzena de juliol. Seguidament

¹⁶ Arrancar i estovar la terra.

s'embala la palla.

El rostoll, que queda, s'adoba una mica. Es pot fer abans o després de llaurar el camp. Si hi ha saó, es llaura del 15 al 20 d'agost, sinó s'espera a què plogui fins a les darreries d'agost.

Naps

Cap a finals d'agost es sembren els naps a bolei, després d'haver femat i llaurat la terra. Es van collint durant tot l'hivern, des de mitjans de novembre fins a últims d'abril. Per a collir-ne un carro, segons els pagesos, s'hi sol estar una hora, en una quartaera hi poden haver de 25 a 30 carros i un carro porta de 800 a 1.000 quilos de naps.

Als camps que hi havia naps i que s'han netejat durant els mesos de desembre i gener s'hi sembra ordi.

Ordi

El camp, un cop net de naps, es llaura. Segons com sigui el camp, s'adobarà o no. Si s'hi ha fet naps, no cal adobar-lo. En arribar el febrer es sembra l'ordi a bolei. S'estripa o es fresa¹⁷ el camp, perquè la terra es volqui i colgui la llevor. Per l'abril es sulfata per a l'herba. Es "cossetxa" junt amb el blat, durant la segona quinzena de juliol. Poc després hi passa l'embaladora.

Encara que l'ordi s'hagi sembrat molt més tard que el blat, es "cossetxen" al mateix temps.

En aquest camp encara s'hi poden tornar a fer naps, que seran recollits durant tot l'hivern.

Un cop net de naps, s'hi pot fer alfals, que tindrà una durada promig d'uns quatre anys.

Alfals

La terra s'adoba amb intensitat, adobs químics i fems, ja que l'alfals necessita molt d'adob. Posteriorment, es llaura i en arribar el març es fresa i després es sembra a bolei. L'alfals no es sulfata, perquè, segons els pagesos, en tenir la fulla tan semblant a l'herba, es moriria.

Quan arriba el juny, ja es pot començar la recollida. Al cap d'un any que l'alfals és fet, si que es pot sulfatar contra l'oruga de l'alfals. Es dilueixen 800 cms. cúbics del producte en 50 litres d'aigua per quartaera.

El segon any es pot segar quatre vegades: a mitjan maig, a mitjan juny i, si plou, pel juliol i per l'agost. El fals es deixa assecar al camp, després de cada una de les tallades. A continuació s'embala.

Passats els quatre anys, en aquest camps s'hi pot plantar blat, per exemple.

---

¹⁷ Consisteix en afinar la terra.

Blat de moro

El blat de moro es fa al darrer camp on hi han hagut els últims naps de la temporada.

Un camp destinat a blat de moro, generalment, no s'adoba. Es llaura per l'abril o pel maig. Es fresa i es planta el blat de moro, a precisió, pel maig. Es sulfata per a l'herba al cap de vuit dies d'haver-lo plantat. Es cull pel novembre-desembre. Generalment s'espellofa al mateix camp.

Patates

Un camp destinat a plantar-hi patates s'adoba en abundància amb productes químics i fems. Segons els pagesos, les patates, com l'alfals i el Ray Grass, necessiten molt adob.

Es llaura pel gener o febrer, depèn de l'època en què han estat collits els naps. En cas que no s'hi fes res a l'hivern, es podria llaurar abans. Després es fresa o s'estripa, perquè la terra quedí ben fina, sense terrossos. S'hi planten les patates a precisió. Aquesta feina es fa manualment i per restos.

El camp es sulfata abans que creixin les patates, per a matar l'herba. S'utilitzen 200 grs. del producte barrejats en 25 litres d'aigua. Abans, que no s'hi tiraven herbicides, s'hi passava la cavadora per fer els restos o calçar les patates. S'acostava la terra a les patates i així els restos quedaven ben diferenciats, la qual cosa en facilitava l'arrencada. A la segona quinzena de juny es torna sulfatar contra l'escarbat de la patata. Pel setembre s'arrenquen, es cullen i s'ensaqueuen.

Civada

La civada segueix el mateix procés que l'ordi. En algunes ocasions, quan és destinada a farratge, es fa conjuntament amb l'ordi.

Altres farratges

Abans de sembrar Ray Grass o farratges en un camp, es fema molt, igual com per a les patates i l'alfals. Es llaura i es sembra a les darreries d'agost o principis de setembre. No es sulfata. Si es fa aviat i fa una tardor plujosa, pel desembre ja es pot tallar i a la primavera torna a pujar. Si no és gros pel desembre, es deixa i puja per la primavera. Durant aquesta estació de l'any es talla dues vegades. Si l'estiu és plujós, es talla fins i tot tres cops.

En l'explotació que ens ocupa, els naps són molt importants, puix que són un dels aliments bàsics de les vaques productores de llet, vedelles i truges destinades a criar.

Els naps són la collita intermitja entre el blat i l'ordi, entre el blat i les patates, entre el Ray Grass i el blat de moro, etc. Si no s'hi fessin naps, les terres

restarien improductives durant tot l'hivern, com és el cas d'alguns pagesos veïns, que després de collir el blat deixen el camp sense plantar-hi res, fins que arriba el moment de fer-hi patates o el que es desitgi. En l'explotació que estem descriuint això no succeeix, perquè a l'hivern sempre es fan naps.

La mà d'obra

En aquesta explotació hi ha feines que van a càrrec dels membres masculins de l'unitat familiar, però també n'hi ha d'altres que són contractades a persones foranies, que disposen de la maquinària adequada al nostre temps. Així:

Mà d'obra familiar	Mà d'obra contractada
Femar	
Llaurar	
Adobar (producte químic)	
Sembrar	Fresar
Plantar	
Resclar	Estripar
Sulfatar	
Collir (naps, blat de moro i patates)	"Cossetxar" (blat, ordi)
Segar (farratges)	Embalar
	Arrancar (patates)
Ensacar (patates).	

La fresadora ha substituït el trull i el rascle:

"Con 'vies apriat un camp amb l'arada i el rascle i volies que quedés més fi, com és ara, per fer-hi patates o d'això, llavoness hi passaves el trui amb l'animal.

"I (en) 'cabat a la primavera per truijar el blat també. El blat a la primavera perquè es pitgés el d'això (la terra) de l'hivern, que el fred ho 'via estovat, llavoness a la primavera també hi passavem el trui en el blat, perquè quedés més pla, per 'cabat per segar. Per segar amb el volant també (anava més bé), si hi 'vies passat això. Con (com) que si hi 'viuen terrosos una mica alts, això els mixafava i ho deixava pla. Però ara ja no... (es fa). Ara això, ja hi han màquines, amb el tractor ja es fa amb altres màquines. Resulta lo mateix. Resulta la fresadora. La fresadora, com que la trinxa la terra, ja la deixa fina, ja ho deixa pla. I, si canses, també n'hi ha que a radera la fresadora amb el tractor també hi porten un rodillo i també ho deixa..., ho aplana, ho pitja.

"El rascle també (era) per desfer la terra. Per exemple, el rascle, con es 'via llaurat un camp o d'això, llavoness s'hi passava el rascle i el rascle allò ho desfeia. Diriem, ara la fresadora fa de rascle. Però només que això, con (com) que va amb revolucions, el tractor, ho deixa fi. El rascle, mira, a base de posar-hi un roc a sobre, perquè pitgés més, ho desfeia més o ho desfeia menys.

"També es resclava a vegades les patates. Con es feien patates, que, si es 'via incrustat gaire, no podien néixer gaire, també hi passaves el rascle" (PE-11, p. 1436).

4.4.4 LA ZONA DE REGADIU

Els conreus a la comarca d'Osona, com ja hem comentat

anteriorment, gairebé són tots de secà. Les zones de regadiu hi són insignificants. Gonçal de Reparaz, a finals dels anys vint, assenyala per a Folgueroles de "20 a 22 quarteres, sobre les 1200 cultivades, regades per un petit torrent."¹⁸

Aquestes 20-22 quarteres eren distribuïdes en parcel·les anomenades *horts*, els quals eren cultivats per les famílies del poble de Folgueroles. Eren coneguts com els horts de la font del Molí, els horts de la font de la sala i els horts de la font del Glaç - font del Rector.

L'any 1973 -després de la urbanització dels horts de la font de la Sala i els de la font del Glaç - font del Rector-només quedaven 6 ha. de terres de conreu de regadius¹⁹, és a dir, els horts de la font del Molí. Actualment, aquests horts encara es cultiven.

a) Els horts i els seus productes

Els horts, després de femar-los, es fanguen, per tal de condicionar la terra i aconseguir-ne el màxim de rendiment. Es fanguen a mà. Són parcel·les massa petites per fer-hi entrat bestiar i maquinària.

"A casa també els fanguen. Si, perquè l'any passat ho varem fer amb el tractor, hi han abres, queda un troc que no ho fanga, llavors han d'arreclar la terra i diu: "Val més fangar-ho"." (PE-02, p. 1849).

Els productes que es cultiven als horts no han variat gaire amb el pas dels anys: mongetes, patates, pebrots, tomaques, enciams, escaroles, alls, cebes, etc.

"El que era podé s'hi fan més bledes, que abans no se n'hi feien" (PE-10, p. 108).
"Ni espinacs, ni bledes, ni pastanagues, ni escarxofes (...), ni porros per tirar al caldo. Tota aquesta verdura no es coneixia" (PE-09, p. 108).

"Els primers espinacs que vaig veure va ser durant el guerra (...). Va venir un refugiat, que em sembla que era d'Alcarràs. Era el barber d'Alcarràs. Va agafar un troc de camp d'allà (la Ricardera) d'en Campaner i n'hi va fer, d'espinacs i pastanagues. (...). Llavors io era canaia. Va ser el primer puesto que vaig veure els espinacs. Em feia gràcia perquè llavors feien petíícules d'en Popeye, on t'es menjava tants espinacs. Io pensava: "Això és el que es menja en Popeye i el fa ser tant valent" (riu)" (PE-07, p. 108).

Els productes, que es collien a l'hort situat darrera les cases antigues, eren el mateixos que es cultivaven a la zona de regadiu. "L'única cosa, que l'hort de casa no hi havia manera de regà'l. No hi havia aiga. Si hi feies alguna cosa, que havia de menester molta aiga... (malament). Molt, molt, s'hi feien patates, perquè, si plovia, eren com les del camp. (S'hi feien) coses com les del camp. Ara, si hi feies verdura, malament rai. Sé que a casa (...) com que ho teniem a la vora, de vegades amb una perola anàvem a buscar perolades d'aiga a la bassa del Molí. Això io també ho havia vist" (PE-07, p. 109).

Heus aquí algunes observacions que han fet els informants

¹⁸ REPARAZ, Gonçal de (fill) 1928 *La pTana de Vic*, Barcelona: Barcino, p. 167.

¹⁹ SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, "Annex estadístic d'agricultura", a *Aproximació a l'economia d'Osona*, Barcelona: Caixa d'Estatals de Catalunya, p. 115.

sobre alguns dels productes, que es cultiven als horts:

Tomaqueries

Al costat de les tomaqueries, quan són petites, s'hi claven trossos d'altres vegetals, per tal de protegir-les del sol i el fred. "Això els hi poso perquè la tomaquera... Com que aquests (els que les venen) el planter el tenen dintre de tancats amb plàstic, es clar, llavons, con les fas, si fa sol, les... queden amustuïdes. Els hi poses un boix, que els faci ombra i les aguantí; i a m cas de ploure i d'això, també els aguenta" (PE-11, p. 1572).

All i cebes

Per sant Blai,
has de fer l'ai.
(PE-10, p. 7).

"D'ais, nosaltres en fèiem (...) pel novembre, però vénen molt primerencs. I cebes també. En 'cabat no, es fan més ara (...) pel gener i el febrer" (PE-01, p. 1205).

"Hi ha gent que estan molt més acertats a fé'l (l'all) pe' la tardor, a últims de tardor, o pe' l'Advent, aquells volts de Nadal. D'altres, que diuen pel gener. I, a vegades, nosaltres el fem con podem. Ho fem una mica pel terreno, perquè vingui bé. Per què, a lo millor, els plantaries a m un puesto i et va malament llavores per llaurar, i per 'quell carai de tres restos d'ais llavores 'uris de fangar un bon tros, i de vegades esperes més cap a la primavera. Tota manera, no va bé esperar gaire tard, perquè la cabeza no neixi" (PE-12, p. 1673).

"Les cebes més tard les fèiem. Les que vòs menjar tendres, no, ia en fèiem pel novembre també. Però les que vòs per gordar, allavores no, fins (...) pe' la primavera. Però no ho mirava pas la lluna. N'hi ha que podé si que la miren, eh!, però nosaltres no. És que diuen: "Pagès lluner, cap anyada li va bé"" (PE-01, p. 1205).

Si vols un bon ceber,
fes la ceba
per la Mare de Déu Candelier.
(PE-10, p. 7).

"I ara varen fer ais i cebes i llavores cebetes d'aque-lles petites. (...). Per Tots Sants o aixís. Hi varem plantar: ais, faves i aquesta cebeta petita, no sé com ne diuen, no sé quin nom té.

"Abans ia en fèiem... (de cebes petites). Vaia, molts anys enradera no, però ara en fèiem. Perquè aquesta ceba no es grilla ni (...) es podreix, que l'any passat se'ns varen podrir les cebes i aquestes no, es guarden molt. I en fas una cebeta aixís petita i en surten deu o dotze al voltant, són tant petites! Però són rabiudes i bones! Però aquestes

les guardes per l'últim. I allavores, con se fan les patates, fem la de guardar, l'altra, la rodona. (...). Al temps de fer les patates, que les fem per Sant Josep. Aquella és la de guardar" (PE-02, p. 1849).

"La ceba dolça és la que es podreix més de seguida" (PE-10, p. 1849).

Per poder menjar cebes primerenques, cal fer-les a la tardor. Però hi ha també qui les fa a primers de febrer.

"Dien que per menjar cebes primerenques les han de fer a la tardor i no les hi fa mai a la tardor, les fa per l'hivern a primers de febrer i mengem cebes tendres igual com els que les fan a la tardor" (PE-16, p. 1675).

"Io també si plantava allà a la tardor i llavors passava l'hivern. Però, si plantaves cent cebes, se te'n morien setanta. Si ensopagaves dolent de fred, molt dolent, dòs, se te'n morien setanta a vegades. (...).

"La (ceba) de la tardor està molt arrelada, perquè a l'hivern només ha treballat una mica per sota, si el gel no l'ha enroïnat; ara, al que fa bé, llavors ja s'estira. Però si la plantes ara (pel febrer), també hi serà igual. I si la ceba, posem el cas, seria com el puny, ara podrà ésser un centímetre més petita; però almenys no n'has perduda tanta.

"Ara, això sí; si, que procuro... a vegades és allò que dius: "Iam plantem... -perque quedi el terreno més ajustat- de lluna via". Si és un temps plujós o un temps d'això, no; llavors has de procurar el dia que dius: "Calla, agita, aquesta setmana em sembla que ho podria remeter una mica bé això (la terra)". Perquè la ceba no la pots plantar que sigui el terreno gaire moll. Com la col, encara que l'aigua casibé hi corri, la plantes i viu; la ceba no. Si la ceba... el terreno és moll, que tant si ho fas amb un burxot, un punxó, com amb l'aixada, que vaiguis fent el rec i la vagis posant, queda la terra taiada, aquella ceba ja no fa re; no en vol ser plantada a m. molí la ceba. No. L'aigua que vingui a radera, però ella, si la fan, no n'hi vol" (PE-12, p. 1675).

Hi ha cebes que "s'entrompen", que han granat abans d' hora. "Queden amb l'arrel més petita, llavors no es fa grossa" (PE-11, p. 1825).

Un cop les cebes han crescut el suficient, s'arrenquen i s'estenen a terra per tal que s'assequin, "perquè s'amuseixin", i després les enforquen.

Escaroles

Quan una escarola s'espiga i grana, aquesta llavor no s'aprofita pas. El pagès prefereix comprar la grana, que collir-se-la ell. Fa un tauló, és a dir, el planter.

"L'escarola s'ha de fer... la grana s'ha de fer almenys... diuen per Sant Isidro, però almenys l'has de fer cap als raders de maig, perquè no s'espigui. O sind. s. si la fas gaire aviat, llavoness ia s'espiga.

"Això (una escarola granada) ho taiaré per donar als porcs. S'ha espigat, que aquesta escarola ja l'havíem feta aviat, perquè així de planter llavoness arriba més abans per menjar-ne. Però l'altra tauló que hi ha, que és escarola, aquella és feta més tard i aquella no s'espiga. Aquesta, si l'hagues transplantada, s'espiga.

"Tant per tant, si de canses d'això, fet a m. lluna... Com és ara això, l'escarola, feta a m. lluna via, llavoness ia no és fàcil que s'espigui" (PE-11, p. 1824).

"Es tan bona la verdura. No hem comprat escarola d'en tot l'any, encara en tenim de la nostra, és tan bonal! La cultiva i te la menges. Ahir vaig treure el plàstic, que hi 'via, que hi 'via fet com una caixa, perquè es van acabant, i li vaig tirar, així, un grapat de fuies d'avallanner seques, perquè llavons la gelada les escaliva massa. I treus aquelles fuies i surt una escarola, allò mig colgada, bona! i gustosa!" (PE-02, pp. 1849-1850).

Mongetes tendres

"La mongeta vol el terreno que el trobi abonat, però d'una altra planta que ja hi hagi hagut abans. No vol

l'abono directe per ella, perquè l'llores (...) fa molta boia, fa molta mata, i es descuida a vegades de granar una mica, i i cau una mica més la flor, perquè té massa fatalesa directa i es veu que vol el terreno abonat, però no directe, que trobi... Que sigui, com aquell qui diu, un plat de sopes, que estiguin bé, però que no siguin grasses; que no siguin amb aigua sola; que estiguin bé, però que no siguin grasses. (...). Perquè la mongeta és molt delicada de segons quins aires fa, una mala ventada i ja tens la flor a daltabaix" (PE-12, p. 1662).

Fer planter

Avui dia hi ha poca gent "que es dediqui a collir granes, perquè la grana dels planters i això és molt laboriosa i no és pagada.

"I ara tu planta un enciam, abans no és gros tarda... (molt). N'hi podies 'ver plantat tres rebes i 'ver-les portades a la plaça per vendre, con aquell encara no ha arribat a dalt a espigar-se. L'llores arreplega'l, neteja'l, que no hi quedi terra ni brossa, perquè l'llores fermenta. Aquella grana ha de quedar ben neta per envasar-la i que sigui ben seca. Doncs, allò val molts cèntims" (PE-12, p. 1677).

Si es dóna el cas, que una escarola (o una altra verdura) s'espigui i grani, aquesta grana no és aprofitada pel pagès.

b) La regadora

Els horts eren regats per un ús ordenat i sistemàtic de l'anomenada *regadora*. L'aigua venia, encara hi ve, d'un xic més amunt, prop de la font Trobada. Amb els anys aquesta regadora gairebé es va perdre, perquè la major part del cabal de l'aigua era aprofitat pel consum del poble i la quantitat que se n'hi escorria havia minvat considerablement; però avui (1992) se n'ha pogut recuperar l'ús gràcies a l'abundàcia d'aigua que gaudeix el poble de Folgueroles, a causa de l'aprofitament de nous pouls.

Quant a l'antiga regadora, es fixaven uns torns, que anaven junt amb l'hort, és a dir, segons l'hort que et quedaves o et tocava ja sabies a l'avancada el torn deregar que et corresponia, podia ser de dies o de nits. Per exemple, si el torn de la font del Glaç era a la tarda, el de la font de la Sala era a la matinada. Aquesta divisió era de molts anys i com que els horts anaven molt demanats, quan se'n podia aconseguir algun, també s'acceptaven els possibles inconvenients, que, segons per a qui, podien arribar a ser avantatges.

"Pagàvem un tant i podíem regar els horts a l'hora. Era tota (la regadora) feta de pedra, encara ho és, perquè ara està tapada (de verdasses). Abans llogaven un home per netejà-la, con començava el temps de regadora. (...). I la tenien cuidada, eh! Llogaven un home i la netejava. Uns blocs de pedra així, ben feta, i l'llores la rejuntaven (...). Pagaves un tant i podies regar a l'hora que et tocava" (PE-02, p. 1816).

"Abans tenies una hora per 'nar a regar, perquè hi havia molts horts. Durant la setmana

"podies anar a regar un cop". Quant a la durada, no sempre era d'una hora, "hi havia qui en tenia més, qui en tenia tres quarts, segons el que era de gran l'hort. Con arrendaven un hort d'aquells, i et deien: "Aquest hort toca... (a tal hora)". Per exemple, a nosaltres ens tocava (...) el dissabte a dos quarts de deu del vespres. Aquell hort ja tenia aquella hora tatzada, sempre més. L'hivern ja no regaven (riu). Aquell hort ja tenia un horari. Els horaris eren repartits segons els horts que hi havia" (PE-07, p. 106).

Si algun dels arrendataris anava a donar el vol cap aquelles contrades i veia que ningú no regava en aquell moment, ell ho podia fer, però amb la condició que en el moment d'arribar qui tingüés prioritat sobre ell en l'hora, havia de cedir-li el lloc immediatament. Un dia tocava el torn als horts que eren a la part alta i el següent als de la part baixa.

Ara tot això s'ha perdut, encara que es conserva tot el sector de la font del Moli. Actualment, si baixa aigua, qui primer arriba és qui primer rega.

"Ara, com que hi ha pocs horts, el qui primer hi és (rega). Per exemple, si un rega i tu vols regar, li dius: "Què? En tindràs per gaire?". "Sí". "Doncs, con hagis regat tu, l'agafaré io. Si te la demana algú més, diga-li que m'ho has dit a mi a mi".

"I si no veus que ningú regui, l'agafes i regues. Pots regar tantes vegades com vulguis, si ningú més no la necessita.

"Hi ha un rec d'aiga contínua que passa vora els horts. Cada hort té una tronca, hi ha un forat, per on pots fer anar aquella aiga cap al teu hort.

"Anys que baixa molta aiga, poden regar dos i fins tres a l'hora; si es que baixa molta aiga, que la regadora vagi plena. Però, ara, en general, en treballis un, fa molts anys.

"Arreclar la regadora abans ho feia en Sala, però ara no ho fa²⁰ i per pietat o per vergonya de vegades l'arregles tu mateix. Però si no l'arrecles, ningú no et diu res. Treure-li les mates i deixar que l'aiga passi bé. Abans ja ho feia ell (se'n cuidava l'amo). Io hasta de paleta hi havia anat. Si hi faltava una mica de material, de pedra que s'havia gastat, te li feia posar. Però ara, hi ha anys que n'arrecia un troç, de la font del Moli fins al pont. Ho paga ell. I prou, poca cosa més" (PE-07, p. 106).

c) Els arrendataris dels horts

Fins a la segona meitat dels anys seixanta, "aquí, a Fogroles, casibé cada casa (menava un hort). Tant era que fes de paleta com de picapedrer, si més no... un hort... Hi havia molt poques cases que no tinguessin un hort. Moltes en tenien dos. Abans n'hi havien molts d'horts aquí, eh! (...). Principalment després de la guerra, com que hi havia prou quessussa (gana), tothom volia un hort, eh! Eren més demanats!" (PE-07, p. 107).

"Abans casibé no hi havia cap casa de Fogroles que no tingüés poca o molta terra. Tahom menava algun camp o algun hort, només per mantenir la gana (riu). I l'lates si anaven a fer algun jornal... i au!" (PE-07, p. 98). "Pagesos de mala mort" (PE-10, p. 98).

Els pagesos que vivien a carrer també tenien un o més horts arrendats a la zona de regadiu. Els pagesos que vivien a les cases de pagès no, aquests el tenien a casa seva. Però hi havia algunes excepcions amb les masies situades vora el nucli urbà, que també tenien algun hort a la zona de vora el torrent.

"En Codinoies (hi) tenia un parell d'horts (...), perquè els podia regar aquells i a casa

²⁰ Els anys 1990 i 1991 l'Ajuntament de Folgueroles va netejar i acondicionar l'antiga regadora.

seva no. Però els (pagesos) de fora (que vivien lluny del poble) com és ara, ni en Masdencoll i ni l'Arum... aquests no" (PE-07, p. 107). "A cal Guarda també n'hi tenien un, perquè són cases de més a la vora" (PE-09, p. 107).

L'arrendament dels horts s'ha pagat sempre en metàl·lic, mai en parts. "No li puedes pas anar a portar dos pebrots i dugues tomaques i un quilo de mongetes (riu)". S'ha de pagar una quantitat "segons la grandària de l'hort, n'hi ha que en cobra més i d'altres que en cobra menys" (PE-07, p. 107).

Actualment, bona part dels arrendataris no viuen a Folgueroles. "N'hi ha d'aquí Fogroles, però també vénen castellans de Vic, que en tenen de llogats. Perquè aquí Fogroles hi ha més pocs horts (que abans) i no hi ha gent per fer-los anar. Abans hi havia un tou d'horts que esplantava i encara no n'hi havia prou. Ara, pocs horts i encara en sobren. De jovent, no hi veus mai ningú. Uí!, haver d'anar els dissabtes i els diumenges allà a treballar. Bé, val més així".²¹

"Tothom, tothom! Casibé no a.hi 'via cap família que no tingüés hort. I ara... Bueno, això ja va anar venint que el jovent ja no hi volia anar a l'hort. Ia a última hora (ho) havíem de fer els quatre veïs. (...). Con (com) que, es clar, la (qualitat de) vida ja anava pujant, ja deien: "Què collons la terra!", sots? (riu), (és) massa fonda!" (PE-17, p. 1373).

Per acabar el tema del regadiu, cal dir que actualment hi ha pagesos que reguen els seus camps (terra de secà) de farratges i patates, mitjançant canalitzacions d'aigua.

"Aquest any no ho hem fet, però els altres anys regàvem els camps, i lluny, eh! Feien un sot a la carretera i hi colgaven el tubo i regaven. I pensa, que plegaven a les dotze de la nit i i les sis del demà i la tornaven engregar. Amb dos espergadors anaven regant (...) això de les vaques, planters. O patates o..., però patates no en fan gaire, era més menjar (per a les vaques)" (PE-02, p. 1851).

²¹ Ho diu en el sentit que no ho necessiten per a viure i, per tant, això és senyal de prosperitat econòmica.

RECOLL DE TEXTOS

4. AGRICULTURA

4.1 ALOUS

NOTAS VARIAS, y DIFERENTS, y DE VARIAS, y DIFERENTS COSAS

Alou te la Rectoria en lo mas Folchs

Havent vist las confrontacions del Alou te esta Rectoria de Folgaroles, en lo Mas Folchs de esta Parrochia, en lo capbreu se feu en lo any 1620 en poder de Casals essent R(ec)tor de esta Rectoria lo R(everen)t Gaspar Sala, y la tinguda de terra en dit capbreu confessada en lo qual Alou lo Rt. Rtor. de Folgaroles reb delme, y primicia; entri en dupte que no rebes demasiadament Delme, y en atencio de aixo fiu masurar lo gra sen aportava, y sen ha aportat entre Delme, y primicia.

Po. en lo any 1726 blat 1 quartera 5 quartans y 1 masuró.

Advertesch que tinch algun dupte si entri en dit dupte antes de dit any 1726.

Im. en lo any 1728 blat 2 quarteras 6 quartans y 5 masurons menos un poch.

mes en dit anys 1728 mill 3 quartans.

Im. en lo any 1729 vessas 8 masurons.

Im. en lo any 1730 blat 2 quarteras 1 quartá.

Alou te la Rectoria en lo mas Tona

La mateixa dificultat, y dupte tinch en lo Alou te esta Rectoria de Folgarolas en lo mas Tona de St. Martí de Riudeperas, que en lo dalt dit del mas Folchs, en força del citat capbreu y per lo mateix affecte he fet masurar lo gra es tingut en dit Alou de casa den Tona esto es del Camp Soler que es alli de haont es la dificultat; y ni ha agut.

Po. en lo any 1727 espelta 2 quarteras, y casi un masuró.

Im. en lo any 1728 llegum 2 quartans.

Im. en lo any 1730 llegum 6 quartans, a la part haont ha de entrar lo delme major en cas.

Im. en lo any 1731 Hordios 10 quartans, y mitg.

Im. blat 11 masurons y mitg.

Im. en lo any 1732 espelta 10 quartans.

Im. en lo any 1734 blat 1 quartera y un masuró.

FONT: A.P.F., Documents, (primera meitat del segle XVIII), sense numerar.

4.2 PROHIBICIO DE VENTAR EL GRA AL CARRER (I)

"Este es un translado bien, y fielmente en la ciudad de Vich sacado de un memorial presentado por el Rdo. Rector, è, Individuos del Lugar de Folgarolas al Señor Alcalde mayor de la ciudad de Vich, junto con el Decreto por el mismo Sr. Alcalde mayor al pie de aquel continuado, escrito en un Pliego del Real Sello quarto firmado de mano y letra propia de d(ic)ho Sr. Alcalde mayor en nada sospechoso, ni viciado, que son del tenor siguiente // Muy Ille. Señor // Los infrôs Rector, è individuos del lugar de Sta. Maria de Folgarolas Partido de Vich, reverentes exponen à V.S. que de orden de los Honorables Bayle, y Regidores del expressado Lugar y termino en dias passados, se fixaron sedulones por la calle del referido lugar mandando alos individuos de aquel, que baxo la pena de tres libras se abstuviesen de limpiar el trigo en la calle no obstante de haverse assi siempre practicado sin que haya memoria de hombres en contrario allegando que es camino Real de Gerona, lo que es totalmente equivocado por no ser ni haver sido nunca tal, y que con lo referido impiden el transito necessario lo que nunca ha acontecido; Y como Muy Ille. Señor los infrôs suplicantes; por si, y por medio de sus Predecesores esten en la pocession de limpiar el trigo, y demas granos, en d(ic)ha calle, y sus respective heras, y en la hera nombrada del Retor mediante el permiso de este, y de señalarles dia, y lugar sin haver hecho perjuicio alguno alos transitantes; Por tanto A V.S. suplican sea de su agrado declarar no tener lugar tal mandatorio por seguirse notorio perjuicio universal à todos los que tienen cosecha, a mas de no haver otro lugar proporcionado para lo referido, apercibir alos mencionados Bayle, y Regidores, que por si, ni sus successores innoven cosa en perjuicio de dha. pocession, y con su poderosa mano evitara V.S., un Motin, que por razón de dha. prohibición se podria sucitar en el Pueblo, que es Justicia que piden. Folgarolas, y Agosto 4 de 1770 // Francisco Armangol Sapatero // Salvador Torrent Propietario Obrero // Joseph Rifá Farrér // Fran(cis)co Castelli Sindico Personero // Juan Armangol Diputado // Joseph Moner Taulér // Jayme Jutglár Fustér vecino Imediato del Hera del Señor Retor, propietario alovita de 1 Sr. Rectór // Por Miquel Codina propietario, que dice no sabér de escribir firmo Gabriel Giralt Pbro. // Joseph Santanera Mestre de Casas // Pedro Balart Bracero Propietario vecino de la Hera del Señor Retor y alovita de dho. Señor, y por no saber de escribir firmo Gabriel Giralt Pbro. // Por Pedro Morét Ferrér, y Rifá que dice no saber escribir firmo Gabriel Giralt Pbro. // Juan Oriol Propietario // Por Salvador Roca Propietario firmo Gabriel Giralt Pbro. // Por Marcos Cases, que dice no saber escribir firmo Gabriel Giralt Pbro. // Juan Torra, y Monellls Propietario // Joseph Vadrena Propietario Vezino de la Hera inmediato del Sr. Rectór, y alovita del dho. Señor Retor, y por no saber escribir firmo por el Gabriel Giralt Pbro. // Hachinto Valldeneu Propietario por ocasion de su Mugér Heredera tambien Vecino inmediato de la Hera del Sr. Rectór y alovita de dho Señor Rectór, y por no sabér de escribir

firma por comission del, Gabriel Giralt Pbro. quales
alovitas hasen censos todos los años, à Sr. Rectór, como
consta de les establecsmientos, y cabrevaciones por ellos
firmados // Joseph Castelló Cirujano, y Obrero // Jayme
Capdevila Propietario // Fran(cis)co Roure Propietario //
Joseph Pujol esculptór // Antón Moner Propietari // Antonio
Vilarrubia Rector muy humilde subdito de V.S. // Muy Ille
Senyór el dho., è infrô Antonio Vilarrubia Re(ct)or Humilde
expone à V.S. que atendiendo ser Dueño absoluto de la Hera
llamada del Retór, sita en dho. lugár, à mas de lo antecen-
dente expuesto, juntamente a V.S. suplica sea de su agrado
proveher y declarár, que baxo respetables penas, nadie use
de dha. Hera por ningun efecto sin permiso del Suplicante,
que lo recibirá a Mercéd de la acreditada Justificación de
V.S. Folgarolas dhos. dia mes, y año // Antonio Vilarrubia
Retór // Muy Ille. Sr. A V.S. Suplican // el Retór, è,
Individuos del lugár de Folgarolas Partido de Vich // Vich,
y Agosto 5 de 1770. En vista de lo expuesto por estas
partes, y informes tomados sobre el assumpto, y sin embargo
de lo expuesto por el Bayle de Folgarolas en su Memorial de
1 del corriente los Suplicantes sigan en la Pocessión que
siempre han estado de trillar en la calle, y camino que
expressan dexando lugar suficiente para que puedan transitar
los Passageros // Gonsales //." (Signen els testimonis).

FONT: A.P.F., Documents, (5-8-1770), sense numerar.

4.3 PROHIBICIO DE VENTAR EL GRA AL CARRER (II)

"Muy Ille, y Zelosissimo Sr.

"Los infra, y retró firmados suplicantes; con la mas devida humildad, y reverencia, dizen, y declaran con toda verdad, é ingenuidad, y sin passion alguna; que el camino, que es contenido en la calle del lugar de Folgarolas del Corregimiento de Vich (segun dizen muchos autos, y los del Término, y lugar) es camino de Sn. Lorenzo, y assi vulgarmente llamado: en qual Sto. solo hay una Capilla, y un manso que pertenecen al Sr. Prior de Sn. Lorenzo, y esta situado este santuario en un monte muy alto esabroso, i intransitable, y solo se sube por un camino muy estrecho, muy esabroso, sin poder llegar carro alguno, ni equipage real á dicho Santuario.

"En consecuencia, dicho camino, contenido en la calle de Folgarolas, no es camino real, ni se tiene por tal delante de Personas de verdad, y sin passion alguna; antes bien, y muy mejor, se puede desir con razon, camino de los que andan á buscar lenya, y aun que, se halle auto, que le llame camino real, es equivocacion del escrivano, quien pone las afrontaciones le dan los interessados en dicho auto, y no saben, ni deben saber dichas afrontaciones sino por medio de otros: como se ve.

"Dizen, y declaran tambien: que el camino real de Vich á Gerona passa por Calldetenas, y Romagats, que es fuera, y lexos del Término de Folgarolas, como tambien lo diran los de Sn. Julian, y Vilalleons, que son Terminos muy distintos del Término de Folgarolas y por este camino, va la tropa real, y demas perteneciente al Rey N. Sr. que Dios g(uar)de; de Vich en la ciudad de Gerona, y nunca se ha visto passar por Folgarolas por esser moralmente impossible, é intransitable este camino en via de carros, é otros equipages reales, como se dexa ver, si bien, es camino muy esabroso, e difficult debe (?) distar un quarto de hora por el camino de Gerona.

"Tambien dizen, y declaran: que el verdadero camino, y mas frequente por ir de Sn. Julian de Villatorta Término disticto de Folgarolas; á Sn. Hypolito, á Manlleu, y á Rodano es la calle de Folgarolas; pues es fuera de dicho lugar de Folgarolas, y assimismo, el camino relativo, y mas frequente de estos nombrados lugares á Sn. Julian; no es la Calle de Folgarolas, si, que esta fuera de dicho lugar de Folgarolas, ni se reputan por caminos reales, segun se ve, y segun la estimacion de prudentes, y sin passion. Dizen tambien: que acen, que passen por Folgarolas los del Término de Vilanova, y no se tiene por camino real de Vilanova á Vich; porq(u)e, assi lo dizen todos los prudentes: Y á mas de esto, lo haver de transitari parte del camino, que no se puede ir é transitar con carros, ni equipage real, ni tener las condizones de camino real, ni se ha visto passar soldados, ó militares de Vich á Gerona ó á otra Plassa de armas, passando, ó transitando por dicho Término de Vilanova.

"Dizen, y declaran: que en el lugar donde de purifica el trigo, y otro grano, en la calle de dicho lugar; es muy

ancha la calle, y hay otro lugar al lado, y passan con toda conveniencia ó fuera, ó dentro de dicho lugar como quieren á demas de estar tan poco tiempo el boll en dicho lugar, y assi se ha practicado por possession, y tradicion immemorial, como dizen todos los mas ancianos, y demes Personas de verdad sin haver sucedido danyo alguno en alguna ocasion ni á Personas, ni á jumentos por ocasion de dicho grano y boll y si ha caido algun jumento en dicho ventador (como lo dizen los contrarios) tambien han caydo muchos jumentos en la misma calle con peor danyo sin haver Palla, ni boll.

"Si, que dizen: que mejor es pisar boll (...) grano con boll, que pizar la rueca, que se contiene en dicho ventador.

"Dizen, y declaran: que se sigue danyo muy grave con la succession del Tiempo á muchos, y á los mas principales del dicho lugar de Folgarolas, si subsiste esta prohibicion de no poder limpiar, y purificar el trigo, y otro grano, assi como siempre se ha acostumbrado; en dicha calle, y lugares acostumbrados: Porq(u)e en el lugar de batrer el trigo, ó otro grano, falta el viento por poder limpiar dichos granos.

"Por lo q(u)e confiados de la suya muy elevada, y acreditada zelo de justicia, y equidad; suplican, se digne proveger, y declarar, mandando al Sr. Bayle y Srs. Regidores, no impidan á ninguno de los vecinos de dicho lugar lo limpiar el trigo, o otro qualquier grano, sea con boll, ó sin el, en dicha calle como siempre se ha acostumbrado, si que hagan con toda la misma libetat, que siempre han tenido, y observado.

"Favor q(u)e esperan de su muy acreditado zelo, y equidad. Asi lo dise y suplica el mas rendido subdito de Va. Sa. Juan Armangol diputado del termino de Fugarolas y que todo (...) es verdat.

"Certifico jo el Baxo nombrado como la calla, ó camino sobre mencionado del lugar de Folgarolas, es camino de hir á la Capilla de St. Lorenzo, y lugar de Vilanova de Sau y otros lugares; conforma está declarado en el memorial presentado por el Baile al ajuntamiento á los Sres. Regidores, y Diputados, y es verdad.

Fran(cis)co Castelló Síndico Personero.

"Aci lo certifico y fas fe como es verdat todo lo sobredicho.

Joseph Pujol Escultor

"Asi lo certifico y fas fee como es verdad todo lo sobredicho.

Joseph Castelló Cirujano y Obrero

"Sertifica y suplica todo lo contenido en este memorial Francisco Armengol del lugar de Fugarolas = lo mismo dise y suplica Aleted Codina propietario de ditxo lugar i por no saber de escrivir firmo io Francisco Armengol por el =

"Lo mismo dice, y suplica Miquel Riera del mismo lugar

p.prietario =

"Lo mismo dicen y suplican todos los siguientes; que es verdat todo lo contenido en esta suplica y memorial; quienes son vesinos del sobre ditxo lugar de Fulgaroles =

"Joseph rrifa propietari y farrer =

"Pera moret farrer =

"Anton moner tauler propiatari =

"Joseph Blanch vessino de la era del Sr. Rector y propietario =

"Salvador Torrens obrero de la Iglesia de Folgarolas tambien propietario =

"Fran(cis)co roura tambien propietario =

"Anton rabassa =

"Juan munells carpintero tambien proprietario =

"Joseph Sentenera mestre de casas propietari.

"Loa alovitas del Sr. Retor, y Vezinos de la hera del Retor dizen y suplican lo mismo =

"Jaima Jutglar Fuster y propietario

"Salvador Torrents propietari y obrero =

"Juan Oriol propietario =

"Jayme Capdevila Propietario =

"Pere Balart propietario =

"Joseph Vadrena Brassero =

"Jacinto Valldeneu Texedor de lino =

"Los que sobre se lehen son alovitas, é imediatos ala hera del Retor predichos. Se advierte que todos los del lugar, á excepcion de tres, o, quattro estan albarotados contra el Bayle con peligro de passar ha un excesso conciderable ; por lo que adverando el Sr. Rector todo lo predicho; suplica á V.S. ponga su podarosa mano para pacificar la ponderada discordia, y juntamente minestre justicia mandando anal Bayle, y demas convenga desiste de su obstinada, é preindicada pretencion, aplicando los medios, conducentes, con las previsiones necessarias.

"Antonio Vilarrubia Rector suplicante el mas atto. y humilde subdito de V. Sa. en certifica esser verdad todo lo incertado en dicha suplica.

Muy Illtre. Srs.

"El dho. é infro. Antonio Vilarrubia Retor: humilde expone a V. S. Que entendiendo ser dueño absoluto de la hera llamada del Retor sirva en dho. lugar á mas de lo sobre expressado juntam(en)te.

"A V.S. Sup(lic)a sea de su agrado proveher y declarar q(u)e baxo respetables penas, nadie use de dha. hera, por ningun efecto, sin permesso del Supl(licant)e que lo recibera ir (...) de la acreditada justificacion de V.S.

"Folg(arol)as dhos. dia mes y año."

FONT: A.P.F., Documentos, (sense data), sense numerar.

4.4 DECIMES I PRIMICIES (1756-1773)

"Relacion del numero de fanegas, ó quarteras (vulgo) de trigo, y cevada, de el año 1756, hasta el presente 1773: De los que perciben; y de lo numero tocante á los Participes, en orden á las Decimas, y Primicias, de la Parochia de Folgarolas del Obispado, y corregimiento de Vich, por el discurso de diez y ocho anyos, computando, unos anyos con otros.... 2808.

Del año, dicho, 1756, hasta el año 1773, que suben diez y ocho anyos:

			De trigo			De cevada
Sn. Andres	:	.	432	.	.	36
Sn. Miquel	:	.	432	.	.	36
Cruillas .	:	.	432	.	.	36
Rector .	:	.	432	.	.	36
Sn. Lorenzo	:	.	216	.	.	18
Capellenia	:	.	216	.	.	18
Auf (?) .	:	.	216	.	.	18
Sn. Vicens	:	.	108	.	.	9
Calcineria	:	.	108	.	.	9
Sube .	.	.	2592	.	.	216
El Todo .	.	.	.	.	.	2808

De todo, doy fe; Antonio Vilarrubia Rector de S. Maria de Folgarolas del Obispado de Vich, y Corregimiento. diez de Sobre 1773.

FONT: A.P.F., Documents, (10-9-1773), sense numerar.

4.5 EL GRA DE LA SAGRISTIA

LA SACRISTIA DE SANTA MARIA DE FOLGAROLAS REB LO GRA SEGUENT

corts.

Lo Mas Palou de Folgarolas fa anualment de xeixa	8
Lo Mas Reguer de Tavernolas de xexa o blat bo	2
Lo Mas Llobet de Vich de xexa o blat bo	2
Lo Mas Mayolas de Vich de xexa o blat bo	2
Lo Mas Tona de S. Marti de Riudeps. de xexa o blat bo	
1 Quartera	
Lo Mas Albareda de S. Julia de Vilatorta xexa o blat	2
Lo Mas Puigsech de idem o blat bo	2
Lo Mas Benus de Tavernolas xexa o blat bo	3
Lo Mas Gelabert de Folg(uerole)s xexa o blat bo	14
Lo Mas Puigsasillolas de Folgs. xexa o blat bo	13
Lo Mas Tañá de Tavernolas xexa o blat bo	2
Lo Mas Roca de Folgs. xexa o blat bo	5
Lo Mas Raurell xexa o blat bo	4
Lo Mas Torre de Folgs. xexa o blat bo	8
Lo Mas Palou de Folgs. xexa o blat bo	8
Lo Mas Arimur de Folgs. xexa o blat bo	4
Lo Mas Marti de Riudps. xexa o blat bo	2
Lo Mas Verdaguer vui en Carlos xexa o blat bo	2
Lo Mas Calveria de S. Marti de Riudeps. xexa	2
Lo Mas del Coll de Folgs. xexa o blat bo	7
Lo Mas Sala de Folgs. xexa o blat bo	12
Lo Mas Folchs de Folgs. xexa o blat bo	3
Lo Mas Poudevida de Folgs. xexa o blat bo	2
Lo Mas Godaiol de Folgs. xexa o blat bo	8
Lo Mas Puigsech de Folgs. xexa o blat bo	4
Lo Mas Codina segons lo llibre vell del any 1655	6
La Casa den Bach segons lo llibre mes vell de 1654	2

Item percibeix la Obra tot lo Delme del Mas Amat, las cuales terras posseeixen los Hereus del Mas Gelabert.

Los Hereus de Jaume Pedra fan annualment 2 11. 16 s. per la fundacio de las atxas dels viatichs conforme lo notat en est llibre circa finem. Pagat 33.

FONT: A.P.F., Obra del 1778 fins 1804.

4.6 RENDA ANUAL DE LA PARROQUIA DE FOLGUEROLES

"Certifica y fan fee Pau Muns P(reve)re y R(ecto)r de la Parr(òqui)a Igl(esia) de Folgarolas Bisbat de Vich com havent mirat y Registrat los llibres de Rendas y llevadors corrents de la Rectoria de dita Parr(òqui)a, y examinat la qualitat de dita Renda, que de present te, y posseheix així en censos nuas Prestacions, y Censals propietats immobiles, Delmes y Primicies, com y tambe del eventual, y demes que te de entrada de dita Rectoria, aphiát tot cuidado, y diligencia ha encontrat que reb annualment lo seguent.

"En censos nuas prestacions ab diner efectiu reb annualment . . . . . 2 11. 15 s. 6¹

"En censals corrents reb annualment . . . . . 189 11. 15 s. 3

"Y estas quantitats están subjectes a celebracions.²

Bens immobiles

"Terras campas comptant anys fertils ab los esterils donan de parts Dominicals.

Forment o xexa	3 qs. ³	cs.
Llegum	3 qs.	cs.
Mill	2 qs.	cs.
Balt de moro	2 qs.	cs.

Delmes y Primicies

"Aiximateix percebeix dita Rectoria del Delme y Primicia de algunas terras Campas de dita Parr(òqui)a de Folgarolas, y Part de primicia de tota la Mateixa Parra., de quals percepcions comptant un quinquenni reb annualment lo seguent.

Forment o xeixa	15 qs.	cs.
Mestall	22 qs.	cs.
Espelta	1 qs.	cs.
Ordi	qs.	7 cs.
Civada	qs.	10 cs.
Favas	2 qs.	cs.
Llegum	2 qs.	4 cs.
Mill	3 qs.	cs.

Eventual que compren tot lo que se sabenten
baix los noms de Commoditats y Utilitáts

"De Missas adventicias com son de Benedicció y Albats de officis o Missas cantadas adventicias y funcions de Confraries de sepulturas drets funerals y distribució pertaixent al Rr. de Offertori y demes ablacions, de extractas de partidas e instruments y del Baci de An(im)as reb annualment.

¹ 11. = lliures / s. = sous / diners.

² S'hi ha afegit amb una altra classe de lletra: " dos parells de capons".

³ qs. = quarteres / cs. = quartans.

22 11. 10 s. 4

Nota los carrechs intrinsechs de la Rectoria

Menjars

"Percebeix de Menjars lo Rr. ab obligacio de celebrar
annualment"
5 11. 10 s. 3

De Alous

"Percebeix de forment o xexa	1 qs.	3 cs.
Mestall	2 qs.	6 cs.
Llegum	1 qs.	7 cs.
Favas	qs.	10 cs.
Mill	qs.	10 cs.
	7 qs.	cs.

Relació de las Rendas de la Obra
de la Igla. Parral. de Folgarolas

"De censals y Censos corrents reb
la Obra annualment . . . . . 2 11. 12 s. 11
"De Delme y demes drets de Sacristia reb:
de forment o xexa . . . . . 2 qs. cs.
"Mestall . . . . . 3 qs. cs.

"Essent la renda de la Obra de tant poca consideració y
trobarse dita obra tant necessitada y pobre; apar no auria
de estar subjecte ala Contribució de Subsidi.

"Y las sobreditas rendas y entradas y bo altres he
encontrat que reb y Poseheix, y acostuma entrár en dita
Rectoria, y obra; y perque consté, y cumplir ab lo ordenat
ab lo Edicte desredit per lo Sr. Bisbe de Vich, y demes
Jutges subdelegats a 9 de Juliol de 1786 pera renovar las
tattxas del subsidi fas la p(rese)nt certificació en Sta.
Maria de Folg(arola)s als de 1788.⁵

Relacio de las Personas y Comuns Ecclesiastichs
que reben Delmes de dita Parra. de Folgs.

"La Personas, Comuns, Titols, o Llochs Ecclesiastichs que
reben Delme, o part de Delme dels fruits de la dita Parra.
son los seguentis.

Lo Rt. Joseph Ordeig, y Herm obtentor del Benefici de
St. Andreu.

Lo obtentor del Benefici de St. Miquel.

Sala de Folgs.

Lo Prior de St. Llorens dels Muns.

⁴ S'hi ha afegit amb una altra classe de lletra: "de lo que se deu celebrar".

⁵ No hi consta ni el dia ni el mes.

Anniversaris de la Seu de Vich.

Calellania, o lo Ille. Capitol de la Seu de Vich.

St. Vicens o obtentor del Benefici de St. Vicens de la
Seu de Vich.
Calcinera."⁶

FONT: A.P.F., Documents, (1788), sense numerar.

---

⁶ Al marge de l'última pàgina hi ha escrit amb una lletra diferent: "Lo Predicador
B 11. de Visita i 11. 18 s. Obra 5 11. Predicador Visita 1 11. 18 s. Cartell 4 s. Oliva".

4.7 COLLITES DELS GRANS DE LA RECTORIA DE FOLGUEROLES

"Nota del producto dels grans recullits en lo present any 1812 en la Rectoria de Folgarolas

Terras de la Rectoria

				qa.	cs.	ms. ⁷
Xexa .	.	.	.	19	3	
Favas .	.	.	.	1	3	

Vesaners

Menut Mastall .	.	.	.	2	5	
Isidro Mastall .	.	.	.	1	15	
Silia Mastall .	.	.	.	2		
Sastre Favolius .	.	.	.	3	1	

Alous

C. Badó Mastall .	.	.	.	1		
Camp de la cleda xexa .	.	.	.	1/2	6	
Alou de la Sala Mastall .	.	.	.	2	4	
Folchs Mastall .	.	.	.	3		
Alous xexa .	.	.	.		22	
Reguer Mastall .	.	.	.	2	3	
Calveria Mastall .	.	.	.	3		
Poudevida xexa .	.	.	.	2		

Horts

C. Lopez xexa .	.	.	.	.	6	
C. Drago xexa .	.	.	.	.		4
C. Torrents .	.	.	.	.		4
Espaltós .	.	.	.	.	3	

Añy 1814

				qa.	cs.	ms.
Primicia Petita ab la Collecta						
Xexa per lo Rector .	.	.	.	6		
Espeltos .	.	.	.	3	9	3
Mastall .	.	.	.	10	2	1

Delme Major

Xexa .	.	.	.	10	8	
Mastall .	.	.	.	26	4	1
Espeltos .	.	.	.	5	5	

⁷ qa. = quarteres / cs. = quartans / ms. = mesurons.

Mastall	.	.	.	.	.	.	4		
Xexa	.	.	.	.	.	.	8	1	
Mill	.	.	.	.	.	.	15		
Llagum	.	.	.	.	.	.	13		

Alous

Xexa	.	.	.	.	.	.	8		
Mastall	.	.	.	.	.	.	4		
Terras de la Rectoria	.	.	.	.	.	.	100	12	
Xexa	.	.	.	.	.	.	26		
Favas	.	.	.	.	.	.	7		
Mill	.	.	.	.	.	.	7		

Collita de 1815

qa. cs. ms.

Delme Major

Mastall	.	.	.	.	.	.	22		
Xexa	.	.	.	.	.	.	13	3	
Espeltos	.	.	.	.	.	.	4		

Primicia Petita ab la Collecta

Mastall	.	.	.	.	.	.	4	9	1
Xexa	.	.	.	.	.	.	7		
Espeltos	.	.	.	.	.	.	4	7	1
Ordi	.	.	.	.	.	.	1	2	
<u>Nove</u>	.	.	.	.	.	.			
Xexa	.	.	.	.	.	.		9	
Mastall	.	.	.	.	.	.		6	1
Espeltos	.	.	.	.	.	.		25	
Ordi	.	.	.	.	.	.		1	1

Terras propias

Xexa	.	.	.	.	.	.	17	6	
<u>Nove</u>	.	.	.	.	.	.		2	
Vesanas satre Mastall	.	.	.	.	.	.	1	6	
Bertrol Espeltos	.	.	.	.	.	.		6	
Mastall	.	.	.	.	.	.	1		

Alous

de Can Tona xexa	.	.	.	.	.	.	4		
de Puigsech xexa	.	.	.	.	.	.	4		
<u>Nove</u> xexa	.	.	.	.	.	.		5	
Mastall	.	.	.	.	.	.		6	
Favas	.	.	.	.	.	.	6		
Llegum	.	.	.	.	.	.	10		
<u>Nove</u>	.	.	.	.	.	.	1		2

Collita de 1816

qa. cs. ms.

Primicia Petita ab la Collecta

Xexa	11	1
Mastall	9	3
Ordios y Espeltos	4	11
Civada		8

Delme Major

Xexa	18	
Mastall	30	
Espeltós	8	4

Alous

Xexa del Folchs	1	5	
Xexa Camp del Alou o cleda de la Sala	1		1
Xexa Terras den Bado blat de coure		3	
Xexa Alou de Can Tona	3	3	
Xexa camp del Alou	2		
Xexa camp del Om	1		
Mastall Alou del Fochs	2	6	
Mastall Camp de la Viña	1	6	
Mastall del Reguer	4		
Ordi Alou de Serrabou	1	4	
Ordi Can Tona	1	3	

Vesan(er)s

De Isidro Nadal	2	1	
De Menut	3	9	
De Sili	2		
Sastre Favas		9	
Idem Fasols	1	4	
Bertrol Fasols		3	
Camp del Rector	26	6	
Id. de Favas	5		1
Id. Fasols	1	4	
Id. Mill	6	6	
Menut Mill	1		

Collita de 1817

qa. cs. ms.

Primicia Petita ab la Collecta

Xexa pagat Nove	5	3	
Mastall	6	7	1
Espeltos	1	4	

Delme Major

Xexa		16	6
Mastall		25	
Espeltos		4	

Alous

Xexa	Camp del Rector	.	22		
	Alou del Ferrer	.		10	1
	Camp del Alou .	.		10	
	Hort de la Sala	.		10	
	Alou de Carlos .	.	1	3	1
	Alou de C. Tona	.	1	6	
	Hort de C. Torrents .	.		5	
Mast(al)1	Satre	.	3	2	
	Bertrol	.	2	3	
	Alou del Carlos	.		3	1
	Favas Camp R(ect)or	.	1	1	
	Menut	.		1	
	Id. llegum	.		3	
	Cili favas	.		3	
	Id. llegum	.		3	1
	Id. fasols	.			1
	Camp R(ect)or fasols	.	1	3	
	Menut fessol	.		2	1
	Alous Favas favolins	.	4	6	

FONT: A.P.F., Documents, (1812, 1814-1817), sense numerar.

4.8 FRUITS I RENDES

RELACION JURADA DE TODOS LOS FRUTOS y RENTAS QUE PERCIBIO EL CURATO DE LA PARR(OQUI)A DE STA. MARIA DE FUGAROLAS EN LOS AÑOS SIGUIENTES

	1827		1828		1829		1830	
	Tierras diesmos primicias y censos y censales							
	Cuars.	Cors.	Cuars.	Cors.	Cuars.	Cors.	Cuars.	Cors.
Trigo	20	6	21	0	26	6	24	3
Mescladiso	35		31	6	34	6	39	
Habas	8	6	9		11		10	
Cebada	3		2	6	1	6	1	9
Escaña	3	9	1	3	1		2	
Mijo	10	3	13	1	15		8	2
Fajol	13		15	1	10	2	12	
Abichuelas		9	1			6	2	
Mais	10		4		11	6	5	
En dinero								
Censos y censales	21011.9s.3		26311.8s.6	28011.10s.		23011.10s.		

	1831		1832		(1)		(2)	
	Tierras diesmos primicias y censos y censales							
	Cuars.	Cors.	Cuars.	Cors.	11. s. d.		11. s.	
Trigo	18	9	25		5	8	9	739 10
Mescladiso	35	9	38	3	4	2	6	882 15
Habas	8	9	12	9	3	15		225
Cebada	2	3	1		2	50		23
Escaña	2	9	1	3	1	10		18
Mijo	11	3	14	3	2	12	6	189
Fajol	11		16	9	1	17	6	146 5
Abichuelas	1	3		6	6		36	
Mais	12		5	6	3		144	
En dinero								
Censos y censales	26011. s.		28611.5s.	153011.17s.9			393811. 7s.9	

NOTA: (1) Precio medio en el sexenio.
(2) Precio total del sexenio.

FONT: A.P.F., Documents, (1827-1832), sense numerar.

4.9 GRA DE L'OBRA DE FOLGUEROLES O MONGIA

Masies	Cors.
Sala	12
Calveria, Casanova	2
Tona de S. Martí	6
Raurell	4
Torra de Morgades	8
Pou de vida	2
Mayoles	2
Palou	8
Masbofi per Reguer	2
Puigsallosas	13
Puigsech	4
Gelabert	14
Folchs	3
Godayol	8
Pou	8
Roca	5
Aromi	4
Masdelcoll	7
Can Tramuntana	2
Puigsech de S. Julia	2
Can Bach vui dia paga la meitat	2

Nota a Puigsech de S. Julia y va lo campaner en altre dia.

FONT: A.P.F., Documents, (sense data), sense numerar.

4.10 CONTRACTE DE MASOVERIA (I)

Paper de arrendament entre Maria Rosa Coma y Puigsastlossas y Andreu Arpe

Maria Rosa Arrenda la Casa Nova á Andreu Arpe y los partes son los seguens.

1. Lo Masover pagara lo ters de tot lo gra de aresta y tardanias, y trunfas y de tot lo demes que hi facia.
2. Item lo Masover deu pegar tambe que si porta res á vendre ne pagará també lo ters y jun tambe paguera lo ters de la fruta a la Mastresa.
3. Item lo Masover pot criar dos Burras anan detras de la Eugas pero crian no puguijan tenirlas pasat lo dia de Sant Andreu y los porchs á la Cort.
4. Item que lo Masover deguia pagar tots los mals del Rey.
5. Item que lo Masover deguia portar á casa la Mastresa totas las parts.
6. Item que lo Masover deguia pagar la mitat de la grana de canem que cullirá en dita Aretat.
7. Item que lo Masover ha de pagar quaranta lliuras de arrendament desde el dia de tots Sants hasta el dia de St. Andreu.
8. Item que lo Masover ha de pegar cada any dos Parells de capons.
9. Item que lo Masover ha de guardar no sois lo bosch y la terra si que tambe los fruits de la Mastresa ha de mirar com á cosa propia y no donera res de dita aretat sens llicencia de la Mastresa.
10. Item que lo Masover no pugiria mallograr la palla quan sen anvaguia sino del mateix modo que la antrada la dexan.
11. Item quan hi haga añada de Aglans deu guardar lo Bastia que no hi baguia.

FONT: Arxiu de Puigseslloses, Documents, (sense data), sense numerar ni ordenar.

4.11 CONTRACTE DE MASOVERIA (II)

Sia a tots notori com nosaltres Polonia Puigsallosas viuda dexada de Fran(cis)co Puigsallosas Pages de la Parroquia de Fugarolas y (...) per son Dot y altras Credits dels bens que dexa dit Fran(cis)co Puigsallosas y Jauma Tona Pages vui masove de las eras de la Parroquia de St. Marti de Riudeperas anecca a la Parroquial iglesia de St. Julia de Vilatorta tots del Bisbat de Vich avem Concertat arrandament de la Part de Casa y terras de la Casa de Puigsallosas.

Primu se entregara anal Masove la Cuina reservansa la Mestresa al mallo escon y las demes ofisinas y trasteix per ella y als seus los entregara las tres Cambras del llevant reservansa lloch per un llit los entregara la mitat del porxo la mitat del grane gran y un dels altres un rebost las Corts y Corrals reservansa la Mestresa al pastador de dalt tres Cambras al ponent y la mes prop de la cuina la Sala la mitat del porxo al Saller ab son rebost y la cort de la entrada.

Item Se entragara anal masove totas las terras que vui dia mena Pau Aran masove y nomes y lo masove las dega mantener de rechs y si convé feni de nous y mantenir-los y marges y conrrearlas á us y costum de bon Pages reservansa la mestresa la llibertat de anar o fer anar a cercar vianda a las terras alla que mes ben vist sia per son gasto y dels seus y no privansa de donarna un poch á sos amichs.

Item Se (...) la Mestresa lo hort nou y entregara lo hort vey anal masove y tinga llibertat lo masove de fer ortalisa anal conreu per lo consum de casa ab tal que si sen ven sia del ort ó sia del conreu dega entregar la tercera part dels diners ala Mestresa.

Item La Mastresa se atura la tinguda de duas burras ab sos seguisis y la llibertat de donarlos Palla y colsevol lley de farratja no sols per ditas burras y seguisis si y tambe per al bestia que vindra dels parents y amichs de dita mestresa y tambe se atura la mestresa la tinguda de sis ovelles ab sos seguisis y lo masove ho dega guardar tot ab lo seu bestia y en cas de muñir vol la mestresa la tersera part.

Item no se fara blatdemoro en las terras que lo delma es de la Mestresa.

Item que lo masove aja de fer y portar la lleña per tota la casa.

Item que no puga lo masover fer mes de deu mororons de grana de canam.

Item que sols puga fer farratja de blatdemoro y sivada lo que sia menester y lo any que acabara sols puga fer

sivada mitja quartera.

Item Podra lo masove romper al primer any dos quarteras de artiga y de dit primer any en avant sols una quartera y mitja lo un any y altre alla ont la Mestresa vuldra pagant mitja y si es bo per canam pagara las mitjas en ser tancat y la Mestresa pagera la mitat de la grana de Canam tant solament y la artiga ja la rompra lo any que entrara y lo canam se fara antes que lo blat.

Item Pagara lo masove parts al tres de tot genero de gra menos favas y llegum en fangada que pagara al quart.

Item Dega lo masove entregar ala Mestresa la mitat de la fruta y un Baco de pes vuitanta carniseras cada any en al mes de Janer y la Mestresa puga criar las gallinas que vulla tenint joquer a part y el masover no las puga enjagar fins que la mestresa aja donat manja alas sevas.

Item Dega pagar lo masover las tallas comunas y Reals y esdevenidoras y de palla farratja lleña y dines y tot lo real y bagatjas en cas si tinga de anar.

Item Pagara lo masove quatra capons y dos gallinas de census a qui tòquia.

Item Dega el Masove continuament guardar be al bosch y quant fara lleña y sempre dega tractar als abres a us i costum de bon Pages y no puga criar vadells ni cabras.

Item Que als Porchs los dega criar ala cort.

Item Se rete y reserva la Mestresa totas las vasanas a son favor. Pagara dit Masove de Arrandament cada any cinquanta lliuras Bar(celoneses) dich 50 ll. s.

Al dit arrandament se fa per espai de dos anys comensant a correr al dia de tots los Sants dia Primer de Novembre de Mil Set Cens noranta dos y finira lo ultim dia del mes d'Octubre de Mil set cens noranta quatra y en cas que dit masove vulga anarsen donara comiat a dita Mes tres un any antes de acabar dit Arrandament y aixis successivament en cas que hi estiga Mes dels dits dos anys y al mateix dega fer dita Mestresa respectiva a dit Masove.

Fet y firmat fonch al present Pape en la casa de Puigseslloses de la Parroquia de Fugarolas a 8 dias del mes de Desembre de 1791.

FONT: Arxiu de Puigseslloses, Documents, (8-12-1791), sense numerar ni ordenar.

4.12 CONTRACTE DE MASOVERIA (III)

Paper de Arrendament entre Pera Coma y Puigsasllosas
Pages Propietari del Mas Puigsasllosas de la Parròquia de Sta. Maria de Folgarolas y Bartomeu Portet.

1. Dit Pera Coma arrenda la Casa nova de dit Mas Puigsasllosas ab les terras q(u)e se li aseñalaran y son los plans de Puigsasllosas lo q(u)e al dia mena á excepcio de las basanas del Ramon y dos q(u)e ni ha de altres y un tres q(u)e sen queda la casa y la altra se li deixará á Comalodas, la pesa de baix partio de Poudevida ab la expresa declaració q(u)e lo Masover pagará lo ters de tot lo q(u)e hi fará de grá de aresta y tardanias y trunfas: y de tot lo demes q(u)e hi fará si ho porta á Vich ne pagará el tres al Amo.
2. Que lo Masover puga criar un parell de bous, burra aseñantli lo Amo i oq(u)e puga seguir dit bestiá del Masover; fentli estalvià lo Amo dit tres des del dia de St. Creu ó St. Isidro fins q(u)e lo bestia de llana del Amo baixia. Y á las horas dita burra ha de anar alli ahont vagian las eguas
3. Que lo Masover puga criar dos ó tres porchs ó una truja a la cort ab son seguisi.
4. Que lo Masover deguia pagar los Reals y Personals q(u)e estan posats en el dia en dita casa, y si alguns si alguns se ni posan en carrech de dita Casa y son Hort.
5. Que dit Masover hagia de fer dallar la mitat de la trapadella en flor y la altra mitat en grana y la hagia de portar neta en la casa del Amo.
6. Que lo Masover hagia de portar las parts de blat y demés grá á Casa del Amo.
7. Que lo Masover hagia de pagar la mitat de la grana de canam que cullirà en ditas terras.
8. Que lo Masover hagia de pagar quaranta sinh lliuras de arrendam(en)t desdel dia de Tots Sants al dia de St. Andreu.
9. Que lo Masover dega ajudar al amo p(e)r fer lo mill sis o set juntas quant lo amo lo demania, avisarlo dos dias antes y q(u)e hagia de ajudar tot lo garbejar ab lo parell y carreta, y una semana p(e)r lo sembrá quant lo amo lo demania.
10. Dit Masover se obliga á guardar tot lo bosch dels Llenisers y q(u)e lo Amo li deguia donar una poca de lleña p(e)r la q(u)e demanará llicencia.
11. Est arrendament se enten fer p(e)r quatre any des de

forsats y dos de 11ibres habentse de avisar lo un al altre lo dia de tots Sants del añ antes.

12. Que lo Masover puga criar dos borrechs ab la basiva de dit Amo: y q(u)e lo Masover lo dia del tondrer (?) hagia de fer lo treball de balda.
13. Que lo Amo li fará las batudas bastraehent lo Masover la grana de las eguas.

Dic 10 novembre de 1822: tinch rabut Permans del Jauma de Bartomeu Portet la suma de 45 11. y son per paga la arandamen caigut lo dia primer de novembre de dit any y resta adeuro dos pareis de Capons que diu valan sis pesetas cada parei com diu lo racibo que li vas fe y mes deu abona al fe la clau de la porta forana que lo dageran perdra que val sichn vintidosos.

FONT: Arxiu de Puigseslloses, Documents, (22-11-1822), sense numerar ni ordenar.

4.13 EL CONTRACTE DE PARCERIA A OSONA

Josep Callís i Marquet a començaments de la dècada dels anys 1950 exposava les variants següents del contracte de parceria a la comarca d'Osona:

"Contrato campero de aparcería"

"Se estipula sobre tierras cultivas de escasa superficie. El más generalizado es la prestación del terreno por parte del propietario y corriendo todos los gastos del cultivo a cuenta del aparcero. Se cede generalmente la tercera parte de los frutos al propietario y las dos terceras partes restantes corresponden al cultivador. También se estipula en tierras fértiles las cuatro décimas partes por el propietario y en contados casos, en tierras de escasa producción, se conviene la cuarta parte de los frutos para el propietario y las restantes para el cultivador. La pajas pertenecen al aparcero.

"Su duración es por el tiempo de la total alternativa de las cosechas, un "trénit", que en general se fija en cuatro años, prorrogables en cuatro años más y así sucesivamente mientras no medie aviso de rescisión por una de las partes un año antes de finir la rotación o alternativa de cosechas. Existe una tendencia en reducir la alternativa en tres años.

"Se prohíbe el dedicar el terreno a la producción forrajera, esparcetas o alfalfas, sin mediar autorización por escrito del propietario.

"En el año 1932 la ponencia formada por propietarios y aparceros, bajo los auspicios de la Cámara Agrícola Ausetana, formuló las siguientes bases:

"1o. Los abonos y simientes irán a cargo del aparcero, menos la simiente de patatas en que el propietario satisfará el tercio de su importe.

"2o. El aparcero podrá dedicar las tierras al cultivo de forrajes, entendiéndose que cada parcela seguirá cuatro alternativas de cultivo normal por una alternativa de forrajes. Dicha alternativa se considerará de cuatro años. En caso de deshaucio o cambio de aparcero no podrán exigirse labores o "gorets" por la tierra destinada a forrajes por ser esta una condición aneja al campo. El derecho a cultivar forrajes no afecta en absoluto a la terminación del contrato.

"De las tierras destinadas a forrajes el aparcero abonará al propietario el importe equivalente al que correspondería al mismo año una cosecha de cebada, fijado de común acuerdo.

"4o. El aparcero entregará el tercio de todos los productos que obtenga.

"Existe, no muy generalizada, una aparcería a medias, en la que el propietario y cultivador se reparten por mitad los productos, pero en este caso el propietario aporta a más el capital tierra todos los estiércoles indispensables para fertilizar las tierras y el cultivador los trabajos de cultivo de las mismas, perteneciendo las pajas al propietario.

"En la aparcería de campero se entiende siempre que el aparcero recibe la tierra estando extinguida la labor o

"goret", y que ha de entregarla, al terminar el contrato, en el mismo estado en que la ha recibido. Las pajas pertenecen íntegras al aparcerio, por razón de aportar él los estiércoles.

"(...).

"Contrato de masovería exclusivamente en aparcería agrícola

"Es el que afecta exclusivamente la tierra campa, "als conreus", el más generalizado en la comarca, el más característico y el que más repercute sobre la economía, riqueza y bienestar del país.

"(...).

"En el año 1932 la ponencia de la Cámara Agrícola Ausetana formuló las siguientes bases:

"*Primera fórmula.* a) Fijar en una décima parte la tierra que podría dedicarse a huerto y forrages, con la obligación de que sus productos deberán ser consumidos dentro de la finca. Si precisase producir más forrages podrá dedicar una décima parte más de tierra, abonando al propietario el importe que correspondería a una cosecha de cebada en aquel mismo año. b) Satisfacer el propietario el tercio del importe de los abonos minerales y el tercio del importe de la simiente de patatas. c) La partición de frutos será igual a la que se tenga estipulada. (En la mayoría de las masoverías era al tercio y en otras las cuatro décimas partes).

"*Segunda fórmula.* a) La partición de los frutos será al tercio. b) El propietario satisfará la tercera parte de la simiente de patatas. c) Libertad por parte del masovero de dedicar a forrages hasta una quinta parte de la tierra que cultiva, satisfaciendo una cantidad equivalente a lo que importaría una cosecha de cebada en aquel mismo año.

"Consideramos interesante copiar un párrafo del artículo "Precio de coste", en el que sintéticamente quedan expresadas las aportaciones de cada contratante. Dice así:

"Se trata de una aparcería a estilo familiar, en el cultivo de unas veinte cuarteras de tierra de secano. El aparcerio satisface al propietario el tercio de todos los productos agrícolas, con exclusión de los pecuarios, abonando el propietario al aparcerio el tercio del importe de la simiente de patatas. Las pajas y forrages puede disponerlos libremente el aparcerio con la condición exclusiva de que han de ser consumidos en la propia finca. Los estiércoles que se produzcan no pueden ser objeto de enajenación y han de ser administrados en los diversos cultivos de la finca. Dispone el aparcerio de media cuartera de terreno para dedicarla al cultivo de hortalizas para el consumo propio, familiares y demás personal de la explotación y puede destinar tres cuarteras para la producción de alfalfas y esparcetas, que han de ser consumidas en la misma finca. Tiene casa de labor con suficientes dependencias para estancia del colono y para todas las atenciones que requiere tanto para el cultivo como para el cuidado del ganado de labor y de renta indispensable para la explotación pecuaria, que corre íntegra a cargo del colono. De utilizar abonos

minerales el propietario le reintegrará el tercio de su importe, al igual que el seguro de accidentes y responsabilidad civil".

"A pesar de ser el tercio de todos los productos el contrato más generalizado, no obstante se registran también el de las cuatro décimas partes en toda clase de granos y el tercio de las tardanerías, patatas y maíz, y en contados casos, en tierra de escasa producción, la cuarta parte de todos los productos agrícolas.

"Al ponderar las aportaciones de ambas partes contratantes con los porcentajes que se atribuyen de las cosechas obtenidas, es generalizada la consecuencia, que deducen los aparceros, que se diferencian en perjuicio de sus intereses. Pero la realidad no resulta así. El cultivo de las tierras está íntimamente ligado con la explotación pecuaria, la cual corre exclusivamente a cuenta y riesgo del aparcerio, obteniendo estos beneficios que son enteramente suyos, disponiendo, como dispone, de los productos de las llamadas "tierras francas" y del uso de los edificios para la explotación pecuaria, satisfaciendo por ello cantidades exigüas, que apenas alcanzan para atender a la conservación de los edificios,

"Contrato de masovería asociado a la aparcería agrícola y pecuaria

"En toda aquella zona de la comarca en que la explotación pecuaria es a base de tener el ganado en estabulación, por alcanzar poca importancia los yermos o "pastures" aprovechables, casi podríamos afirmar en absoluto que no se practica la aparcería agrícola y pecuaria a la vez. Comprende todo el fondo de la comarca, la región más fértil, en que todo es tierra campa, "conreus", y las extensiones de yermos para pastos, "pastures", adquieren un escaso interés. Durante los cincuenta años en que constantemente hemos estado atentos a todo lo que se relaciona con la agricultura comarcal conocemos contados casos de tal aparcería y estos en fincas de unas cincuenta cuarteras o más todavía. Se establecieron tales aparcerías manteniéndose la participación de los productos al tercio y toda clase de productos pecuarios a medias, por mitad, aportando el aparcerio el trabajo y todos los enseres para el trabajo, incluso su conservación y amortización, y el propietario la tierra y los edificios que componen la casa de labor. Del valor de los semovientes aportan la mitad cada uno de su importe, soportando a medias todos los gastos y repartiéndose a medias todos los productos, incluso los que se obtienen de las aves de corral.

"Recientemente se ha establecido aparcería agro-pecuaria en una finca de unas 35 cuarteras al tercio de todos los productos agrícolas y pecuarios para el propietario y los dos tercios restantes para el aparcerio, aportando el propietario las tierras de cultivo, una pequeña extensión de yermos, todas las dependencias de la explotación, local para casa habitación, cuadras, pozilgas, cobertizos, cabaña y demás inherente a la finca y media cuartera de tierra destinada a huerto para el colono sin satisfacer merced alguna, y aportando el colono todo el trabajo para la explo-

tación, verificado por familiares y por asalariados. Todos los demás gastos se soportan al tercio y los beneficios se reparten también al tercio.

"En las regiones altas de la comarca en que el aprovechamiento de los pastos adquiere una gran importancia, igual o superior al cultivo de las tierras, y permite explotar el ganado no en exclusiva estabulación y si en libertad, se practican, en más o menos escala, las dos aparcerías asociadas, al tercio y al cuarto en lo referente a los productos agrícolas y a medias en lo referente a los productos pecuarios, soportando en esta última aparcería todos los gastos por mitad y aportando cada uno la mitad del ganado.

"Pero en estas regiones de tierra campa y pastos, más que una aparcería que abarque todas las actividades de la masovería, se practica por una parte la aparcería agrícola en las condiciones que ya hemos mencionado y la pecuaria circunscrita al ganado lanar, con las aportaciones del ganado por mitad y reparto de beneficios también por mitad.

"Aparcería hortícola

"Existen escasos terrenos en la comarca en los que se practica el regadío intensivo, creándose las huertas, "hortes", establecidas en los centros de más densidad de población. Antiguamente se practicaba en varias de ellas la aparcería a medias, aportando el propietario tierras y edificios y el hortelano el trabajo y los estiércoles, pero se ha manifestado una tendencia a convertir el contrato en un arriendo en metálico y las en que subsiste la aparcería en mejorar las condiciones del aparcero, concediéndole las dos terceras partes de los productos, percibiendo el propietario la tercera parte y soportando ambos todos los gastos que se originan en la misma proporción en que se perciben los productos.

"Aparcería de artiga

"En las regiones altas de la comarca, antes más que ahora en que interesa más conservar la producción forestal, se practicaban artigas, o sea la roturación de terrenos yermos, cultivándose durante cinco años y sembrar al final esparceta para que vuelvan los terrenos a quedar apuseados, en césped otra vez. También se establecía aparcería sobre su cultivo, condicionándose al tercio y a medias para el propietario, según los casos, perteneciendo al mismo integras las pajas.

"Aparcería pecuaria exclusiva

"Independientemente de la aparcería agrícola practican la aparcería pecuaria propietarios de ganado, generalmente comerciantes, que no resultan ser propietarios de la finca. Los contratos son verbales, pero también se estipulan por escrito. (...) ganado de recria en que el propietario del ganado aporta el semoviente y el aparcero todos los gastos de manutención y cuidado del mismo, repartiéndose los beneficios, las dos terceras partes para el parcerio y la tercera parte para el poseedor del ganado. Cuando se trata de ganado para el trabajo, el aparcero aporta también los

gastos de manutención y cuidado y se reparten pérdidas y ganancias por mitad. Tal contrato propiamente no es de aparcería y es conocido por contrato de alquiler, "tracte de lloguer".

"También se estipula un contrato llamado de "terratge" que consiste en la entrega de un par de bueyes para el trabajo, corriendo a cargo del masovero su alimentación y cuidado, pudiéndolo destinar a verificar las labores de la finca y no participando el masovero ni en las ganancias ni en las pérdidas, satisfaciendo el masovero al poseedor del ganado, de unos 50 a 100 kilos de granos para piensos, cebada, avena o maíz."⁸

FONT: CALLIS i MARQUET, Josep, 1951, Variedades del contrato de aparcería en las comarcas de la provincia de Barcelona, Vic: Editorial Sala, pp. 12-19.

---

⁸ CALLIS i MARQUET, Josep, 1951, Variedades del contrato de aparcería en las comarcas de la provincia de Barcelona, Vic: Editorial Sala, pp. 12-19.

4.14 LES EXPLOTACIONS AGRARIES DE FOLGUEROLES

Les taules que a continuació segueixen han estat elaborades, segons els censos agraris de 1962 i 1972, a partir de la informació proporcionada per Xavier Segura i M. Josefa Rosanas.

Taula 4.14.1

**Explotacions agràries segons la
superficie total de llurs terres (ha)
Cens agrari 1962**

Folgueroles

Total d'explotacions	190
Explotacions sense terra	---
TOTAL	190
< 0.1 Ha.	2
Entre 0.1 - 0.2 Ha.	39
0.2 - 0.5 Ha.	17
0.5 - 1 Ha.	34
1 - 2 Ha.	25
2 - 3 Ha.	14
3 - 4 Ha.	13
4 - 5 Ha.	7
5 - 10 Ha.	13
10 - 20 Ha.	16
20 - 30 Ha.	6
30 - 50 Ha.	---
50 - 70 Ha.	2
70 - 100 Ha.	---
100 - 150 Ha.	2

FONT: Elaboració pròpia a partir de: SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, "Annex estadístic d'agricultura", a Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 104.

Taula 4.14.2

Explotacions agràries segons la
superficie total de llurs terres (ha)
Cens agrari 1972

Folgueroles

TOTAL	107
Sense terra	---
De 0.1 - 0.4 Ha.	18
0.5 - 0.9 Ha.	10
1 - 1.9 Ha.	19
2 - 2.9 Ha.	10
3 - 3.9 Ha.	7
4 - 4.9 Ha.	5
5 - 9.9 Ha.	11
10 - 19.9 Ha.	18
20 - 29.9 Ha.	6
30 - 49.9 Ha.	-
50 - 69.9 Ha.	1
70 - 99.9 Ha.	1
100 - 149.9 Ha.	1

FONT: Elaboració pròpia a partir de: SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, "Annex estadístic d'agricultura", a Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 108.

Taula 4.14.3

Parcel·lació de les explotacions
segons dimensió
Cens agrari 1962

Folgueroles

TOTAL parcel·les	554
Número mitjà de parcel·les per explotació	2.92
	Núm.
NOMBRE DE PARCEL·LES	%
<1 ha.	492
Entre 1 i 5 ha.	25
>5 ha.	37

Osona

TOTAL parcel·les	26.639
Número mitjà de parcel·les per explotació	3.17
	Núm.
NOMBRE DE PARCEL·LES	%
<1 ha.	20.152
Entre 1 i 5 ha.	4.230
>5 ha.	2.257

Catalunya

TOTAL parcel·les	816.885
Número mitjà de parcel·les per explotació	3.94
	Núm.
NOMBRE DE PARCEL·LES	%
<1 ha.	489.314
Entre 1 i 5 ha.	272.023
>5 ha.	55.548

FONT: Elaboració pròpia a partir de: SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, "Annex estadístic d'agricultura", a Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 106.

Taula 4.14.4

Parcel·lació de les explotacions
segons dimensió
Cens agrari 1972

Folgueroles

TOTAL parcel·les	303	
Número mitjà de parcel·les per explotació	2.83	
	Núm.	%
NOMBRE DE PARCEL·LES		
<0.5 ha.	110	36.30
>0.5 i menors 1 ha.	82	27.06
>1 ha. i menors de 5 ha.	81	26.73
de 5 ha. i més	30	9.90

Osona

TOTAL parcel·les	10.515	
Número mitjà de parcel·les per explotació	2.30	
	Núm.	%
NOMBRE DE PARCEL·LES		
<0.5 ha.	2.122	20.18
>0.5 i menors 1 ha.	2.500	23.78
>1 ha. i menors de 5 ha.	3.164	30.09
de 5 ha. i més	2.729	25.95

Catalunya

TOTAL parcel·les	608.665	
Número mitjà de parcel·les per explotació	4.18	
	Núm.	%
NOMBRE DE PARCEL·LES		
<0.5 ha.	142.498	23.41
>0.5 i menors 1 ha.	142.167	23.36
>1 ha. i menors de 5 ha.	260.225	42.75
de 5 ha. i més	63.775	10.48

FONT: Elaboració pròpia a partir de: SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, "Annex estadístic d'agricultura", a Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 109.

Taula 4.14.5

**Distribució de la superfície
segons el règim de tinença
Cens agrari 1962**

Folgueroles

	ha.	%
TOTAL de superfície censada	1.019	
Propietat	564	55.35
Arrendament	88	8.64
Parceria	367	36.01

Osona

	ha.	%
TOTAL de superfície censada	107.223	
Propietat	76.134	71.00
Arrendament	8.782	8.19
Parceria	20.218	18.87
Altres règims de tinença	2.089	1.94

FONT: Elaboració pròpia a partir de: SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, "Annex estadístic d'agricultura", a Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 107.

Taula 4.14.6

Distribució de la superfície
segons el règim de tinença
Cens agrari 1972

Folgueroles

	ha.	%
TOTAL de superfície censada	836	
Propietat	430	51.44
Arrendament	64	7.66
Parceria	342	40.91

Osona

	ha.	%
TOTAL de superfície censada	110.258	
Propietat	85.016	77.11
Arrendament	5.979	5.42
Parceria	18.850	17.10
Altres règims de tinença	413	0.37

Catalunya

	ha.	%
TOTAL de superfície censada	2.702.739	
Propietat	2.091.401	77.38
Arrendament	167.615	6.20
Parceria	225.329	8.34
Altres règims de tinença	218.394	8.08

FONT: Elaboració pròpia a partir de: SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, "Annex estadístic d'agricultura", a Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 110.

Taula 4.14.7

**Nombre d'empresaris
classificats per l'ús condició jurídica
amb l'edat i l'ocupació principal
dels que són persones físiques**

Cens agrari 1972

Folgueroles

	Núm.	%
TOTAL persones físiques	106	
PER GRUPS D'EDAT		
Fins a 34 anys	2	1.89
De 35 a 54 anys	43	40.57
De 55 a 64 anys	42	39.62
De 65 i més	19	17.92
PER OCUPACIÓ PRINCIPAL		
Agràries	63	59.43
No agràries	43	40.57

Osona

	Núm.	%
TOTAL persones físiques	4.868	
PER GRUPS D'EDAT		
Fins a 34 anys	203	4.17
De 35 a 54 anys	2.367	48.62
De 55 a 64 anys	1.181	24.26
De 65 i més	1.117	22.95
PER OCUPACIÓ PRINCIPAL		
Agràries	2.821	57.95
No agràries	2.047	42.05

Catalunya

	Núm.	%
TOTAL persones físiques	144.885	
PER GRUPS D'EDAT		
Fins a 34 anys	5.470	3.78
De 35 a 54 anys	61.302	42.31
De 55 a 64 anys	38.637	26.67
De 65 i més	39.476	27.25
PER OCUPACIÓ PRINCIPAL		
Agràries	85.753	59.19
No agràries	59.130	40.81

FONT: Elaboració pròpia a partir de: SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, "Annex estadístic d'agricultura", a Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 111.

Taula 4.14.8
Superficie de les explotacions
Cens agrari 1972

Folgueroles

	ha.	%
SUPERFICIE GEOGRAFICA	1.099	
SUPERFICIE CENSADA		
Total	836	
Llaurada	520	62.20
No llaurada	316	37.80

Osona

	ha.	%
SUPERFICIE GEOGRAFICA	118.980	
SUPERFICIE CENSADA		
Total	110.240	
Llaurada	26.845	24.35
No llaurada	83.395	75.65

Catalunya

	ha.	%
SUPERFICIE GEOGRAFICA	3.219.660	
SUPERFICIE CENSADA		
Total	2.702.737	
Llaurada	960.036	35.52
No llaurada	1.742.701	64.48

FONT: Elaboració pròpia a partir de: SEGURA, Xavier; i ROSANAS, M. Josefa, 1978, "Annex estadístic d'agricultura", a Aproximació a l'economia d'Osona, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 112.